

colloquia
orientalia
bialostocensia

LITERATURA/HISTORIA

XXIII

K B F
WSCHÓD – ZACHÓD

WYDAWNICTWO PRYMAT

NAUKOWA SERIA WYDAWNICZA

colloquia
orientalia
bialostocensia

LITERATURA/HISTORIA

XXIII

KATEDRA BADAŃ FILOLOGICZNYCH
„WSCHÓD – ZACHÓD”

INSTYTUT FILOLOGII WSCHODNIOŚLÓWIAŃSKIEJ
WYDZIAŁ FILOLOGICZNY
UNIwersytetu w Białymstoku

KOMITET REDAKCYJNY SERII:

Mariya Bracka, Piotr Chomik, Lilia Citko, Agnieszka Czajkowska, Krzysztof Czajkowski, Grzegorz Czerwiński [Sekretarz Redakcji], Joanna Dziedzic, Anna Janicka, Tadeusz Kasabuła, Dariusz Kukielko, Andrzej P. Kluczyński, Kamil Kopania, Krzysztof Korotkich, Grzegorz Kowalski, Paweł Kuciński, Lucy Lisowska, Jarosław Ławski [Przewodniczący], Barbara Olech, Iwona E. Rusek, Michał Siedlecki, Łukasz Zabielski

Recenzenci tomu:

Dr hab. Witold Kowalczyk, prof. UMCS (Lublin),

Prof. zw. dr hab. Jan Czykwini (UwB, Białystok)

Redakcja techniczna: Grzegorz Czerwiński, Jarosław Ławski

Korekta: Joanna Dziedzic

Skład, łamanie, projekt okładki: Wydawnictwo PRYMAT

Streszczenia: Joanna Dziedzic

Copyright by Katedra Badań Filologicznych „Wschód – Zachód” na Uniwersytecie w Białymstoku

ISBN: 978-83-7657-252-9

Ilustracja na okładce:

J.M.W. Turner „Burza śnieżna: parowiec wychodzący z portu”,

<http://www.tate.org.uk/art/artworks/turner-snow-storm-steam-boat-off-a-arboursmouth-n00530>

Źródła ilustracji:

<http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1640870>

<http://www.ufa.kp.ru/daily/26115/3010054/>

<http://opisanie-kartin.com/opisanie-kartiny-isaaka-levitana-vladimirka/>

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%8E%D1%82%D1%87%D0%B5%D0%B2_%D0%A4%D1%91%D0%B4%D0%BE%D1%80_%D0%98%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87

Książka dofinansowana ze środków Wydziału Filologicznego Uniwersytetu w Białymstoku.

Wydawnictwo PRYMAT, Mariusz Śliwowski

ul. Kolejowa 19; 15-701 Białystok, tel. 602 766 304,

e-mail: prymat@biasoft.net, www.prymat.biasoft.net

Joanna Dzedzic

**FIODOR TIUTCZEW
I JEGO DZIEŁO.**

**CZŁOWIEK – PRZYRODA –
– HISTORIOZOFIA – ESTETYKA**

BIAŁYSTOK 2016

Fiodor Tiutczew,
portret pędzla S. Aleksandrowskiego, 1876 r.

**NAUKOWA SERIA WYDAWNICZA
COLLOQUIA ORIENTALIA BIALOSTOCENSIA**

Wschód, Pogranicza, Kresy, obrzeża i krańce, peryferie i prowincja to miejsca o szczególnej mocy kulturotwórczej. Równocześnie jest to przestrzeń oddziaływania odmiennych centrów cywilizacyjnych, religijnych, językowych, symbolicznych i literackich. Białystok i Podlasie, dawne ziemie Wielkiego Księstwa Litewskiego i całej jagiellońskiej Rzeczypospolitej to miejsce i dynamiczna przestrzeń pograniczna w głębokim znaczeniu: stykają się tutaj przecinające Europę na pół płyty kontynentalne cywilizacji łańcińskiego Zachodu i bizantyjskiego Wschodu. Ścierają się tu, ale nie niszcząc wzajemnie, Orient ze światem Zachodu, Bałtowie ze Słowianami, prawosławni z katolikami, Białorusini z Polakami, Ukraińcy i Rosjanie. To źródło niemal wygasłej, niegdys żywej tradycji żydowskiej, wyniszczonej przez Szoah, powoli odbudowującej się w nowym otoczeniu kulturowym i etnicznym. Tu znajdują się wielkie centra religijne i kulturalne wschodniego i zachodniego chrystianizmu: Ostra Brama, Żyrowice, Święta Góra Grabarka, Poczajów, Troki, Ławra Supraska, Grodno, Żytomierz, Bar, nade wszystko Ławra Kijowsko-Peczerska; tu leżą ośrodki polskiego islamu: Kruszyniany i Bohoniki, centra religijne Karaimów, źródła chasydyzmu.

Białostockie Kolokwia Wschodnie to idea służąca międzykulturowej i międzyreligijnej wymianie myśli, utrwalaniu źródeł pamięci i tożsamości kulturowo-historycznej, badaniu świadectw literackich, artystycznych, przedstawiających przenikanie się wiar, kultur i tożsamości.

„**Colloquia Orientalia Bialostocensia**” to naukowa seria wydawnicza, której zadaniem jest publikowanie materiałów źródłowych i prac naukowych dotyczących szeroko rozumianego dziedzictwa europejskiego Wschodu. Jego części stanowią...

- Kultura, literatura, historia Europy Środkowej i Wschodniej.
- Cywilizacyjne i kulturowe pogranicza Europy i innych kontynentów, Orientu, Południa, Śródziemnomorza.
- Pierwsza Rzeczpospolita oraz kultury krajów słowiańskich, bałtyckich, germańskich, romańskich.
- Wielkie Księstwo Litewskie, Podlasie i Polesie, Inflanty, Kresy, pogranicze wschodnie, Prusy Wschodnie.
- Kultury mniejszości: Białorusinów, Żydów, Karaimów, Ukraińców, Rosjan, Niemców, Romów, Tatarów, staroobrzędowców, prawosławnych, protestantów.
- Tradycje, obrzędy, symbole i mity narodów Wschodu, języki ludów zamieszkujących tę kulturową przestrzeń.

Eleonora Bötmer

**RADA NAUKOWA SERII WYDAWNICZEJ
COLLOQUIA ORIENTALIA BIALOSTOCENSIA:**

Andrzej Baranow (Wilno, Litwa)
Adam Bezwiński (UKW, Bydgoszcz)
Olena Bondareva (Kijów, Ukraina)
Grażyna Borkowska (IBL PAN, Warszawa)
Tadeusz Bujnicki (UW, Warszawa) – Przewodniczący
Andrea de Carlo (Neapol, Włochy)
Urszula Cierniak (AJD, Częstochowa)
Mieczysław Jackiewicz (UWM, Olsztyn)
Wołodimir Jerszow (Żytomierz, Ukraina)
Dmitry Karnaukhov (Nowosybirsk, Rosja)
Zbigniew Kaźmierczyk (UG, Gdańsk)
Anna Kieźuń (UwB, Białystok)
Halina Krukowska (UwB, Białystok)
Ryszard Löw (Tel-Aviv, Izrael)
Jan Leończuk (Książnica Podlaska, Białystok)
Natalia Maliutina (Odessa, Ukraina)
Elżbieta Mikiciuk (UG, Gdańsk)
Małgorzata Mikołajczak (UZ, Zielona Góra)
Swietłana Musijenko (Grodno, Białoruś)
Aleksander Naumow (UJ, Kraków)
Viviana Nosilia (Padwa, Włochy)
Jerzy Nikitorowicz (UwB, Białystok)
Eulalia Papla (UJ, Kraków)
Danuta Piwowska (UJ, Kraków)
Jarosław Poliszczuk (Kijów, Ukraina)
Rościsław Radyszewski (Kijów, Ukraina)
German Ritz (Universität Zürich)
Krzysztof Rutkowski (UW, Warszawa)
Tadeusz Sucharski (AP, Słupsk)
Wanda Supa (UwB, Białystok)
Halina Turkiewicz (Wilno, Litwa)
Alois Woldan (Universität Wien)
Jolanta Wróbel-Best (Houston, USA)
Igor Wasiliewicz Żuk (Grodno, Białoruś)

Ernestyna Dörnberg

SPIS TREŚCI

Wstęp	13
--------------------	----

ROZDZIAŁ PIERWSZY

Poetycki światopogląd Fiodora Tiutczewa wobec filozoficznych poszukiwań romantyzmu	27
1.1. Miejsca istotne biografii	29
1.2. Charakterystyka epoki	33
1.3. Człowiek i świat przyrody	40

ROZDZIAŁ DRUGI

Myśl historiozoficzna Fiodora Tiutczewa	75
2.1. Kontekst historiozofii rosyjskiej lat 30. i 40. XIX wieku	77
2.2. Recepcja myśli historiozoficznej Tiutczewa	81
2.3. Idea imperium. Spuścizna Bizancjum	84
2.4. Rosja i Rewolucja	92
2.5. Słowiańszczyzna i sprawa Polski	98
2.6. Jednostka wobec historii i współczesności	110

ROZDZIAŁ TRZECI

W kręgu rosyjskich koncepcji estetycznych XIX wieku	125
3.1. Tiutczew i poszukiwania filozoficzno-estetyczne lat 20. i 30. XIX wieku.	127
3.2. Tiutczew i koncepcje estetyczne w Rosji drugiej połowy XIX wieku.	143
Konkluzje	179
Summary	183
Bibliografia	185
Indeks osobwy	195

WSTĘP

*Nikt nie odgadnie, nikt nie zbada,
Z jakim się echem słowo spotka...*¹

Twórczość Fiodora Tiutczewa (1803–1873), rosyjskiego poety i dyplomaty jest od lat niewyczerpanym źródłem inspiracji i obiektem zainteresowania badaczy. Jak zauważa Walery Briusow: „Do poezji Tiutczewa można podchodzić z trzech punktów widzenia: można zwracać uwagę na wyrażanie w niej myśli, można starać się o odkrycie jej zawartości filozoficznej, można w końcu zatrzymać się na czysto artystycznych zaletach. Ze wszystkich trzech punktów widzenia poezja Tiutczewa zasługuje na ogromną uwagę”². Do zainteresowania spuścizną literacką rosyjskiego klasyka przyczyniła się niewątpliwie zarówno wartość artystyczno-filozoficzna jego dzieł, jak i osobowość samego twórcy. Lata życia wielkiego poety, myśliciela i dyplomaty przypadają na niezwykle interesujący okres w historii i literaturze Rosji, spinając żywą klamrą epoki romantyzmu i realizmu.

Pisarz przyszedł na świat na początku XIX wieku, kiedy w Rosji żywe były jeszcze prądy oświeceniowe i sentymentalne. Pierwsze, wczesne próby literackie Tiutczewa oddają ducha tamtego okresu. Kolejny etap jego twórczości (lata 1820–1844) pokrywał się z epoką romantyzmu. Następny okres pracy twórczej trwał od końca lat czterdziestych XIX wieku do śmierci poety, a więc pokrywał się z epoką realizmu, kiedy rosyjska literatura i krytyka literacka rozwijały się szczególnie silnie i szybko. Z jednej strony był więc Tiutczew przedstawicielem pokolenia o kilka lat młodszego od Aleksandra Puszkina i dekabrystów, z drugiej zaś działał w tym samym okresie, co Iwan Turgieniew, Iwan Gonczarow, Afanasij Fet, Mikołaj Niekrasow, Lew Tołstoj, Fiodor Dostojewski.

Postać Fiodora Tiutczewa zajmuje w literaturze rosyjskiej miejsce z wielu powodów szczególne. Ten rosyjski dyplomata, który spędził dwadzieścia dwa lata poza Rosją, głównie w Monachium i Turynie, który tak mocno pogrążony

¹ F. Tiutczew, *Wybór poezji*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978, s. 135. Większość wierszy Tiutczewa w tłumaczeniu na język polski, cytowanych w niniejszej rozprawie, przytaczam według tego wydania, podając w nawiasie stronę.

² Cyt. za: В. С. Дронов, *Брюсов и традиции русского романтизма*, [в:] *Русский романтизм*, Ленинград 1978, с. 239. (Przekład mój – J. D.).

był w kulturze zachodniej dzięki swej pracy oraz życiu rodzinnemu³, pisał głównie po rosyjsku i żywo reagował na wszystko, co z Rosją związane. Droga twórcza poety rozpoczęła się stosunkowo wcześnie, ponieważ już w wieku dwunastu lat Tiutczew napisał odę *Ha новьий 1816 год*. W roku 1819 Towarzystwo Miłośników Literatury Rosyjskiej⁴, doceniając talent młodego poety, opublikowało w swoich „Pracach” wolny przekład *Послания Горация к Меценату*. W 1836 roku za namową przyjaciół Tiutczew oddał do publikacji dwadzieścia cztery utwory liryczne, które pojawiły się w redagowanym przez Puszkina czasopiśmie „Sowriemiennik” jako *Wiersze przystane z Niemiec*⁵. Utwory te były podpisane jedynie inicjałami i tylko mały krąg przyjaciół Tiutczewa i literatów wiedział, kto jest ich autorem. Właściwy, naszym zdaniem, debiut poety przypada dopiero na 1854 rok. Wtedy to został opublikowany pierwszy tom wierszy autora *Uranii* (w charakterze załącznika do „Sowriemiennika”). Stało się to dzięki zabiegom Iwana Turgieniewa, ponieważ sam Tiutczew nie przywiązywał większej wagi do losów swoich utworów. Przez długi czas był więc nieznany szerokiej publiczności jako poeta i w pamięci wielu współczesnych zapisał się głównie jako błyskotliwy salonowiec oraz autor artykułów politycznych.

Spuścizna literacka Tiutczewa jest stosunkowo niewielka, składa się z jednego tomu wierszy, kilku traktatów historyzoficznych i korespondencji. Jednak mistrzostwo dzieł, oryginalność obrazów poetyckich i olbrzymi ładunek myśli zawarty w tej poezji pozwala zaliczyć Tiutczewa do koryfeuszy rosyjskiej literatury, takich jak Aleksander Puszkina, Michaił Lermontow czy Lew Tołstoj.

Jak już wcześniej wspomnieliśmy, o poezji Tiutczewa początkowo wiedział jedynie wąski krąg literatów i bliskich poety. Kunszt jego poezji wysoko cenił Aleksander Puszkina i jego otoczenie, a nieco później Mikołaj Niekrasow i Iwan Aksakow, którzy jako pierwsi podjęli się próby analizy liryki Tiutczewa⁶. Jednak lata 60-te i 70-te XIX wieku, gdy zaznaczyła się dominacja prozy i realizmu w literaturze, na ogół nie były sprzyjające dla odbioru twórczości Tiutczewa. Dopiero rosyjscy symboliści, którzy uważali tego dziewiętnastowiecznego twórcę za jednego ze swych prekursorów, naprawdę odkryli wielką poezję Tiutczewa i przyczynili się do jej popularyzacji. Szczególnie interesująca

³ Tiutczew był dwukrotnie żonaty z Niemkami. Pierwszy związek zawarł w 1826 roku z Eleonorą Peterson z domu Bötmer, drugi w 1839 roku z Ernestyną Dörnberg z domu Pfeffel.

⁴ W skład Towarzystwa Miłośników Literatury Rosyjskiej (Общество любителей российской словесности) wchodził między innymi profesorowie Uniwersytetu Moskiewskiego, na przykład Aleksy Mierzłakow.

⁵ Fakt opublikowania w „Sowriemienniku” wierszy autora *Bliźniąt* stał się dla wielu badaczy punktem wyjściowym do rozważań na temat relacji pomiędzy Puszkinem i Tiutczewem. Patrz: Ю. Тынянов. *Архаисты и новаторы*, Ленинград 1929; Н.В. Королева, *Тютчев и Пушкин*, [в:] *Пушкин: Исследования и материалы*, Москва-Ленинград 1962. Т. 4, с. 183-207.

⁶ Artykuł Mikołaja Niekrasowa „Русские второстепенные поэты” opublikowany w 1850 roku w czasopiśmie „Sowriemiennik”; pierwsza biografia poety pióra Iwana Aksakowa: И. Аксаков, *Биография Федора Ивановича Тютчева*, 1886.

interpretacja jego poezji filozoficznej wyszła spod pióra Włodzimierza Sołowjowa, który poddał analizie Tiutczewowską wizję przyrody i świata oraz główne motywy jego poezji⁷. O poecie pisali także Walery Briusow i Wiaczesław Iwanow⁸. Krytycy epoki postrzegali Tiutczewa przede wszystkim jako mistyka, poetę, którego dręczyły problemy egzystencji człowieka, metafizyczne zagadnienia duszy i tragiczna wizja miłości.

Od lat dwudziestych XX wieku rozpoczyna się etap ważkich badań naukowych, a także częstych publikacji dorobku literackiego poety i rosnącej popularności jego poezji wśród czytelników. Do najistotniejszych prac tego okresu należy zaliczyć przede wszystkim studia Jurija Tynianowa, który z punktu widzenia szkoły formalnej dokonał interpretacji poezji Tiutczewa, zbadał wpływ osiemnastowiecznej poezji i tradycji Łomonosowa i Dierżawina na lirykę autora *Śnieżnych gór*, prześledził jego związki z twórczością Heinego i Puszkina⁹. Poza tym pojawiło się także szereg przyczynków, artykułów i rozpraw takich rosyjskich literaturoznawców, jak Lidia Ginzburg, Lew Pumpianski oraz Dymitr Czyżewski¹⁰.

Do najbardziej istotnych, naszym zdaniem, zwartych opracowań, pierwszych syntez literaturoznawczych poświęconych Tiutczewowi należy zaliczyć monografię pióra Kiryła Pigariewa, literaturoznawcy, a zarazem prawnuka poety¹¹. W pracy tej, oprócz biografii autora *Przebłytku*, przedstawiona została wszechstronna analiza poezji, ponadto propozycja wyodrębnienia w niej liryki filozoficznej, pejzażowej, miłosnej i politycznej, prześledzone zostały także związki Tiutczewa z twórczością słowianofilską oraz z idealizmem niemieckim. W podobnym kierunku – śledzenia historycznoliterackich badań spuścizny literackiej rosyjskiego poety w kontekście powiązań z literaturą zachodnioeuropejską, z romantyzmem niemieckim i filozofią idealizmu niemieckiego oraz ideą tożsamości Friedricha Schellinga zmierzają prace Borysa Buchsztaba¹², Lwa Ozierowa¹³ i Jewgienija Majmina¹⁴.

⁷ В. С. Соловьев, *Поэзия Ф. И. Тютчева*, «Вестник Европы» 1895, № 4. с. 735-752.

⁸ Patrz: В. Я. Брюсов, *Ф. И. Тютчев. Смысл его творчества*, [в:] *Ф. И. Тютчев: Pro et contra. Личность и творчество Тютчева в оценке русских мыслителей и исследователей. Антология*, Санкт-Петербург 2005, с. 262-276.

⁹ Ю. Н. Тынянов, *Тютчев и Гейне*, Москва 1977.

¹⁰ Patrz: Л. Гинзбург, *О лирике*, Москва-Ленинград 1964; Л. Пумпянский, *Поэзия Ф. И. Тютчева*, [в:] *Ф. И. Тютчев: Pro et contra. Личность и творчество Тютчева в оценке русских мыслителей и исследователей. Антология*, Санкт-Петербург 2005, с. 434-474; Д. И. Чижевский, *Тютчев и немецкий романтизм*, [в:] *Ф. И. Тютчев: Pro et contra. Личность и творчество Тютчева в оценке русских мыслителей и исследователей. Антология*, Санкт-Петербург 2005, с. 608-632.

¹¹ К. Пигарев, *Ф. И. Тютчев и его время*, Москва 1978.

¹² Б. Бухштаб, *Тютчев*, [в:] Б. Бухштаб, *Русские поэты: Тютчев. Фет. Козьма Прутков. Добролюбов*, Ленинград 1970.

¹³ Л. Озеров, *Поэзия Тютчева*, Москва 1975.

¹⁴ Е. Маймин, *Философская лирика Тютчева*, [в:] *Русская философская поэзия*, Москва 1976, с. 143-184.

Poetyce wierszy rosyjskiego liryka, badaniu genologii, zasobu słownictwa i głównych motywów dzieł poświęcona jest praca Wiery Kasatkinej *Поэзия Ф. И. Тютчева*¹⁵.

Istotny wkład do rozważań nad dorobkiem literackim Tiutczewa stanowią prace Nauma Bierkowskiego¹⁶. Uczony analizuje estetyczne poglądy poety, jego interpretację kategorii piękna, zagadnienie cywilizacji, czasu i jednostki ludzkiej.

Nie sposób pominąć także pracy Jurija Łotmana, który w szeregu studiów badał cechy poetyki Tiutczewa, ewolucję procesu historycznoliterackiego, powiązania literackie poety z barokiem i klasycyzmem¹⁷. Metoda strukturalna, badająca twórczość poety jako jeden tekst, w którym można wyodrębnić ciągi wariantów motywów i ich opozycji, wykorzystana została przez Jurija Łotmana w artykule *Поэтический мир Тютчева*.

Pośród wielu najnowszych prac należy wyróżnić także artykuły Borysa Tarasowa. To w nich można znaleźć rozważania na temat punktów stycznych pomiędzy światopoglądem Tiutczewa a myślą filozoficzną Blaise'a Pascala, znaczenia „soborowości” w dorobku literackim rosyjskiego poety¹⁸. Uczony dokonuje także analizy idei imperialnej Tiutczewa przez pryzmat teologii prawosławnej, dochodząc do wniosku, że poeta buduje wizję ponadczasowego imperium, kierującego się etyką chrześcijańską¹⁹.

Znaczące dokonania na polu rosyjskiego „tiutczewowznawstwa” należą do Wadima Kożynowa. Badacz ten jest autorem wielu artykułów poświęconych Tiutczewowi oraz redaktorem zbiorów wierszy²⁰. Na szczególną uwagę zasługuje jego gruntowna, najpełniejsza, naszym zdaniem, monografia *Пророк в своем отечестве (Ф.И. Тютчев – история России, век XIX-ый)*²¹. Uczony przedstawia postać Tiutczewa, jego działalność jako dyplomaty i poety oraz życie prywatne na tle wydarzeń politycznych i społecznych, a także literackich swojego czasu. Niewątpliwym walorem tej rozprawy jest próba pokazania fak-

¹⁵ В. Касаткина, *Поэзия Ф. И. Тютчева*, Москва 1978.

¹⁶ Н. Берковский, *Ф.И. Тютчев*, [в:] Ф.И. Тютчев, *Полное собрание стихотворений*, Ленинград 1987, с. 5-42.

¹⁷ Ю. Лотман, *Поэтический мир Тютчева*, [в:] *Тютчевский сборник*, Таллин 1990, с. 108-141.

¹⁸ Б. Тарасов, *Ф. И. Тютчев и Блез Паскаль – антиномии бытия и сознания в свете христианской онтологии*, [в:] *Проблемы творчества и эстетической жизни наследия*, Москва 2006, с. 383-448. O literackim kształcie idei soborowości zobacz także: W. Supa, *Biblia a współczesna proza rosyjska*, Białystok 2006, Rozdz. I. *Doktor Żywago Borisa Pasternaka w kontekście sacrum prawosławnego*, s. 24-64.

¹⁹ Б. Тарасов, *Ф. И. Тютчев о назначении человека и смысле истории*, [в:] Ф. И. Тютчев, *Россия и Запад*, Москва 2007, с. 3-24.

²⁰ В. В. Кожинов, *Тютчев*, [в:] *История всемирной литературы: В 9 томах*, Т. 6, Москва 1989, с. 344-349; *О Тютчевской плеяде поэтов*, [в:] *Поэты тютчевской плеяды*, Москва 1982, с. 3-19.

²¹ В. В. Кожинов, *Пророк в своем отечестве (Ф. И. Тютчев – история России, век XIX-ый)*, Москва 2001.

tycznej roli i znaczenia działalności politycznej Tiutczewa dla Rosji i Europy Zachodniej.

Równie interesujące jest studium pióra Wiaczesława Okieńskiego *Русская метафизическая лирика XIX века. Е.А. Баратынский, А.С. Хомяков, Ф.И. Тютчев (поэтика пространства)*²². Praca ta ma charakter syntetyczny, uczony łączy tradycyjną historycznoliteracką metodę analizy z inspiracją postmodernistyczną i wykorzystując filozofię chrześcijańską tworzy model artystycznej metafizyki poety.

Wśród artykułów ostatnich lat na szczególną uwagę zasługują studia autorstwa Wiery Anoszkinej, poświęcone rozważaniom na temat usytuowania twórczości poety na tle literatury rosyjskiej oraz problemom współczesnych badań dorobku Tiutczewa²³. Badaczkę interesują także estetyczne i filozoficzne koncepcje poety. Warto nadmienić, że Anoszkina jest również redaktorem prac zbiorowych poświęconych rosyjskiemu autorowi²⁴.

Poezja Tiutczewa doczekała się także opracowań poza granicami Rosji. Istnieje wiele monografii oraz artykułów angielsko-, francusko- i niemieckojęzycznych poświęconych spuściźnie literackiej autora *Cycerona*. Badania te są wielopłaszczyznowe, jednak można wyodrębnić wśród nich kilka głównych kierunków. Pierwszy nurt badań poświęcony jest ogólnym rozważaniom na temat liryków Tiutczewa, myśli filozoficznej jego wierszy oraz poetyki utworów. Do tej grupy można zaliczyć takie opracowania, jak studium niemieckiego autora Reinharda Laurela, *Fedor Tjutčevs Gedicht "Feuersbrünste" (Pożary)*²⁵, czy anglojęzyczna publikacja Richarda Gregga, *Fedor Tyutchev: The evolution of poet*²⁶. Ciekawą interpretację motywu chaosu daje Sarah Pratt w swej książce *The semantics of Chaos in Tjutčev*²⁷. W nurt tego typu badań wpisuje się także inna praca tej badaczki *Russian Metaphysical Romanticism. The Poetry of Tiutchev and Boratynskii*. W monografii autorka przedstawia proces rozwoju metafizycznej poezji rosyjskiej na tle metafizycznej liryki zachodnioeuropejskiej²⁸. Wskazuje na specyfikę procesu rozwoju literatury rosyjskiej i analizuje pokrótce epokę baroku oraz twórczość Dierżawina i Łomonosowa jako prekursorów tego typu poezji w Rosji. Pratt postrzega Tiut-

²² В. Океанский, *Русская метафизическая лирика XIX века. Е. А. Баратынский, А. С. Хомяков, Ф. И. Тютчев (поэтика пространства)*, Иваново 2002.

²³ В. Аношкина, *Ф. И. Тютчев в истории русской литературы 19 – начала 20 века*, Москва 1977; *Мировоззрение и слово поэта: Современные проблемы изучения поэтического наследия Тютчева*, „Литературоведческий журнал” 2004, № 18, с. 3-25;

²⁴ *Ф. И. Тютчев. Проблемы творчества и эстетической жизни наследия. Сборник научных трудов*, под ред. В. Н. Аношкиной и В. П. Зверева, Москва 2006.

²⁵ R. Laurel, *Fedor Tjutčevs. Gedicht "Feuersbrünste" (Pożary)*, [w:] *Motive und Themen romantischer Naturdichtung: Textanalysen und Textzusammenhänge*, Göttingen 1984, s. 247-274.

²⁶ R. Gregg, *Fedor Tyutchev: The evolution of Poet*, Columbia University Press 1965.

²⁷ S. Pratt, *The semantic of Chaos in Tjutčev*, München 1983.

²⁸ S. Pratt, *Russian Metaphysical Romanticism. The poetry of Tiutchev and Boratynskii*, Stanford 1984.

czewa i Boratyńskiego jako kontynuatorów tradycji barokowej, ale wskazuje także na oryginalne elementy ich twórczości, na przykład w połączeniu archaicznego języka z ponadczasową tragiczną koncepcją ludzkiego istnienia w poezji autora *Napoleona*.

Kolejny kierunek badań skupia się na związkach spuścizny literackiej Tiutczewa z literaturami obcymi i jej przedstawicielami. Można tu wymienić zwłaszcza prace niemieckich i francuskich literaturoznawców, jak choćby studium Ulrike Kahlenborn, *Goethes Lyrik in russischer Übersetzung: V.A. Žukovskij und F.I. Tjutčev als bedeutendste Goethe-Übersetzer der russischen Romantik*²⁹ czy artykuł François'a Cornillota, *De l'étincelle à l'incendie: Lamartine et Tiouttchev*³⁰.

Inna grupa opracowań poświęcona jest tematyce politycznej, obecnej tak wyraziście w poezji i publicystyce autora *Cycerona*. W pracach tych szczególnie nacisk położony jest przede wszystkim na odwieczną kwestię Rosji i Zachodu. Istotne miejsce na tej płaszczyźnie badań zajmują prace angielskiego badacza Roberta Lane'a. W szeregu artykułów przedstawił on najistotniejsze z punktu widzenia kształtowania politycznych koncepcji fragmenty biografii Tiutczewa³¹. O politycznych poglądach rosyjskiego poety wypowiada się także Peter Duncan, który postrzega autora *Fontanny* jako bliskiego słowianofilom konserwatystę³².

Wielość i różnorodność rosyjskich i zachodnich prac, poświęconych Tiutczewowi, a także wciąż niezwykła żywotność jego poezji i publicystyki w odbiorze czytelników wskazują na ogromną wagę i znaczenie tego poety dla literatury i myśli rosyjskiej i europejskiej.

Poezja rosyjskiego klasyka jest oczywiście znana także w Polsce. Przekład pierwszego wiersza *Fala i myśl*, dokonany przez Leo Belmonta, pojawił się w 1900 roku³³. Polską recepcję twórczości Tiutczewa można podzielić na kilka okresów, zróżnicowanych pod kątem zainteresowania czytelników i badaczy. Pierwszy okres przypada na lata przed drugą wojną światową. Po ukazaniu się pierwszego przekładu przez kilkanaście lat nie pojawił się żaden nowy utwór ani praca krytycznoliteracka na temat tego poety. Sytuacja zmieniła się w latach dwudziestych XX wieku. Zainteresowanie twórców Młodej Polski i dwudzie-

²⁹ U. Kahlenborn, *Goethes Lyrik in russischer Übersetzung: V. A. Žukovskij und F. I. Tjutčev als bedeutendste Goethe-Übersetzer der russischen Romantik*, München 1985.

³⁰ F. Cornillot, *De l'étincelle à l'incendie: Lamartine et Tiouttchev*, „Słowo” 1995-1996, s. 27-49.

³¹ R. Lane, *An index and synopsis of diplomatic documents relating to Tyutchev's period in Turin (October 1837 – October 1839)*, [w:] New Zealand Slavonic Journal, 1989-1990; *F.I. Tyutchev's Diplomatic Career in Munich (1822 – 37)*, [w:] Irish Slavonic Studies, 15, 1994, s. 17-43; *The Life and Work of F.I. Tyutchev*, [w:] Ph.D. Cambridge 1970; *Tjutcev's Mission to Greece (1833) According to Diplomatic Documents*, [w:] Russian Literature XXIII, North-Holland 1988, s. 265-280.

³² P. I. S. Duncan, *Russian messianism: third Rome, revolution, communism and after*, London, New York 2000, s. 25-26.

³³ L. Belmont, *Rymy i rytmy. Wybór poezji*, t. III: *Przekłady*, Warszawa 1900.

stolecia międzywojennego dorobkiem artystycznym rosyjskich symbolistów zaowocowało zwróceniem uwagi na tego, którego rosyjscy twórcy uważali za jednego ze swoich prekursorów – Tiutczewa. W 1917 roku Miriam (Zenon Przesmycki) przetłumaczył i opublikował trzy wiersze rosyjskiego klasyka. Z kolei w 1922 roku Aleksander Brückner zamieścił w *Historii literatury rosyjskiej* omówienie liryki autora *Pożarów* i notę biograficzną o nim³⁴. Jednak, jak zauważa Ryszard Łużny, za najbardziej znaczący w tym okresie uznać należy odczyt wygłoszony w 1923 roku przez Karola Wiktora Zawodzińskiego – nader dociekliwego znawcę poezji rosyjskiej. Prelekcja poświęcona Tiutczewowi i wygłoszona w pięćdziesięciolecie śmierci poety została później (w 1926 roku) opublikowana w „Przeglądzie Współczesnym” i wydana jako oddzielna broszura³⁵.

Karol Zawodziński kreśli w swej pracy krótką biografię poety, podkreśla jego związki z klasykami i romantykami niemieckimi: Goethem, Heinem, Schellingiem; wyprowadza „rodowód poetycki” Tiutczewa z niemieckiej szkoły poetów. Zajmuje się również analizą jego wierszy, dzieląc je na dwie grupy: utwory o charakterze politycznym i pozostałe. Badacz surowo ocenia polityczną, prorządową i procarską postawę poety. Uważa, że wiersze o charakterze politycznym nie dorównują pod względem artystycznym tym, które poruszają tematy filozoficzne. Dużo miejsca poświęca Zawodziński omówieniu stylistyki i kompozycji wierszy. Mówi o nowatorstwie autora, polegającym na nasyceniu liryków niezwykle przerośniętymi, różnorodnymi środkami artystycznymi i neologizmami. Według niego, poezja Tiutczewa jest poezją elitarną, a jednocześnie bardzo „czytelną” i dostępną dla wnikliwszego czytelnika, posiadającego pewną erudycję i filozoficzno-kulturowe odczytanie.

Praca Zawodzińskiego z roku 1926 została w 1948 roku poszerzona i uzupełniona, a następnie opublikowana jako *Wstęp* do zbioru wierszy Tiutczewa³⁶. Rola tego studium, jednego z najpełniejszych i najbardziej wnikliwych w polskich badaniach nad twórczością autora *Silentium!* jest istotna, ponieważ wpłynęło ono na rozumienie tej poezji, ukształtowało sposób myślenia o niej, wyznaczając kierunki badań polskich literaturoznawców.

Przed wojną pojawiły się również opracowania dwóch innych znanych rusycystów tego okresu – Rafała Marcelego Blütha i Wacława Lednickiego³⁷.

³⁴ A. Brückner, *Historia literatury rosyjskiej*, t. II: 1825-1914, Lwów – Warszawa – Kraków, 1922.

³⁵ Zob.: R. Łużny, *Wstęp. Fiodor Tiutczew: zarys monografii*, s. LXXVII, [w:] F. Tiutczew, *Wybór poezji*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978.

³⁶ K. W. Zawodziński, *Wstęp. Tiutczew, próba ujęcia*, s. VII-XXXVII, [w:] F. Tiutczew, *Wiersze wybrane*, pod red. K. A. Jaworskiego i K. W. Zawodzińskiego, Łódź – Wrocław 1948.

³⁷ W. Lednicki, *Mój Puszkiniowski „Table Talk”*, [w:] *Puszkini 1837-1937*, t. I, s. 227-455 (Prace Polskiego Towarzystwa dla Badań Europy Wschodniej i Bliskiego Wschodu pod red. W. Lednickiego, nr XVI, Kraków 1939); R. M. Blüth, *Adam Mickiewicz a Teodor Tiutczew*, „Ruch Literacki” 1928, nr 6, s. 163-166.

W 1928 roku Blüth opublikował artykuł, w którym przedstawił – i starał się uzasadnić – tezę o osobistej znajomości Mickiewicza i Tiutczewa. Lednicki natomiast w trzech artykułach dokonuje analizy porównawczej poezji Puszkina, Tiutczewa, Lermontowa, Mickiewicza i Byrona³⁸.

Jeśli chodzi o tłumaczenia, rokiem przełomowym był 1933, kiedy to w antologii *Wielkiej literatury powszechnej* zamieszczono siedem wierszy Tiutczewa w przekładzie Juliana Tuwima, Tadeusza Stępniewskiego, Włodzimierza Słobodnika i Alfreda Toma³⁹. Od tego roku wciąż pojawiały się nowe tłumaczenia, publikowane na łamach prasy. Druga wojna światowa zamyka pierwszy okres recepcji Tiutczewa w Polsce, ale nie stanowi drastycznej cezury w ciągłości badań nad jego poezją.

Lata 1947–1949 to, według Ryszarda Łuźnego, okres „burzy i naporu” w zainteresowaniu Tiutczewem. Charakterystyczna dla tego etapu była wciąż rosnąca liczba tłumaczy żywo zainteresowanych twórczością tego rosyjskiego poety. Wśród nich byli (oprócz już wspomnianych Tuwima, Słobodnika i Stępniewskiego) Kazimierz Andrzej Jaworski, Józef Waczków, Mieczysława Buczkówna, Seweryn Pollak, Anna Kamińska. W tych latach wiersze Tiutczewa często pojawiają się na łamach prasy zarówno naukowej, jak i literackiej, zamieszczane są także w antologiach poetyckich. W 1948 roku zostaje wydany wspomniany wcześniej pierwszy polski zbiór wierszy Fiodora Tiutczewa pod redakcją Kazimierza Andrzeja Jaworskiego i Karola Wiktora Zawodzińskiego (opatrzonego wstępem tegoż badacza)⁴⁰.

Pierwsza połowa lat pięćdziesiątych nie wnosi wiele do polskiej recepcji autora *Konia morskigo*, natomiast pewne ożywienie następuje w 1957 roku, kiedy kończy się okres stalinizmu w Polsce. Wtedy właśnie zostaje wydany kolejny tom utworów poety. Wstęp pióra Anny Kamińskiej (redaktorki tego wydania) i Jana Śpiewaka zawiera notę biograficzną, a także analizę stylistyczną, wersologiczną oraz omówienie problematyki tej poezji⁴¹. Krytycy podkreślają – wcześniej nie zauważoną w polskich opracowaniach – fatalistyczną koncepcję losu ludzkiego, interpretują symboliczne znaczenie kategorii przestrzeni, w tym kontrastowe opisy krajów Północy i Południa. Interesuje ich symbolika nocy i mroku. Kładą też nacisk na to, iż Tiutczew opiewa zatruty urok śmierci i zagłady na trzydzieści lat przed *Kwiatami zła* Charlesa Baudelaire’a. Kamińska i Śpiewak jako pierwsi piszą o trudności przekładu poezji rosyjskiego klasyka: „Jakże łatwo popaść tu w pseudopoetycki język Młodej Polski jako swoisty odpowiednik języka rosyjskiego symbolizmu. Jakże łatwo o manierę i po-

³⁸ Patrz: R. Łuźny *Wstęp. Fiodor Tiutczew: zarys monografii*, s. LXXVIII–LXXIX, [w:] F. Tiutczew, *Wybór poezji*, BN S. II, nr 191 1978.

³⁹ *Wielka literatura powszechna*, t. IV: *Antologia*, cz. 2, Warszawa 1933.

⁴⁰ K. W. Zawodziński, *Wstęp. Tiutczew, próba ujęcia*, s. VII – XXXVII, [w:] F. Tiutczew, *Wybór poezji*, 1978.

⁴¹ A. Kamińska i J. Śpiewak, *Wstęp*, s. 5–19, [w:] T. Tiutczew, *Poezje*, opracowała A. Kamińska, Warszawa 1957.

etyzowanie tak obce precyzyjnym wierszom Tiutczewa. Jest on niemal tak nieprzetłumaczalny jak język Heine, gdyż jest w swoim języku – doskonały⁴².

Wydaje się jednak, że polscy tłumacze poezji autora *Silentium!*, wśród których było wielu znakomitych ludzi pióra, świetnie sobie poradzili z tym wyzwaniem.

Pojawienie się wyżej wymienionych edycji wywołało wiele wystąpień w prasie literackiej. Poruszano kwestie poglądów Tiutczewa na sprawy polskie i sztukę poetycką, analizowano jego wiersze. Wystąpienia te, oprócz funkcji naukowych, spełniały także funkcję popularyzatorską.

W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku nastąpiła swoista stabilizacja w polskim „tiutczewoznawstwie”. Przekłady utworów poety były wznawiane w kolejnych antologiach, na przykład w zbiorze przekładów Juliana Tuwima *Z rosyjskiego* (1954)⁴³, w tomie tłumaczeń Kazimierza Andrzeja Jaworskiego *Od Łomonosowa do Jewtuszenki* (1972)⁴⁴, w almanachu opracowanym przez Seweryna Pollaka *Przybliżenia. Od Tiutczewa do współczesności* (1973)⁴⁵ czy w zbiorze zredagowanym przez Bazylego Białokozowicza i opatrzonym jego przedmową *Dźwięki kruszonych oków. Polska w poezji rosyjskiej lat 1795–1917* (1977)⁴⁶. Pojawiają się kolejne prace krytyczne, omawiające poszczególne aspekty twórczości rosyjskiego poety. Wśród nich zasługuje na uwagę artykuł z roku 1973 autorstwa Kseni Kostenicz *Nieznany odzew na „Prelekcje paryskie” Mickiewicza. Wiersz Teodora Tiutczewa z 1842 roku*⁴⁷. Polska badaczka odkryła w Muzeum Mickiewicza w Paryżu nieznany wcześniej wiersz Tiutczewa. Artykuł oprócz tłumaczenia tego utworu prozą zawiera nową interpretację panslawistycznego stosunku poety do Polski. Kostenicz podkreśla żywą reakcję rosyjskiego klasyka na prelekcje Mickiewicza o literaturze Słowian i stwierdza, że Tiutczew, jak wielu innych mu współczesnych, odczytywał wystąpienia Mickiewicza jako nawoływanie do jedności Słowian.

Z okazji 175-lecia urodzin wielkiego poety rosyjskiego w 1978 roku został wydany przez Bibliotekę Narodową kolejny *Wybór poezji* Fiodora Tiutczewa, opracowany przez Ryszarda Łużnego i opatrzony wstępem jego autorstwa. Wstęp ten nosi tytuł *Fiodor Tiutczew: zarys monografii*. Zawiera on biografię poety, rys historyczny dwóch epok literackich, w których żył i tworzył Tiutczew, a także wieloaspektową i wnikliwą analizę jego dorobku artystycznego⁴⁸.

⁴² Tamże, s. 19.

⁴³ J. Tuwim, *Z rosyjskiego*, Warszawa 1954.

⁴⁴ K. A. Jaworski, *Pisma: wydanie jubileuszowe*, t. 2: *Od Łomonosowa do Jewtuszenki*, Lublin 1972.

⁴⁵ S. Pollak, *Przybliżenia. Od Tiutczewa do współczesności*, Kraków 1973, s. 9-15.

⁴⁶ *Dźwięki kruszonych oków. Polska w poezji rosyjskiej lat 1795–1917*, pod red. B. Białokozowicza, Warszawa 1977.

⁴⁷ K. Kostenicz, *Nieznany odzew na „Prelekcje paryskie” Mickiewicza. Wiersz Teodora Tiutczewa z 1842 roku*, „Rocznik Towarzystwa Literackiego im. A. Mickiewicza”, R. VIII, Warszawa 1973.

⁴⁸ F. Tiutczew, *Wybór poezji*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978.

Łużny podsumowuje także dotychczasowe osiągnięcia polskich krytyków i tłumaczy, prezentując szczegółową recepcję twórczości autora *Uranii* w Polsce od pierwszego wydania aż po rok 1975. Omawia wpływ jego poezji na rozwój literatury w Rosji oraz historię rosyjskiego „tiutczewoznawstwa”. Pisze też o nietypowej drodze twórczej Tiutczewa, znaczonej nie tylko specyficznym stosunkiem poety do własnej twórczości, ale także indywidualnym, osobistym stylem i oryginalną umiejętnością syntetyzowania zdobyczy zarówno klasycystycznej, jak i romantycznej poetyki. Badacz wyodrębnia i analizuje w liryce poety cztery główne tematyczno-obrazowe typy wypowiedzi poetyckiej: świat natury, miłość, rzeczywistość polityczno-społeczną, jednostkę ludzką postawioną wobec podstawowych kwestii życia, bytu materialnego i duchowego. Wstęp Łużnego zawiera również omówienie genologii, wersologii i stylistyki poezji Tiutczewa. Autor poświęca dużo miejsca zagadnieniu „Tiutczew a Polska”, starając się obiektywnie zinterpretować wiersze polityczne o tematyce polskiej. Słusznie zauważa, iż mimo panslawistycznego, nie zawsze korzystnego dla Polski politycznego wydźwięku tych utworów, poezja Tiutczewa była jednak przez Polaków doceniana. O jej nieprzemijającym znaczeniu zdecydowały głębia myśli filozoficzno-estetycznej i kunszt poetycki, który zawsze znajdował, także w Polsce, swoich wielbicieli i zwolenników.

Lata osiemdziesiąte XX wieku przyniosły ponowny spadek zainteresowania Tiutczewem. W tym czasie ukazują się trzy prace Kazimierza Prusa, z których jedna traktuje o problematyce polskiej w poezji rosyjskiego klasyka, natomiast w drugiej znajduje się analiza świadomości filozoficznej, estetycznej i etycznej poety⁴⁹. W 1989 roku zostaje wydany tom wybranych utworów Tiutczewa *Sto wierszy* w opracowaniu i z posłowiem Ryszarda Łużnego, będącym w gruncie rzeczy streszczeniem najistotniejszych zagadnień z wcześniej wspomnianego wstępu *Fiodor Tiutczew: zarys monografii*⁵⁰. Pojawienie się tego wydania, zawierającego najbardziej znane i ważne w dorobku poety wiersze, świadczyło niewątpliwie o zapotrzebowaniu czytelników, interesujących się liryką poety. Tom ten stał się zapowiedzią nowego okresu w polskiej recepcji Tiutczewa.

W roku 1990 zostaje opublikowana w wydaniu książkowym praca Kazimierza Prusa *Liryka Fiodora Tiutczewa. Charakterystyka gatunków*⁵¹. Autor skupia się przede wszystkim na genologicznym aspekcie dorobku artystycznego poety, zauważa, że jest to „niemal dziewiczy obszar eksploracji, teren pierwszych ustaleń”⁵². Prus podkreśla, że Tiutczew jako jeden z niewielu rosyjskich

⁴⁹ K. Prus, *Fiodor Tiutczew o Polsce i Polakach*, [w:] „Prace Humanistyczne”, Rzeszów 1985, nr 25, s. 193-200; *Świadomość estetyczna Fiodora Tiutczewa*, [w:] „Prace Humanistyczne”, Rzeszów 1985, nr 25, s. 175-192; *Idee słowianofilskie i panslawistyczne w poezji Fiodora Tiutczewa*, [w:] „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP”, Rzeszów 1989, z. 7/65, s. 25-39.

⁵⁰ F. Tiutczew, *Sto wierszy*, opracował R. Łużny, Kraków 1989.

⁵¹ K. Prus, *Liryka Fiodora Tiutczewa. Charakterystyka gatunków*, Rzeszów 1990.

⁵² Tamże, s. 9.

poetów był wierny jednemu rodzajowi literackiemu – liryce; uprawiał różnorodne gatunki liryczne, tradycyjne (głównie elegie) i nietradycyjne (miniaturę poetycką). Badacz łączy wiersze autora *Bliźniąt* w cykle: przypadkowe (na przykład cykl liryków o wiosnie, zimie, dniu, nocy), nieformalne (tak zwany „denisjevskij cykl”) i formalne (wśród których wymienia dwa: *Napoleon* (1836 – 50) i *W drodze powrotnej* (1859)).

Prus konstatuje, że genologia twórczości Tiutczewa okazuje się swoistym odzwierciedleniem najważniejszych założeń światopoglądu poety. Korzystanie z klasycznych form gatunkowych przy jednoczesnym wprowadzaniu elementów nowatorskich (na przykład łączeniu cech różnych gatunków) ma symbolizować nieład i harmonię w przyrodzie i człowieku. Ta wnikliwa praca Kazimierza Prusa wnosi nowe treści poznawcze do polskiego „tiutczewoznawstwa”.

Opublikowana w 1996 roku praca Walentyny Jakimiuk *Malarski charakter percepcji świata w liryce Fiodora Tiutczewa* poświęcona jest innemu aspektowi liryki tego wybitnego poety⁵³. Autorka próbuje odnaleźć źródła tradycji malarskiej i poetyckiej Tiutczewa, jak też wykryć prawidłowości „ujęć malarskich” w liryce. Do analizy wierszy adaptuje terminy określające chwytły techniki malarskiej, omawia kategorię obrazu i symbolikę kolorów. Badaczka dochodzi do wniosku, że świat ukazany w poezji autora *Predestynacji* ma charakter malarski, a formy ujęć malarskich są wieloaspektowe.

Z mniejszych artykułów, które ukazały się w latach dziewięćdziesiątych, warto zasygnalizować pojawienie się interesującej publikacji Jana Orłowskiego, zawierającej pełny tekst wiersza *Od Rosjanina po przeczytaniu urywków z prelekcji Pana Mickiewicza*⁵⁴. Z kolei artykuł Anny Doleżał poświęcony jest omówieniu wpływu, jaki twórczość Tiutczewa wywarła na współczesnych poetów rosyjskich: Mikołaja Rubcowa, Igora Szklarewskiego, Anatola Żygułina, Jurija Kuzniecowa i innych⁵⁵. Wpływ ten przejawia się w filozoficznym podejściu do rzeczywistości, fatalistycznej koncepcji losu ludzkiego, zapożyczeniach osiągnięć z zakresu poetyki, na przykład tworzeniach neologizmów, łączeniach poetyki klasycystycznej i romantycznej.

Adam Bezwiński w artykule *Ostatnie wiersze Fiodora Tiutczewa* analizuje utwory poety napisane w ostatnim okresie jego życia⁵⁶. Badacz stwierdza, że wśród czterestu wierszy o tematyce głównie politycznej, na uwagę zasługują jedynie dwa: *Bezsenność* i *Wszystko odebrał mi surowy Bóg*; tylko one dorównują jego zdaniem pod względem artystycznym utworom napisanym w pełni sił twórczych poety.

⁵³ W. Jakimiuk, *Malarski charakter percepcji świata w liryce Fiodora Tiutczewa*, Białystok 1996.

⁵⁴ J. Orłowski, *Неизвестное стихотворение Тютчева к Мицкевичу*, „Slavia Orientalis”, t. XLVII, 1993, nr 3, s. 71-73.

⁵⁵ A. Doleżał, *Tradycja Fiodora Tiutczewa we współczesnej liryce rosyjskiej*, „Przegląd Humanistyczny” 1994, nr 6, s. 121-132.

⁵⁶ A. Bezwiński, *Ostatnie wiersze Fiodora Tiutczewa*, „Slavia Orientalis”, t. XLVII, 1998, nr 3, s. 415-423.

Wśród prac o Tiutczewie, które ukazały się pod koniec dwudziestego wieku na uwagę zasługuje także artykuł Jerzego Wróblewskiego⁵⁷. Autor zastanawia się nad analogią pomiędzy krajobrazem, w którym wychował się poeta, a pejzażami opisywanymi w jego twórczości.

Rok 2000 zapoczątkował kolejny i, jak się zdaje, owocny etap w polskich badaniach nad dorobkiem poetyckim autora *Fontanny*. W latach 2003–2005 opublikowane zostały trzy artykuły pióra Kazimierza Prusa, z których dwa poświęcone są analizie gatunkowej miniatury, a jeden motywowi snu w poezji Tiutczewa⁵⁸. W 2009 roku pojawiła się także interesująca monografia tegoż autora zatytułowana *Rosyjska liryka romantyczna. Gatunki nietradycyjne*, będąca pierwszą w polskich badaniach próbą omówienia genologii gatunków nietradycyjnych. Na tle głównego nurtu swoich rozważań Prus omawia także genologię twórczości Tiutczewa, odnajdując w jego poezji takie gatunki, jak miniatura poetycka, przypowieść filozoficzna czy fantazja poetycka⁵⁹.

W 2004 roku został wydany pod redakcją Danuty Piwowskiej i Wasilija Szczukina pokonferencyjny tom *Тютчевский сборник. К двухсотлетию со дня рождения поэта* (Kraków 2004)⁶⁰. Zbiór ten zawiera siedemnaście artykułów poświęconych analizie zagadnień nie tylko historycznoliterackich aspektów twórczości rosyjskiego klasyka, ale również myśli politycznej i historiozoficznej, zawartych w poezji i publicystyce Tiutczewa.

Istotnym wkładem do rozwoju badań nad twórczością Tiutczewa jest też praca Andrzeja Walickiego, w której znajduje się rozdział *Imperialna ideologia Fiodora Tiutczewa*⁶¹. Autor omawia w nim główne założenia tej ideologii i wskazuje na polemikę z Piotrem Czaadajewem jako jej źródłem.

W 2013 roku została opublikowana interesująca rozprawa Agnieszki Lis-Czapigi *Szkoła tiutczewowska w poezji rosyjskiej XIX wieku*, w której autorka definiuje pojęcie szkoły tiutczewowskiej, bada zbieżności i różnice w sferze tematyczne-ideowej oraz formalnej w poezji przedstawicieli tej szkoły⁶².

Widzimy więc, że polskie studia ostatnimi czasy rozszerzają płaszczyznę badawczą o nową przestrzeń, jaką jest myśl polityczna i historiozoficzna Tiut-

⁵⁷ J. Wróblewski, *Kształtowanie się osobowości twórczej poety a krajobraz (Na przykładzie liryki Fiodora Tiutczewa)*, [w:] *Ze studiów nad literaturą rosyjską i polską*, Poznań 1999, s. 159-163.

⁵⁸ K. Prus, *Сны в лирике русских романтиков*, [w:] *История и современность в русской литературе – II*, pod red. K. Prusa, Rzeszów 2003, s. 8-17; *Русская романтическая пейзажная миниатюра*, [w:] *Проблемы современного литературоведства*, выпуск 13, Одесса 2004, s. 31-37. (в т. ч. *О пейзажных миниатюрах у Тютчева*). *Лирические миниатюры Михаила Лермонтова и Фёдора Тютчева*, [w:] *Русистика и современность*, Том 2. *Диалог культур в обучении русскому языку и русской словесности*, Санкт-Петербург 2005, s. 257-263.

⁵⁹ K. Prus, *Rosyjska liryka romantyczna. Gatunki nietradycyjne*, Rzeszów 2009.

⁶⁰ *Тютчевский сборник. К двухсотлетию со дня рождения поэта*, pod. red. Дануты Пивоварской и Василия Щукина, Краков 2004.

⁶¹ A. Walicki, *Rosja, katolicyzm i sprawa polska*, Warszawa 2002, s. 81-99.

⁶² A. Lis-Czapiga, *Szkoła tiutczewowska w poezji rosyjskiej XIX wieku*, Rzeszów 2013.

czewa. Zainteresowanie rosyjskim dyplomata­ wykazuj­ obecnie nie tylko literaturoznawcy, ale tak­ historycy filozofii czy politolodzy. Nie powinno to zakakiwa­, poniewa­z tematy, jakie porusza w swoich utworach Tiutczew, s­, jak si­e wydaje, ponadczasowe i niezwykle ­tywotne tak­ w czasach najnowszych. Kwestia S­wia­nszczyzny, stosunku Rosji do Polski i Europy Zachodniej to tematy stale obecne i istotne zar­wno w ­yciu spo­lcznym, politycznym, jak i w literaturze. Stanowi­ one przedmiot bada­ nie tylko rusycyst­w, ale tak­ takich polskich literaturoznawc­w, jak na przyk­lad Maria Janion⁶³, politolog­w, jak Andrzej de Lazari⁶⁴, czy historyk­w filozofii, jak wspomniany ju­z Andrzej Walicki czy Janusz Dobieszewski⁶⁵.

Wsp­oczesne polskie badania tw­rczo­sci rosyjskiego klasyka skupia­ly si­e g­l­wnie na analizie odr­ebnych aspekt­w jego liryki, brak natomiast zaktualizowanego ca­lo­sciowego u­jecia dorobku literackiego i publicystycznego tw­rcy. Celem niniejszej rozprawy jest zatem wysi­ek wydobycia i przedstawienia najwa­niejszych za­lo­żeń ­wiatopogl­du Tiutczewa, kt­re znalaz­ly swoje odzwierciedlenie w jego poezji i publicystyce; wykazanie, ­e mimo r­oznorodnych wp­lyw­w my­li filozoficznej na pogl­dy poety, w swoich utworach pozostaje on niezale­zny i wychodzi poza granice wyznaczone przez idee, buduj­ac obrazy poetyckie, stanowi­ace oryginaln­ wyk­ladn­ ci­agle aktualnych problem­w estetycznych i filozoficznych. Wykazanie, ­e ­wiatopogl­ad autora *Szale­stwa*, zawarty w jego spu­sciznie literackiej, stanowi istotny element sk­adowy dziewi­tnastowiecznej my­li rosyjskiej, nosz­acej miano „idei rosyjskiej”, do kt­orej dzi­s nast­ępuje powr­ot. Celem jest tak­ze ukazanie tw­rczo­sci Tiutczewa jako znac­ącego ognia w procesie rozwoju literatury rosyjskiej.

Niniejsza praca jest pierwsz­ pr­b­ wieloaspektowego u­jecia spu­scizny literackiej autora *Nizy*, dlatego wykorzystane zostaly w niej nar­zedzia metody psychologiczno-biograficznej i komparatystycznej, elementy analizy filologicznej oraz instrumentarium po­jeciowe i terminologia historiograficzna.

Rozdzial pierwszy po­sw­iony jest analizie Tiutczewowskiej poezji metafizycznej w kontek­ście koncepcji filozoficznych, wp­lywaj­cych na kszt­altowanie osobow­sci tw­rczej poety i wyznaczaj­cych granice jego ­wiatopogl­du (inspiracja metafizyk­, filozofia przyrody Friedricha Schellinga, krytyk­ racjonalizmu Blaise­a Pascala). W tej cz­sci monografii podj­ta zostanie pr­ba ukazania, w jaki spos­ob romantyczna antropologia i filozofia przyrody przejawiaj­ si­e w materii poetyckiej Tiutczewa. Przedstawiony zostanie proces wyzw­alania si­e jednostki ludzkiej od indywiduum do osoby poprzez d­zymanie do osi­gni­cia samo­wiadom­sci. Rozdzial ten przedstawia row­nie­z w jaki spos­ob na p­l­szczy­nie materii poetyckiej, wyznaczonej przez owe idee, sytuuj­ si­e atrybuty

⁶³ M. Janion, *Niesamowita S­wia­nszczyzna. Fantazmy literatury*, Krak­w 2007.

⁶⁴ *Dusza polska i rosyjska. Od Adama Mickiewicza i Aleksandra Puszkina do Czes­lawa Mi­losza i Aleksandra So­l­zenicy­na*, pod red. A. de Lazari, Warszawa 2004.

⁶⁵ J. Dobieszewski, *Rosja-Europa-Rewolucja. U pocz­tk­w idei rewolucji w rosyjskiej filozofii spo­lcznej XIX w.*, Warszawa 1988.

myślenia filozoficznego. Zasygnalizowany jest także wpływ literatury romantycznej (głównie niemieckiej) na poezję rosyjskiego klasyka. Podjęta zostanie próba przedstawienia, w jaki sposób i przy pomocy jakich środków wyrazu artystycznego refleksje filozoficzne poety znalazły odbicie w obrazach poetyckich, głównych tematach i motywach.

Kolejny rozdział poświęcony zostanie analizie filozofii historii i wizji politycznej Tiutczewa. Przedstawia problem miejsca jednostki ludzkiej usytuowanej w przestrzeni społeczno-politycznej. Zaprezentowane będą przemyślenia poety na temat dziejowej misji Rosji i prawosławia, jego stosunku do Europy Zachodniej i katolicyzmu, krytyki zachodniego racjonalizmu, idei wszechświatiańszczyzny i stosunku do sprawy polskiej. Ukazana będzie również tiutczewska idea „imperium” jako przejaw filozoficznych poszukiwań społeczeństwa rosyjskiego w XIX wieku.

Rozdział trzeci sytuuje twórczość Tiutczewa i jej założenia estetyczne na tle rosyjskiego życia literackiego w XIX wieku. Omówione będą lata 20-te i okres kształtowania się Tiutczewa jako poety, a także jego związki z poezją lubomudrów. W tej części monografii podjęta zostanie także próba umiejscowienia twórczości poety na tle takich zjawisk rosyjskiej epoki popuszkinowskiej, jak nurt poezji „sztuki czystej” i nurt poezji demokratycznej. Pokazana będzie oryginalna droga Tiutczewa na tle nowych realistycznych tendencji w literaturze rosyjskiej oraz wpływ autora *Silentium!* na rozwój procesu historycznoliterackiego w Rosji drugiej połowy XIX wieku.

ROZDZIAŁ PIERWSZY

Poetycki światopogląd Fiodora Tiutczewa
wobec filozoficznych poszukiwań romantyzmu

1.1. Miejsca istotne biografii

Fiodor Iwanowicz Tiutczew urodził się 23 listopada (według kalendarza juliańskiego 5 grudnia) 1803 roku w rodowym majątku Owstug w powiecie Brikańskim guberni Orłowskiej. Jego rodzina należała do starej rosyjskiej szlachty, w której żywe były tradycje patriarchalne, ale także zaznaczał się tak powszechny podówczas wpływ kultury francuskiej. W domu rodzice rozmawiali z dziećmi głównie w języku francuskim, ale z drugiej strony silny był wpływ kultury rodzimej, związanej z tradycjami chrześcijaństwa prawosławnego.

Tiutczew otrzymał rzetelne domowe wykształcenie. Jego nauczycielem został Siemion Raicz (prawdziwe nazwisko Amfiteatrow (1792–1855)), poeta i tłumacz, znawca i wielbiciel literatury i kultury klasycznej. To on zaszczerpił w młodym wychowanku zamiłowanie do poezji, zwłaszcza do twórczości Horacego i innych klasyków, oraz zainspirował go do pierwszych tłumaczeń i prób literackich. Głęboki ślad na twórczości młodego Tiutczewa odcisnęła także poezja Łomonosowa, Dierżawina i Żukowskiego, o czym świadczą wczesne liryki poety z lat 1810–1820. Lata 1819–1821 to okres studiów na Uniwersytecie Moskiewskim. Na uczelni panowała wtedy korzystna atmosfera intelektualna, która pomagała w rozwoju zdolności młodego liryka. Tiutczew uczęszczał na wykłady znamienitego profesora Aleksego Mierzlakowa (1778–1830), wieloletniego dziekana wydziału filologicznego uniwersytetu, poety i opiekuna młodzieży.

Wspólnie z Raiczem Tiutczew brał udział w spotkaniach Towarzystwa Miłośników Literatury Rosyjskiej. Na jednym z takich spotkań, dzięki staraniom Mierzlakowa, został odczytany wiersz młodego poety *Ha новьй 1816 год*. Na kolejnym zebraniu nauczyciel i wychowanek zostali przyjęci do grona członków Towarzystwa. Jesienią 1817 roku miało z kolei miejsce jeszcze jedno istotne dla przyszłego poety wydarzenie. Ojciec poznał go z Wasilijem Żukowskim (1783–1852), którego Tiutczew do końca swoich dni wysoko cenił jako człowieka i poetę.

Młodość Tiutczewa przypada na intelektualnie burzliwy okres w kulturze i literaturze rosyjskiej. Pierwsze dziesięciolecia XIX wieku charakteryzowały się koegzystencją różnych zjawisk artystycznych, czasem sprzecznych, czasem bliskich sobie ideowo i estetycznie. W okresie, kiedy w Rosji panują jeszcze idee oświeceniowe, pojawia się dążenie części inteligencji rosyjskiej do otrzymania nowoczesnego wykształcenia, uzyskania wiedzy, która opierałaby się na najnowszych, trwałych podstawach filozoficznych. Romantyczne idee wolności, protestu przeciwko racjonalizmowi, hasła indywidualizmu, skupienie uwagi na wewnętrznym życiu człowieka, gloryfikacja narodu oraz mesjanizm znalazły w rosyjskim społeczeństwie podatny grunt. W tym też okresie Tiutczew zbliża

się z kręgiem studentów, którzy stworzą grupę lubomudrów (Общество любомудрия) – Michaiłem Pogodinem (1800–1875), Stiepanem Szewyriowem (1806–1864) i Piotrem Wiaziemskim (1792–1878). Łączyło ich szczególne zainteresowanie idealistyczną filozofią niemiecką, za co otrzymali nazwę „niemiecka szkoła poetów”¹.

Po ukończeniu uniwersytetu poeta przeniósł się do Petersburga, gdzie rozpoczął służbę w Ministerstwie Spraw Zagranicznych. W 1822 roku otrzymał stanowisko urzędnika przy rosyjskiej misji dyplomatycznej w Monachium. Przez kilka pierwszych lat pełnił obowiązki urzędnika ponadetatowego i dopiero w roku 1828 awansował na stanowisko młodszego sekretarza. W 1837 roku został mianowany na stanowisko charge d'affaires w Turynie, który był podówczas stolicą Królestwa Sardynii. Mimo że w porównaniu z Monachium Turyn miał o wiele mniejsze znaczenie na arenie politycznej, to takie stanowisko dawało Tiutczewowi szersze pole działania i większą niezależność w prowadzeniu działań dyplomatycznych.

Warto przypomnieć, że już pod koniec XVIII wieku kultura niemiecka zaczęła silnie oddziaływać na rosyjskie społeczeństwo². Wpływy niemieckie wyraźne były także w pierwszych dziesięcioleciach XIX wieku, więc atmosfera panująca w Niemczech musiała być Tiutczewowi bliska. Rosyjski poeta mógł osobiście poznać wybitne osobowości swojej epoki, między innymi Heinricha Heinego (1797–1856), z którym się zaprzyjaźnił, i filozofa Friedricha Schellinga (1775–1854). W okresie pobytu na placówce dyplomatycznej nigdy nie zerwał kontaktów w Rosję, przyjeżdżał do ojczyzny, prowadził korespondencję z rodziną i przyjaciółmi, interesował się życiem politycznym i literackim Rosji.

Okres ten obfitował także w istotne wydarzenia w życiu osobistym. Niedługo po przyjeździe do Monachium poeta poznał Amalię Krüdener (z domu Lerchenfeld), która była, prawdopodobnie, pierwszą wielką miłością Tiutczewa³. To jej poświęcił takie wiersze jak *Твой взор, невинной страсти полный* (1824) czy *Ten kraj pamięta serce moje* (*Я помню время золотое*) (1833)⁴. Z nieznanых względów to uczucie nie zakończyło się małżeństwem, ale Tiutczew i Amalia pozostali przyjaciółmi i podtrzymywali kontakty przez długie lata. W 1826 roku poeta żenił się z Eleonorą Peterson (z domu Bötmer), wdową po rosyjskim dyplomacie. Z tego związku rodzą się trzy córki: Anna, Daria i Katarzyna. Chociaż małżeństwo było udane, co widać chociażby w lirykach poświęconych Eleonorze, to w 1833 roku Tiutczew poznaje Ernestynę Dörn-

¹ Patrz: A. Bezwiński, *Idealiści moskiewscy. Z dziejów romantycznej myśli i literatury rosyjskiej*, Wydgoszcz 1983.

² Patrz: B. M. Жирмунский, *Гёте в русской литературе*, Ленинград 1981, s. 14-16.

³ Patrz: В. В. Кожин, *Пророк в своем отечестве (Федор Тютчев – история России, век XIX-ый)*, Москва 2001, s. 92-98.

⁴ Tytuły wierszy będą podawane w wersji polskiej (jeśli istnieje polskie tłumaczenie wiersza), w nawiasie będzie podana oryginalna wersja tytułu. W przypadku braku polskiego tłumaczenia tytuły będą podawane w języku rosyjskim.

berg (z domu baronówna Pfeffel) i zakochuje się w niej. Znajomość ta komplikuje jego życie rodzinne, żona usiłuje popełnić samobójstwo. W maju 1838 roku spłonął rosyjski statek „Mikołaj I”, którym Eleonora wraz z trójką dzieci wracała z Rosji do Niemiec. Dzięki opanowaniu i sile charakteru żony poety wszystkim udało się przeżyć. Jednak wstrząs nerwowy i silne przeziębienie wywołane tym zdarzeniem podkopały jej zdrowie i kilka miesięcy później Eleonora umiera.

Już w lipcu 1839 roku Tiutczew zawarł związek małżeński z Ernestyną Dörnberg. Z małżeństwa urodziło się troje dzieci: Maria, Dymitr i Iwan.

Długi pobyt Tiutczewa w Niemczech (przede wszystkim w Bawarii), przebywanie w tym kraju w dobie największego rozkwitu jego kultury, musiał ułaćwić i przyspieszyć wzrost i kształtowanie jego osobowości twórczej. Nieprzypadkowo w tym czasie, to jest w latach 30-tych XIX wieku, Tiutczew pisze szereg wierszy zaliczanych do najlepszych jego utworów, takich jak na przykład *Koń morski* (*Конь морской*), *Jak oceanu toń otacza ziemski ląd* (*Как океан объемлет шар земной*), *Mal'aria*, *Fontanna* (*Фонтан*). Nie spieszy się jednak z oddaniem ich do druku. Dopiero za namową przyjaciół, między innymi Michaiła Pogodina, decyduje się na publikację owych utworów. W 1836 roku w czasopiśmie „Sowriemiennik”, redagowanym podówczas przez Aleksandra Puszkina, pojawiły się dwadzieścia cztery wiersze podpisane inicjałami autora. Mimo że Żukowski i Wiaziemski wysoko ocenili talent młodego poety, utwory te przeszły prawie niezauważone przez krytyków i publiczność. Czas spędzony poza granicami ojczyzny wpłynął także na polityczne poglądy autora *Napoleona*. Praca w dyplomacji pozwalała Tiutczewowi śledzić rozwój sytuacji politycznej w Europie, jej stosunek do Rosji, rozgrywki dyplomatyczne, które doprowadziły w końcu do wojny krymskiej (1853–1856).

W tym okresie Tiutczew ukształtował się jako znakomity dyplomata i polityk, posiadający własny pogląd na losy Europy, oceniający wszystkie wydarzenia przez pryzmat doświadczeń historii, a bieg wydarzeń europejskich z punktu widzenia interesów Rosji. Niezawistość poglądów politycznych Tiutczewa, jego działalność jako dyplomaty na rzecz Rosji często odbiegała od kierunku, w jakim zmierzała polityka prowadzona przez Karla Nesselrode (1780–1862), wieloletniego ministra spraw zagranicznych, złowrogą postać w historii Rosji. Nieprzychylnie nastawienie ministra do osoby Tiutczewa poskutkowało tym, że pomimo próśb bezpośrednich przełożonych minister nie zgadzał się na awansowanie poety na wyższe stopnie służby dyplomatycznej. Nesselrode wykorzystał także fakt, że Tiutczew w celu zawarcia małżeństwa z Ernestyną wyjechał do Szwajcarii i pod pretekstem samowolnego opuszczenia stanowiska w 1841 roku zwolnił go ze służby w Ministerstwie Spraw Zagranicznych. Przez trzy kolejne lata Tiutczew mieszka wraz z rodziną w Monachium, bezskutecznie starając się o przywrócenie do służby. Mimo wstawiennictwa wysoko postawionych osób, w tym księcia Gorczałowa, dopiero rok po powrocie do Rosji, a więc w 1845 roku zostaje ponownie przyjęty do korpusu urzędników Mini-

sterstwa Spraw Zagranicznych, otrzymując jednak zaledwie podrzędne stanowisko. W roku 1848 zostaje mianowany na stanowisko starszego cenzora, a od 1858 roku przewodniczy Komitetowi do spraw cenzury zagranicznej (Комитет по иностранной цензуре).

Dopiero 30 sierpnia 1865 roku zostaje mianowany na stanowisko radcy tajnego przy Ministerstwie Spraw Zagranicznych, gdy ministerstwem zaczyna kierować Aleksander Górczakow (1748–1883). Zaznaczyć należy, że już wcześniej pełnił rolę nieformalnego doradcy księcia, która to rola tym mianowaniem została niejako usankcjonowana.

Powrót do kraju rozpoczyna drugi etap twórczości poety. W latach 1848–1949 Tiutczew usilnie pracuje nad traktatem *Rosja i Zachód*, w którym pragnie przedstawić swoje poglądy polityczne i historyzoficzne. W latach 1841–1949 nie ukazuje się ani jeden jego wiersz. Specyficzny stosunek autora *Cycerona* do własnej poezji był, jak się zdaje, główną przyczyną tego, że jako twórca stał się znany szerokiej publiczności dość późno. W 1850 roku w czasopiśmie „Sowriemiennik” został opublikowany artykuł Mikołaja Niekrasowa *Drugorzędni poeci rosyjscy* (*Русские второстепенные поэты*). Krytyk poddaje ocenie wiersze Tiutczewa opublikowane przez Puszkina w 1836 roku i wyraża żal, że twórca napisał tak mało. Tiutczew, zdaniem Niekrasowa, jest jednym z niewielu „pierwszorzędnych rosyjskich talentów” („русские первостепенные поэтические таланты”). Po tej publikacji wiersze autora *Fontanny* zaczęły częściej pojawiać się w czasopismach, a w 1854 roku, dzięki staraniom Iwana Aksakowa i Iwana Turgieniewa, został wydany wreszcie jego pierwszy zbiór wierszy.

W 1850 roku Tiutczew poznaje Helenę Dienisjewą (1826–1864), koleżankę swoich starszych córek, kształcących się w Instytucie Smolnym. Rodzi się między nimi uczucie, które owocuje wieloletnim związkiem, trwającym aż śmierci Dienisjewej. Tiutczew poświęca Helenie szereg wierszy miłosnych, określanych przez badaczy mianem cyklu „dienisjewskiego”. Z tego nieformalnego związku urodziło się troje dzieci – Helena, Fiodor i Mikołaj. Przez czternaście lat miał więc poeta dwie rodziny, co było szeroko i z niewielkimi wyjątkami negatywnie komentowane przez środowisko. Ta wielce skomplikowana i trudna sytuacja była powodem wewnętrznego rozdarcia poety. Blisko związany z żoną (którą kochał prawdziwą miłością i także do niej w tym okresie kierował wiersze miłosne), Tiutczew nie mógł zrezygnować z miłości Heleny. Jej śmierć w 1864 roku była dla Tiutczewa prawdziwym ciosem, po którym, jak twierdzą biografowie, już nie potrafił się podnieść. To wydarzenie zapoczątkowało tragiczny etap w życiu osobistym. W ciągu kilku kolejnych lat umiera matka poety, jego syn Dymitr, brat Mikołaj i jeszcze córka Maria.

Pod koniec 1872 roku Tiutczew sam ulega udarowi mózgu i paraliżowi połowy ciała. Do końca swych dni, po dwóch kolejnych wylewach, zachowuje jednak świadomość i żywy umysł. Umiera 27 lipca 1873 roku w Carskim Siole.

1.2. Charakterystyka epoki

Pierwszy okres drogi twórczej Tiutczewa pokrywa się chronologicznie z epoką romantyzmu. Początek jego działalności przypada na lata 20-te XIX wieku – jest to ten historycznoliteracki kontekst, w którym kształtuje się on jako twórca. Z tego powodu część badaczy określa go mianem poety romantycznego⁵. Kwestia związków autora *Morza i granitu* z romantyzmem jest, jak zobaczymy w dalszej części rozważań, złożona. Romantyzm zajął kluczowe miejsce na tle innych zjawisk literackich w Rosji właśnie w latach 20-tych XIX wieku. Był to okres duchowego i intelektualnego przebudzenia Rosji. Ramy czasowe romantyzmu rosyjskiego nie są jednoznacznie ustalone. Umownie za początek tej epoki przyjmuje się rok 1820, kiedy został opublikowany poemat Puszkina *Rustan i Ludmiła*. Pojawienie się romantyzmu w Rosji spowodowane było nie tylko wpływami literackimi, ale również czynnikami społeczno-politycznymi.

Interesujący jest krajobraz intelektualny Rosji tamtych czasów. Ostra reakcja polityczna po zakończeniu wojen napoleońskich spowodowała niezadowolone postępowe szlachty (w dużej mierze wśród oficerów, co zaowocowało, jak wiadomo, narodzinami ruchu dekabrystowskiego). Romantyczne hasła wolności, walki z niesprawiedliwością społeczną i indywidualizmu zaczęły zdobywać coraz szersze grono zwolenników. Nowe tendencje zaowocowały poszukiwaniami nowych form wyrazu na płaszczyźnie literatury. Idee walki o wolność społeczną i polityczną człowieka doprowadziły do tego, że w poezji główne miejsce zaczął zajmować człowiek jako jednostka, jego indywidualność, świat wewnętrzny i rzeczywistość, która go otaczała. Poezja mogła pokazywać nie tylko przedmiot lub wydarzenie, które wywołało przeżycia bohatera, ale także samo uczucie, które było dla poety czymś niepowtarzalnym i wyjątkowym, a zarazem przekazywało jakieś ogólnoludzkie doświadczenie⁶.

Nowa treść wymagała nowych form. Stare klasycystyczne gatunki ewoluowały, jak miało to miejsce chociażby w przypadku ody. W literaturze wiodącą rolę zaczęła odgrywać poezja liryczna. Trwał wciąż klasycystyczny światopogląd, opierający się na racjonalizmie. Jednak normatywna poetyka klasycyzmu nieuchronnie była zastępowana przez nowe formy gatunkowe. Kształtowały się nowe sposoby artystycznej eksploracji psychiki człowieka i metody jej poetyckiej konkretyzacji. Na przykład Puszkina przede wszystkim próbował przekazać

⁵ Patrz: В. Н. Топоров, *Заметки о поэзии Тютчева: (Еще раз о связях с немецким романтизмом и шеллингианством)*, [в:] *Тютчевский сборник*, под ред. Ю. М. Лотмана, Таллин 1990; К. Пигарев, *Жизнь и творчество Тютчева*, Москва 1962.

⁶ Patrz: *Русский романтизм*, под ред. К. Н. Григорьяна, Ленинград 1978, с. 4-17.

jak najbogatszą skalę tematyczną, ukazywać pełnię życia ludzkiego w sferze obyczajowej, politycznej i psychologicznej⁷.

Przy rozważaniach na temat poetyckiej genealogii Tiutczewa należy pamiętać, że poeta był kilka lat młodszy od Puszkina i przedstawicieli dekabrystów i już z tego względu bez wątpienia należy do innej generacji literackiej – tak zwanych lubomudrów, którzy już wypierali plejadę puszkiniowską. W skład tej grupy wchodził między innymi Dymitr Wieniewitinow (1805–1827), Stepan Szewyriow (1806–1864), Aleksy Chomiakow (1804–1860), Włodzimierz Odojewski (1804–1869), Iwan Kirejewski (1806–1856), Piotr Kirejewski (1808–1856), Michaił Pogodin (1800–1876) i kilku innych pomniejszych przedstawicieli pokolenia lat 30-tych XIX wieku. „Lubomudrije było – jak zwraca uwagę Jurij Mann – jednym z pierwszych symptomów (jakie pojawiły się jeszcze przed grudniową tragedią) zmiany nastrojów i poglądów wśród rosyjskiego społeczeństwa, było jedną z wczesnych form szerokiego ruchu filozoficznego lat 20-tych i 40-tych”⁸. Lubomudrzy pozostawili po sobie głęboki ślad w kulturze rosyjskiej, szczególnie widoczny w rozwoju rosyjskiej myśli filozoficznej. O znaczącej roli tego pokolenia krytyka okresu stalinowskiego mówiła, z oczywistych względów, dość rzadko. O ile bowiem dekabryści byli często przez ówczesnych krytyków literackich idealizowani, podobnie jak rewolucyjni demokraci na czele z Hercenem i Czernyszewskim, to rosyjscy zwolennicy Schellinga i poeci „szkoły niemieckiej” przedstawiani byli jako bezwolni, oderwani od rzeczywistości, konserwatyści. Wadim Kożynow dostrzega jeszcze inną przyczynę małej popularności i powierzchownego opracowania spuścizny literackiej lubomudrów. Otóż ludzie lat trzydziestych, którzy wstąpili na arenę społeczną i literacką zaraz po tragicznej klęsce dekabrystów, całkowicie skierowali się w stronę pracy umysłowej, w sferę rozważań intelektualnych, „jakby nie działali, a jedynie rozmyślali. I w rezultacie obraz i charakter pokolenia nie utrwalił się w historii z taką wyrazistością i ostrością, jaka charakteryzuje dekabrystów, zaś później społeczeństwo lat czterdziestych”⁹.

Owe poszukiwania pokolenia Tiutczewa i lubomudrów związane były w dużej mierze z wpływem kultury niemieckiej. Po przybyciu do Niemiec Tiutczew znalazł się w intelektualnej i duchowej atmosferze kultury niemieckiej, przeżywającej podówczas wielki rozkwit. Do powstania takiego klimatu przyczyniły się poszukiwania twórcze i działalność takich postaci jak Immanuel Kant (1724–1804), Johann Gottfried von Herder (1744–1803), Friedrich Schiller (1759–1805), Novalis (1772–1801), Ernst T.A. Hofmann (1776–1822), czy działający w czasach Tiutczewa Franz Schubert (1797–1828), Georg Wilhelm Hegel (1770–1831), Johann Wolfgang Goethe (1749–1832). Wielkie idee filo-

⁷ Д. Д. Благой, *Творческий путь Пушкина (1813–1826)*, Москва 1950.

⁸ Сут. за: Е. А. Маймин, *Русская философская поэзия*, Москва 1976, с. 4-5. (Przekład mój – J. D.).

⁹ В. В. Кожин, *Пророк в своем отечестве (Федор Тютчев – история России, век XIX-ый)*, Москва 2001, с. 55. (Przekład mój – J. D.).

zoficzne wpływały ożywczo na rozwój literatury, teatru i przede wszystkim muzyki ówczesnych Niemiec. Przy czym, choć Niemcy składały się podówczas z wielu samodzielnych księstw, nie będąc formalnie jednym państwem, kulturowo stanowiły jedność i potęgę. Poszukiwania niemieckich twórców końca XVIII i początku XIX wieku stawały za główny cel wchłonięcie i twórcze uogólnienie spuścizny kultury europejskiej i częściowo kultury wschodniej. Wydaje się słuszne stwierdzenie, że w Niemczech istniał w tym czasie główny ośrodek rozwoju światowej literatury i filozofii¹⁰.

Monachium, gdzie w roku 1822 znalazł się Tiutczew jako dyplomata, było wówczas nazywane „niemieckimi Atenami”. W tym czasie żyli i działali tam tacy filozofowie i twórcy, jak Friedrich Jacobi (1743–1819), w młodości przyjaciół Lessinga i Goethego, filozof irracjonalista, autor filozoficznej powieści *Woldemar*, i Lorenz Oken (1779–1851), zwolennik i kontynuator filozofii Schellinga.

W pewnym sensie niemiecka kultura początku XIX wieku, w której atmosferę twórczą wszedł Tiutczew – pisze Wadim Kożynow – była pierwszą w tym czasie narodową kulturą, otwarciem i świadomością dążącą do bycia ogólnoswiatową, do swego rodzaju uogólnienia doświadczenia całej ludzkości. Kultura rosyjska stawała zaś przed sobą ten sam cel, chociaż, jak pokazał jej dalszy rozwój (szczególnie twórczość Dostojewskiego i Tolstoja), z bardzo istotną „poprawką”. Dla kultury niemieckiej przewodnią w sumie była, że tak powiem, szczerą myśl, która zawierałaby w sobie cały świat; przypomnijmy, że Hegel ogłaszał nawet koniec, zejście na drugi plan wszystkich form twórczości, oprócz królestwa szczerzej myśli. Tymczasem rosyjska kultura w swych najwyższych przejawach zwracała się ku pełni bytu, co z całą mocą zmaterializowało się także w poezji Tiutczewa¹¹.

Organiczna jedność niemieckiej myśli filozoficznej była tym, co pociągało rosyjskich twórców doby romantyzmu. Romantyzm rosyjski narodził się jako ruch filozoficzno-estetyczny i literacki obejmujący wszystkie sfery życia duchowego i rzeczywistości humanistycznej. Romantyzm w Rosji nie sprowadzał się do prostego naśladowania wzorców zachodnich. Wedle słów ówczesnego poety Apollona Grigorjewa:

Romantyzm, a przy tym nasz, rosyjski, który został wypracowany i uzyskał naszą oryginalną formę, romantyzm ten nie był zwykłym zjawiskiem literackim, lecz życiowym, był całą epoką moralnego rozwoju... posiadającą swój szczególny koloryt, wprowadzającą do życia specyficzne spojrzenie... Niechby nawet ten romantyczny wpływ przyszedł z zewnątrz, z zachodniego życia i zachodniej literatury, ale znalazł on w rosyjskiej naturze grunt, gotowy by go przyjąć – i dlatego odzwierciedlił się w zjawiskach całkowicie oryginalnych¹².

¹⁰ Tamże, s. 80.

¹¹ Tamże, s. 89.

¹² *Литературная критика*, Москва 1967, с. 233-234.

O roli, jaką odgrywała kultura niemiecka w kształtowaniu cywilizacji europejskiej, marzyli rosyjscy lubomudrzy. W ostatecznym rozrachunku zarówno Tiutczew, jak i jego pokolenie dążyli do tego, by uczynić rosyjską kulturę „wszechogarniającą” („всеобъемлющей”), czyli rzeczywiście podnieść swoją kulturę do znaczenia światowego. Jeden z głównych przedstawicieli idealistów moskiewskich, Dmitrij Wieniewitinow, w artykule z 1826 roku *O состоянии просвещения в России* mówi o tym, że rosyjska kultura, zachowując swój oryginalny charakter, powinna włączyć się do ogólnonarodowego, światowego ruchu poszukiwań intelektualnych i zająć w nim należne jej miejsce.

Z perspektywy czasu można stwierdzić, że oczekiwania Wieniewitinowa co do kultury rosyjskiej spełniły się stosunkowo w bardzo krótkim terminie – dzięki działalności takich twórców, jak Aleksander Puszkina (1799–1837), Mikołaj Gogol (1809–1852), Fiodor Dostojewski (1821–1881), Lew Tołstoj (1828–1910), Iwan Turgieniew (1818–1883), Antoni Czechow (1860–1904)¹³.

Klimat intelektualnego ożywienia i rozwoju, panujący podówczas w Niemczech, stał się dla Tiutczewa, i, jak się zdaje, dla całej kultury rosyjskiej, bodźcem rozwoju twórczego i intelektualnego. Duchowe i filozoficzne poszukiwania Tiutczewa i przedstawicieli jego pokolenia nie ograniczały się jedynie do odwzorowywania ideałów niemieckich. Dążenia rosyjskich myślicieli i poetów, takich jak na przykład Iwan Kiriejewski czy Aleksy Chomiakow, nie były tylko działalnością powstającą pod wpływem niemieckiej kultury, ale stanowiły odrębne, oryginalne poszukiwania w obrębie rosyjskiej myśli i poezji. W kulturze niemieckiej pociągały Tiutczewa najbardziej, jak się wydaje, poszukiwania syntezy w sferze ducha, dążenie do połączenia się z duszą całej ludzkości. Autor *Bliźniąt* w osiągnięciach kultury niemieckiej widział wzorzec sposobu postrzegania świata, do którego powinna dążyć Rosja¹⁴.

Nie można przy tym zapominać, że na kształtowanie światopoglądu poety wpłynęły również osiągnięcia literatury francuskiej i angielskiej. Twórczość Georga Byrona (1788–1824), Wiliama Wordswortha (1770–1850), Samuela Taylora Coleridge’a (1772–1834), Alphonsa de Lamartine’a (1790–1869),

¹³ A. Łotman, *Aleksander Puszkina*, Warszawa 1990; И.П. Золотусский, *Гоголь*, Москва 1979; В. Кулешов, *Жизнь и творчество Достоевского*, Москва 1978; A. Semczuk *I. Turgieniew*, Warszawa 1987; A. Зверев, В. Туниманов, *Лев Толстой*, Москва 2007; R. Śliwowski, *Antoni Czechow*, Warszawa 1986.

¹⁴ W. Koźnów pisze: „... для Тютчева подлинные «уроки» германской культуры означали отнюдь не «заимствование» тех или иных ее сторон и элементов и «перенесение» их в русскую культуру; германская культура была для него прежде всего образцом истинного «уровня», истинной высоты той «точки зрения», с которой видит мир («каждому предмету разговора давал он невольно оборот ко всеобщности», - вот что выделил Киреевский в Гегеле). Тютчев стремился взойти на ту «колокольню, с которой открывается вид на Россию как целое; нельзя не добавить, что это с необходимостью подразумевало и видение целого мира, ибо только во всеобщей картине мира можно было действительно увидеть Россию в ее цельности”. Patrz: В. В. Кожин, *Пророк в своем отечестве (Федор Тютчев – история России, век XIX-ый)*, Москва 2001, с. 49.

Francois-Rene de Chateaubrianda (1768–1848) dzięki przekładom była dobrze znana rosyjskim czytelnikom. Młody rosyjski dyplomata oprócz niemieckiego biegle władał językiem francuskim, angielskim i włoskim, dzięki czemu mógł nie tylko czytać w oryginale, ale i samemu tłumaczyć literaturę zachodnioeuropejską na rosyjski¹⁵.

Jak widzimy, na kształtowanie światopoglądu i osobowości twórczej Tiutczewa wpłynęło wiele czynników. Swoje piętno odcisnęła na nim bez wątpienia w równym stopniu tradycja rodzima oraz kultura zachodnioeuropejska. Niewątpliwie na jego sposób postrzegania świata oddziaływały idee romantyzmu, zwłaszcza, naszym zdaniem, w jego poezji od samego początku zaczyna dominować – znamienne dla romantyków – ciążenie ku zagadnieniom metafizycznym.

Jednym z nadrzędnych haseł romantyzmu było objęcie siłą duchową pełni życia i ogarnięcie nieskończoności. Aby osiągnąć ową pełnię, należało rozpatrywać człowieka w łączności z naturą. Nowy prąd stawiał także pytanie o relacje pomiędzy Bogiem, naturą, człowiekiem. Zatem jedną z kategorii kluczowych dla epoki romantyzmu staje się człowiek. Twórcy tego okresu starali się odpowiedzieć na pytanie, jakie jest jego miejsce w świecie, w jaki sposób on funkcjonuje, czy istnieją jakieś zależności pomiędzy nim a filozoficznie rozumianą naturą. Poszukiwania te doprowadziły do stworzenia bohatera romantycznego, któremu przypisywano konkretne cechy, takie jak oryginalność, indywidualizm, tajemniczość, niezwykłość, samotność, wewnętrzne rozdarcie, wreszcie bunt przeciwko światu i odrzucenie rzeczywistości społecznej.

Kwestią, która szczególnie interesowała romantyków rosyjskich była jednostka ludzka. „Rosyjska świadomość romantyczna lat 1820–1830-tych – pisze Lidia Ginzburg, – koncentrowała się na idei jednostki. (...) Pojawiła się ona w różnych aspektach – od rewolucyjnego patosu do prób ucieczki w sferę wewnętrznego świata samodoskonalenia i samoanalizy”¹⁶. Kategoria jednostki była, jak wiadomo, jednym z zasadniczych problemów dla światopoglądu romantycznego, ale w różnych literaturach narodowych i kierunkach romantycznych przejawiała się w inny sposób. Mimo tych różnic, istniał pewien element wspólny, łączący odmienne romantyczne rozumienie indywidualium ludzkiego. Jednostka ludzka miała działać zgodnie z prawami swojej metafizycznej natury, gdy z kolei przedmiotem opisu realistów będzie człowiek zdeterminowany i podporządkowany ogólnym zasadom życia społecznego.

Romantyzm zainteresowany człowiekiem tworzył własną antropologię filozoficzną¹⁷. Celem tej antropologii było „odkrycie istoty egzystencji i doznania

¹⁵ Tiutczew tłumaczył na język rosyjski wiersze takich twórców, jak Johann G. Herder, Johann W. Goethe, Heinrich Heine, William Shakespeare, Jean Racine, Alessandro Manzoni. Patrz: *Зарубежная поэзия в переводах Ф.И. Тютчева*, Москва 2004.

¹⁶ Л. Гинзбург, *О лирике*, Москва-Ленинград 1964, с. 128.

¹⁷ Początki antropologii filozoficznej sięgają antyku. Jako samodzielna nauka wyodrębniła się ona dopiero w XX wieku. Głównym celem antropologii filozoficznej jest wypracowanie ogólnej

jaźni, odnalezienie tożsamości w duszy własnej i duszy kosmosu”¹⁸. „Synkretyczna „religia romantyków” zmierzała przede wszystkim do odkrycia, uświadomienia i kulturowania stanu podstawowego człowieka, to jest zakorzenienia poprzez warstwę nieświadomości w kosmosie, w naturze, w bycie”¹⁹. Osadzenie jednostki w kosmosie, w naturze, w bycie wiązało się pojęciem wolności ludzkiej. Proces ten wiązał się z narastaniem samoświadomości, a co za tym idzie, z jednoczesnym wyzwalaniem się człowieka – od indywidualizmu (pojmowanego jako poszczególna żywa osoba, jednostka) do osoby (rozumianej jako ontologiczny podmiot dla psychiczności i cielesności, integrujący oba te elementy w obrębie wymiaru duchowego)²⁰.

Poszukiwania w obrębie antropologii filozoficznej doby romantyzmu miały miejsce także w Rosji²¹. W odróżnieniu od zachodniej myśli filozoficznej, bazującej często na racjonalizmie i empirycznych teoriach poznania, rosyjscy myśliciele uważali, że nie można rozwiązać kwestii filozoficznych bez zrozumienia fenomenu człowieka w jego aspektach historyzoficznych i ontologicznych. W latach 30-tych XIX wieku rozpowszechniły się idee antropologicznego idealizmu. Z pozycji tej ideologii filozof Aleksander Galicz (1783–1848) podjął próbę stworzenia oryginalnej koncepcji „человековедения” (*Картина человека*, 1834). Natomiast Włodzimierz Odojewski (1803–1869) skupiał swoją uwagę na wewnętrznym życiu jednostki ludzkiej, uważając, że u podstaw ludzkiego życia leżą instynkty, które wraz z rozwojem kultury i racjonalnej wiedzy tracą poprzednie pierwszoplanowe znaczenie.

Z kolei Piotr Czaadajew stworzył religijno-filozoficzną koncepcję dotyczącą zagadnień ducha, człowieka i historii, łączącą elementy chrześcijańskiej antropologii filozoficznej, mistycyzmu i filozofii niemieckiej. Podstawą filo-

koncepcji człowieka, udzielenie odpowiedzi o istotę gatunkową człowieka i ludzkiej natury. Przede wszystkim chodzi o wyodrębnienie takiego zbioru cech, które decydują o człowieczeństwie i swoistości człowieka spośród innych istot żywych. Antropologia filozoficzna podejmuje także rozważania na temat celu i sensu życia, cierpienia, śmierci, szczęścia i miłości, różnych dróg samorealizacji istoty gatunkowej człowieka. Patrz: *Słownik pojęć filozoficznych*, pod red. W. Krajewskiego, Warszawa 1996, s. 17-18.

¹⁸ M. Janion, *Romantyzm a początek świata nowożytnego*, [w:] M. Janion, *Gorączka romantyczna*, Gdańsk 2007, s. 38. Henri Peyre, *Co to jest romantyzm?*, Warszawa 1987; Ryszard Przybylski, *Rozhukany koń: esej o myśleniu Juliusza Słowackiego*, Warszawa 1999; Marta Piwińska, *Złe wychowanie*, Gdańsk 2005.

¹⁹ M. Janion, *Romantyzm a początek świata nowożytnego*, dz. cyt., s. 38.

²⁰ Pojęciu osoby bliskie jest pojęcie osobowości, rozumianej jako kategoria psychologiczna, posiadająca oprócz płaszczyzny psychologicznej także wymiar moralny. Nowsze ujęcia wskazują na niewystarczalność pojęcia osobowości i jednocześnie proponują stosowanie kategorii osoby. Patrz: *Słownik pojęć filozoficznych*, s. 145. Romantyczna antropologia i problem wyzwalania jednostki zainspirowała w latach późniejszych Ericha Fromma (1900–1980). Podobny proces przemiany od indywidualizmu do osoby w rozprawie *Ucieczka od wolności* określił on terminem „indywiduacja”. Patrz: E. Fromm, *Ucieczka od wolności*, Warszawa 2008, rozdz. II *Narodziny jednostki i dwuznaczność wolności*, s. 40-53.

²¹ Patrz: *Русская философия. Словарь*, под ред. М.А. Маслина, Москва 1995, с. 553-557.

zofii Czaadajewa stała się koncepcja powszechnej, hierarchicznie ukształtowanej jedności. Na najwyższym poziomie znajdował się transcendentny Bóg, którego emanacją jest świadomość powszechna (duch świata). Świadomość ta utożsamiana jest z ponadindywidualną ogólnoludzką świadomością. Poniżej tej ponadindywidualnej świadomości znajduje się świadomość indywidualna odrębnych jednostek. Na dole tej hierarchii znajduje się przedludzka przyroda. Według Czaadajewa, duch świata rozwija się w procesie historycznym.

Ze swoją koncepcją człowieka wystąpili także słowianofile. Rozpatrywali oni problem człowieka w duchu etycznych wartości chrześcijańskich, z punktu widzenia teologii prawosławnej. Iwan Kiriejewski i Aleksy Chomiakow jako kluczowe zagadnienia podnosili kwestie soborowości (соборность) i jedności osobowości (цельность личности). Poglądy słowianofilów w kwestii człowieka doczekały się kontynuacji i rozwinięcia w myśli filozoficznej Włodzimierza Sołowjowa (idea „всединства”) i Sergiusza Trubieckoj²².

Z filozoficzną antropologią wiązą się także rozważania Mikołaja Stankiewicza (1813–1840). Interpretuje on jednostkę ludzką jako istotę związaną z przyrodą, ale zajmującą w hierarchii natury szczególne miejsce, ponieważ człowiek jako jedyny posiada takie umiejętności, jak „wiedzieć, mieć nadzieję, kochać”. Członkowie kółka Stankiewicza, przede wszystkim Wissarion Bieliński, Mikołaj Ogariow i Aleksander Hercen, początkowo opowiadali się za idealistyczną koncepcją człowieka. Powoli zaczęli jednak skłaniać się ku materialistycznej wizji jednostki ludzkiej. Ten proces przejawiał się przede wszystkim w antropologii materialistycznej Mikołaja Czernyszewskiego i przedstawicieli nurtu ideologii rewolucyjno-narodnickiej. Człowiek w tej koncepcji był kreacyjnym podmiotem historii i kultury. Ludzkość stanowiła uogólniony obraz konkretnej jednostki, człowiek był punktem wyjściowym rozważań i zarazem ostatecznym celem filozofii. Czernyszewski pisze: „Podstawą dla wszystkiego, co mówimy o jakiegokolwiek dziedzinie życia, rzeczywiście powinny być ogólne pojęcia o naturze ludzkiej, istniejących w niej pobudkach do działania i jej potrzebach”²³.

Ważne miejsce na płaszczyźnie filozoficznych rozważań o człowieku należy do Lwa Tołstoj²⁴ i Fiodora Dostojewskiego, których szczególnie interesowały zagadnienia tajemnic ludzkiego istnienia, czego wyrazem są ich dzieła²⁴.

Poszukiwania dziewiętnastowiecznych rosyjskich myślicieli i twórców w obrębie antropologii filozoficznej dały impuls do późniejszych rozważań na polu religijnego egzystencjalizmu i personalizmu Mikołaja Bierdajewa (1874–1948) i Lwa Szestowa (1866–1938), odcisnęły piętno na filozoficznej pedagogice Sergiusza Hessena (1887–1950) i Wasilija Zieńkowskiego (1881–1962)

²² A. Ostrowski, *Sołowjow: teoretyczne podstawy teorii wszechjedności*, Lublin 2007.

²³ Н. Чернышевский, *Полное собрание сочинений*, т. 9, Ленинград 1949, с. 829.

²⁴ R. Przybylski, *Dostojewski i „przeklęte problemy”*, Warszawa 2010; D. Jewdokimow, *Człowiek przemieniony Fiodor M. Dostojewski wobec tradycji Kościoła Wschodniego*, Poznań 2009; А. Зверев, В. Туниманов, *Лев Толстой*, Москва 2007.

czy kosmizmie Konstantego Ciołkowskiego (1857–1935) i Władimira Wiernadskiego (1863–1945). Rozważania te w różnej formie badały problem dobra i zła, przyrody, znaczenia człowieka, wolności i twórczości.

Głos Tiutczewa wpisuje się więc w krąg poszukiwań filozoficznych, związanych z antropologią filozoficzną. Zainteresowanie wewnętrznym światem człowieka, tajemnicą jego bytu stanowi jeden z kluczowych tematów poezji Fiodora Tiutczewa. Autora *Bliźniąt* interesuje istnienie człowieka na płaszczyźnie albo metafizycznej (egzystencja jednostki wobec uniwersum) albo politycznej (obywatel podporządkowany interesom ojczyzny). „Tiutczew – pisze Lidia Ginzburg – jest psychologicznie pogrążony w żywiole indywidualizmu, i jednocześnie próbuje pokonać ten stan to poprzez połączenie się z „duszą świata”, to przez zwrot ku płaszczyźnie państwa i cerkwi”²⁵.

1.3. Człowiek i świat przyrody

Epoka romantyzmu zapoczątkowała nowatorskie spojrzenie na ideę Natury. W epokach wcześniejszych przyroda stanowiła temat opisów i badań, ale dopiero w romantyzmie przedmiotem rozważań staje się sama idea Natury. Fryderyk Schiller (1759–1805) w jednym z pism określa pojęcie natury, które może stanowić wykładnię romantycznego spojrzenia na to zagadnienie: „W takim rozumieniu natura nie oznacza dla nas nic innego, jak istnienie spontaniczne, trwanie rzeczy dzięki nim samym. Egzystencję na mocy praw własnych i niezmiennych. Takie wyobrażenie jest absolutnie konieczne, jeśli mamy znajdować upodobanie w tego rodzaju zjawiskach”²⁶. Natura istniała więc w sposób substancjalny. Oderwanie od natury spowodowane procesem rozwoju cywilizacji stało się dla człowieka, zgodnie z tezą Schillera, źródłem cierpień i przyczyną wewnętrznego rozdarcia²⁷.

Fiodor Tiutczew zapisał się w historii rosyjskiej literatury i w świadomości czytelników przede wszystkim jako piewca przyrody. Już pierwsi wydawcy i krytycy jego poezji – Iwan Aksakow, Mikołaj Niekrasow, Iwan Turgieniew, Afanasij Fet – podkreślali nie tylko piękno i artyzm obrazów przyrody, ale także ich głęboką wartość filozoficzną. Pogląd ten podejmują literaturoznawcy XX wieku, między innymi Kirił Pigarijew. Uważa on, że wśród wielu poetów rosyjskich XIX wieku jedynie u autora *Bliźniąt* filozoficzne postrzeganie przyrody stanowi podstawę światopoglądu poety: „Jedynie u Tiutczewa filozoficzne po-

²⁵ Patrz: Л. Гинзбург, *О лирике*, Москва-Ленинград 1964, с. 91.

²⁶ Cyt. za M. Janion, *Romantyzm a początek świata nowożytnego* [w:] M. Janion, *Gorączka romantyczna*, Gdańsk 2007, s. 37.

²⁷ M. Janion, M. Żmigrodzka, *Romantyzm i historia*, Warszawa 1978, s. 25.

strzeżenie przyrody stanowiło w takim mocnym stopniu samą podstawę wizji świata poety²⁸.

Termin „liryka filozofii przyrody” („натурфилософская лирика”) powtarza się często w badaniach twórczości Tiutczewa z lat 20-tych XX-ego wieku, na przykład w pracach Lwa Pumpianskiego i Borysa Buchsztaba. Później w odniesieniu do poezji Tiutczewa często zaczęto posługiwać się terminem „liryka pejzażowa” („пейзажная лирика”). W badaniach nad bogatą twórczością Tiutczewa uczeni prowadzili dyskusje zarówno na temat jego liryki pejzażowej, jak i poezji o tematyce politycznej. Jednak większość krytyków, mimo różnic w wielu kwestiach, zgadzała się w jednym punkcie. Wszyscy solidarnie twierdzili, że filozofia przyrody zajmuje w dorobku poetyckim autora *Uranii* miejsce wyjątkowo ważne. Badacze – na przykład Bierkowski, Pigariew, Ozierow, Rogalski – często łączą poezję Tiutczewa z filozofią przyrody Friedricha Schellinga. Bierkowski stwierdzał: „Tiutczew często i z uporem nazywał siebie panteistą, zbliżając tym samym swoją poezję do filozofii Schellinga”²⁹. Badacz podkreślał, że pocie bliski był sąd niemieckiego myśliciela, przekonującego, że przeciwieństwa pomiędzy podmiotem a obiektem, zjawiskami realnymi i nierealnymi, przyrodą i duchem znikają w sferze absolutu, który jest jednością idealnego i realnego. Zgodnie z myślą filozoficzną Schellinga absolut można poznać bezpośrednio w toku intelektualnej kontemplacji oraz w sztuce, która była postrzegana jako równoprawna z filozofią lub też często stawiana ponad nią, a w konsekwencji uważana za sferę łączącą wszystkie rozdzielone elementy³⁰. Sarah Pratt z kolei zwracała uwagę na to, że zdania badaczy co do wpływu Schellinga na poezję autora *Cycerona*, a także co do okoliczności ich znajomości są podzielone, jednak najważniejsze, jej zdaniem, jest to, że wpływ niemieckiej filozofii idealistycznej i skłonność do metafizyki w liryce autora *Uranii* pojawiły się jeszcze przed wyjazdem do Niemiec³¹.

Określenie „liryka pejzażowa” nie oddaje w pełni szerokiej skali tematów, poetycko prezentowanych w wierszach o przyrodzie. W utworach tych poeta dąży nie tyle do ukazania piękna natury, ile do przedstawienia swoich poglądów na wszechświat, praw rządzących nim i człowiekiem, kwestii dotyczących ludzkiej egzystencji, zależności pomiędzy przyrodą a człowiekiem. Owo romantyczne przekonanie o tożsamości dwóch światów najpełniej wyraziło się

²⁸ К. Пигарев, *Жизнь и творчество Тютчева*, Москва 1962, с. 203.

²⁹ Н. Я. Берковский, *Ф.И. Тютчев*, [в:] Ф. И Тютчев, *Полное собрание стихотворений*, Ленинград 1987, с.18.

³⁰ J. Legowicz, *Zarys historii filozofii*, Warszawa 1976, s. 377-381.

³¹ Sarah Pratt pisze: „Some writers on the subject think that Tiutchev met Schelling and accepted the major aspects of his philosophy; others think he met Schelling but refuted his ideas; and still others claim that whether or not Tiutchev actually met Schelling, he absorbed Schelling’s philosophy from the German atmosphere in which he lived. Whatever position one takes, it is important to remember that Tiutchev’s propensity for metaphysics of the type found had developed well before he moved to Germany”. Patrz: S. Pratt, *Russian Metaphysical Romanticism, The poetry of Tiutchev and Boratynskii*, Stanford 1984, s. 34.

w filozofii przyrody Schellinga. We Wstępie do *Idei filozofii przyrody* (1797) niemiecki filozof pisał:

Natura musi być widzialnym Duchem, zaś Duch niewidzialną Naturą. To tutaj, w absolutnej idencjności Ducha w nas i Natury poza nami nastąpi rozwiązanie problemu możliwości natury poza nami³².

Idencjność ta pozwala nam na bezpośredni wgląd do wnętrza przyrody, „na skutek czego możliwe staje się filozoficzne poznanie przyrody, różne od poznania empirycznego”³³.

Tak więc Tiutczew próbuje zgłębić tajemnice ludzkiej egzystencji, poszukując odpowiedzi w świecie natury. Działanie i stany przyrody są utożsamiane z działaniem i stanami człowieka. Panteizm Tiutczewa (rozumiany klasycznie jako utożsamienie Boga z naturą), wedle Kiryła Pigariewa, łączy się z romantycznym panteizmem szkoły schellingiańskiej. Tiutczew przejmuje od Schellinga charakterystyczne pojmowanie przyrody jako ożywionej, przepętnionej duchem całości, a także przekonanie o jedności zjawisk świata natury i świata człowieka. Dwoistość bytu, postrzeganie przyrody i człowieka jako dwóch stron dialogu ma swoje źródło w światopoglądzie romantycznym. Obrazy świata przyrody w wierszach autora *Alp* mogą być traktowane jako alegorie. Przyroda była „ostatecznym dowodem nauczyciela”, a poznanie jej równoznaczne z dążeniem do osiągnięcia samowiedzy. W 1798 roku Schelling opublikował pracę *O duszy świata* (*Von der Weltseele*), gdzie dowodził, że absolut sam w sobie jest niedostępny, lecz staje się przedmiotem poznania dzięki samowiedzy, gdyż jako nieskończoność zawarty jest w skończoności, w której potwierdza sam siebie.

„Tiutczew – poeta – nieustannie i bacznie wpatruje się w przyrodę, w jej tajemnicze oblicza, przysłuchuje się jej zagadkowym i proroczym głosom, – i bada ją, żarliwie dopytuje, doszukuje się nie tyle jej własnych, ile swoich ludzkich duchowych tajemnic” – przekonuje Jewgienij Majmin³⁴. Obrazy natury stają się swoistą wykładnią filozoficzną. Zaś Walery Briusow jeszcze wcześniej wskazywał, że jednak: „Tiutczew w metafizycznej podstawie swojej poezji jest głębokim myślicielem, samodzielnie, ze swojej perspektywy naświetlającym tajemnice świata”³⁵. Jak zauważa także Ryszard Łuźny, lirykę pejzażową rosyjskiego klasyka należy określać raczej terminem liryki filozoficzno-pejzażowej. Według niego, Tiutczew szuka odpowiedzi na nurtujące go egzystencjalne pytania w poetyckiej filozofii przyrody, a nie w metafizyce³⁶.

³² Cyt. za: M. Heller, *Filozofia przyrody. Zarys historyczny*, Kraków 2005, s. 136.

³³ Tamże, s.136.

³⁴ Е. А. Маймин, *Философская лирика Тютчева*, [w:] Маймин Е. А. *Русская философская поэзия*, Москва 1976, s. 160.

³⁵ В. Брюсов, *Ф. И. Тютчев. Собрание сочинений в 8 т.*, т. 7, с. 195.

³⁶ R. Łuźny, *Wstęp. Fiodor Tiutczew: zarys monografii*, [w:] F. Tiutczew, *Wybór poezji*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978, s. XLIV.

Świat natury pokazany jest przez Tiutczewa przy pomocy obrazów nocy, dnia, wiosny, jesieni, zimy, lata, motywów kosmosu, chaosu, nieba, morza, ziemi. Obrazy te przekształcają się w symbole i mity. Romantyczna poezja i estetyka ukształtowały się w kręgu przekonań, że życie natury jest pierwotne i niepodzielne, a dostęp do niego ma nie rozum, lecz wyobraźnia posługująca się symbolami³⁷. W tym przypadku autor *Dnia i nocy* pozostaje więc w kręgu estetyki romantycznej, która nie uznawała mechanicznego, bezdusznego odzwierciedlenia natury. „Natura – pisze Janion – tworzy symbole, przemawia mową symboliczną, pisze pismem symbolicznym i tylko poprzez symbole – nie poprzez kopiowanie zewnętrżności – można do niej powrócić, przeniknąć ją, nawiązać z nią dialog”³⁸. Dialog ten Tiutczew właśnie podejmuje. Rosyjscy poeci XIX wieku, zwłaszcza związani z niemiecką szkołą poetów, próbowali odnaleźć nowy język poezji filozoficznej. Jednak, jak twierdzi Lidia Ginzburg, tak naprawdę udało się to jedynie Tiutczewowi:

Poezja Tiutczewa dokonała w tej sferze przewrotu, który nie został zauważony przez współczesnych i który w najwyższym stopniu przydał się tej „nowej poezji”, która zaczęła powstawać pod koniec XIX wieku. Romantyczna indywidualizacja przyniosła nową wzajemną relację pomiędzy jednostką znaczeniową a ogólną ideą wiersza. Poetyckie obrazy oddzielają się od rdzenia i otrzymują samoistny byt (...), albo zamiast rdzeniowej struktury powstaje uogólniająca. U Tiutczewa istnieje tendencja do budowania wiersza filozoficznego jako jednolitego symbolu³⁹.

Temat przyrody pojawia się na samym początku drogi twórczej rosyjskiego poety. W tym okresie autor znajdował się pod wpływem klasycystycznej poezji Łomonosowa i Dierżawina. W wierszu *Urania* (*Урания*) z 1820 roku widać wpływ osiemnastowiecznej retoryki i umowności. Poeta wykorzystuje antyczne motywy muz, postaci Minerwy, Harmonii, Mnemozyny. We wczesnych wierszach Tiutczewa stosunkowo często pojawia się bezpośrednie wyrażenie myśli i emocji autora przy pomocy jawnie określonego podmiotu lirycznego: *Люблю грозу в начале мая, Нет, моего к тебе пристрастья/ Я скрыть не в силах, мать – земля*. Ale w większości wierszy o przyrodzie „ja” liryczne jest ukryte, zwłaszcza w „poezji nocy”. Aktywny bohater wiersza – przyroda – sama działa, tworzy, myśli. W ten sposób realizowana jest podstawowa zasada poezji transcedentalnej – jedność twórczego działania przyrody i człowieka.

Wierszem, który można uważać za programowy wiersz filozoficzno-pejzażowej liryki Tiutczewa, jest utwór opublikowany w 1836 roku – *Nie tym, co myślisz, jest przyroda* (*Не то, что мните вы, природа*). W utworze wyraźnie

³⁷ M. Janion, *Kuźnia natury*, [w:] tejsze, *Gorączka romantyczna*, Gdańsk 2007, s. 219.

³⁸ Tamże, s. 219.

³⁹ Л. Гинзбург, *О лирике*, Москва – Ленинград 1964, с. 97. (Przekład mój – J. D.).

określona jest pozycja podmiotu lirycznego skierowana przeciwko materialistycznemu pogładowi na przyrodę, który postrzega ją jako bezduszny mechanizm. Podmiot liryczny już od samego początku nadaje utworowi charakter polemiki. Nagromadzenie pytań retorycznych i wykrzyknień, cechy oratorskie pogłębiają podniosły, przypominający odę wiersz i zwiększają sugestywność wypowiedzi:

*Nie tym, co myślisz, jest przyroda:
Nie zlepek to, nie martwy twór –
W niej dusza jest, w niej jest swoboda,
W niej miłość jest i własny chór...* (55)

*Не то, что мните вы, природа:
Не слепок, не бездушный лик –
В ней есть душа, в ней есть свобода,
В ней есть любовь, в ней есть язык.* (135)⁴⁰

Dla podmiotu lirycznego przyroda jest matką, pełną uczuć, przemawiająca do człowieka swoistym językiem lasów, gwiazd, nocy. Ci, którzy tego nie widzą i nie słyszą, określani są przez poetę jako „głuchoniemi”. Owi liryczni „wy” lub „oni” są w oczach poety duchowo ułomni. Wiersz ma wyraźnie polemiczny charakter, podmiot liryczny na samym początku wiersza wprowadza czytelnika w spór, dotyczący tego, czym jest przyroda. Postrzeganie natury jako żywego organizmu, posiadającego swój antynomiczny „korzeń bytu” („корень бытия”) wpłynęło na szczególne cechy, oryginalność poezji Tiutczewa, specyficzną tematykę, a także wewnętrzną i zewnętrzną strukturę wierszy, na osobliwości języka i stylu.

Tiutczewowskie obrazy przyrody są zawsze dynamiczne. Przyroda jest dla niego żywym, zmieniającym się organizmem. Wszystkie przejawy przyrody: pory roku, obłoki, góry, woda, lasy żyją i odczuwają emocje „лазурь небесная смеется” „выси ледяные играют с лазурью неба огневой”, „усталая природа спит”, „лениво дышит полдень мгlistый; лениво тают облака”, „земля принахмурилась, „ночь хмурая, как зверь стокий, глядит из каждого листа”, „неохотно и несмело солнце смотрит на поля”.

Tiutczew ogromną uwagę przywiązywał do tego, by odtworzyć przejściowe momenty świata natury, zmiany pór roku, zmiany dnia i nocy. Stąd częste użycie specyficznych form: „еще...а уже, уж...”, na przykład: „Еще в полях белеет снег, а воды уж весной шумят”, „Еще земли печален вид, а воздух уж весной дышит”, „Уж солнца раскаленный шар Земля с главы своей скатила”, „Уже полдневная жара Палит отвесными лучами”.

⁴⁰ Ф. И. Тютчев, *Полное собрание стихотворений*. Библиотека поэта. Большая серия, Ленинград 1987. Pozostałe cytaty z wierszy Tiutczewa przytoczane są w pracy według tego wydania. W nawiasie podano stronę.

W wierszach *Gniewa się zima smutna* (Зима недаром злится), *Wiosenne wody* (Весенние воды) ukazane jest wiosenne przebudzenie przyrody i zwycięskie nadejście wiosny. Utwór *Wiosenne wody* rozpoczyna się charakterystycznym dla stylu poety związkiem frazeologicznym, ukazującym zmianę pór roku:

*Jeszcze wśród pól bieleją śniegi,
A wody huczą już wiosennie
I mkną, i lśnią, i budzą brzegi
W niemocie pogrążone sennej
Mkną i wołają szumne wody:
Już idzie wiosna, idzie wiosna!
Jesteśmy gońcy wiosny młodej,
Przybycie jej zwiastuje głos nasz (25)*

*Еще в полях белеет снег,
А воды уж весной шумят –
Бегут и будят сонный брег,
Бегут и блещут, и гласят,
Они гласят во все концы:
Весна идет, весна идет. (105)*

Kontynuując ten temat w wierszu *Gniewa się zima smutna* (Зима недаром злится) poeta wykorzystuje ludowy obraz przedstawiania zimy jako „złej wiedźmy” i wesołej, młodej wiosny:

*Wiedźma się rozpiekliła
I garście śniegu, wściekła,
W piękne dziecię rzuciła,
A potem precz uciekła...*

*Lecz wiosnie obca troska:
Umyła się w śnieżycy
I jest rumień sza wiosna
Na przekór napastnicy. (50)*

*Взбесилась ведьма злая
И, снегу захватя,
Пустила, убегая,
В прекрасное дитя.
Весне и горя и мало:
Умылася в снегу
И лишь румяней стала
Наперекор врагу. (54)*

Siła przyrody fascynowała poetę zarówno we wczesnym okresie twórczości, jak i w późniejszym, obfitującym w szereg tragicznych wydarzeń w życiu osobistym, okresie po powrocie z zagranicy. Kiedy rozpoczyna się jego trudny romans z Heleną Dienisjewą, Tiutczew tworzy liryk *Błyszczą się wody, świeci słońce...* (*Сияет солнце, воды блещут...*):

*Błyszczą się wody, świeci słońce,
Błyszczą się wody, świeci słońce,
Dokoła uśmiech, wszędzie życie,
Drzewa, radośnie trzepocące,
W niebios nurzają się błękiecie.*

*Śpiewają drzewa, błyszczą wody,
Powietrze całe tchnie miłością
I świat, kwitnący świat przyrody,
Poi się życia obfitością. (99)*

*Сияет солнце, воды блещут,
На всем улыбка, жизнь во всем,
Деревья радостно трепещут,
Купаясь в небе голубом.
Поют деревья, блещут воды,
Любовью воздух растворен,
И мир, цветущий мир природы,
Избытком жизни упоен. (185)*

W tym wierszu z 1852 roku Tiutczew kreuje wyrazisty, plastyczny pejzaż, nasycony ruchem, blaskiem, pięknem. Nie ma tu podziału na dwie części, który podkreślałby paralelność świata przyrody i świata człowieka. Wszystko się tutaj zlewa, miesza, „растворяется”, nie ma granicy pomiędzy dwoma światami. Jasno rysuje się idea jedności przyrody i człowieka – „Dokoła uśmiech, wszędzie życie” („Во всем улыбка, жизнь во всем”). Każdy wers pokazuje radość bytu, działanie, aktywność całej natury. Dwa pierwsze wersy tworzą wstęp, który mógłby być odzwierciedleniem głównej tezy schellingańskiej filozofii przyrody, postrzegającej naturę jako żywy organizm:

*Błyszczą się wody, świeci słońce,
Dokoła uśmiech, wszędzie życie, (99)*

*Сияет солнце, воды блещут,
На всем улыбка, жизнь во всем. (185)*

Tezę ową podkreślają kolejne wersy, w których „drzewa radośnie drżą, kąpiąc się w błękitnym niebie”. Strofa kończy się uogólnieniem:

*I świat, kwitnący świat przyrody,
Poi się życia obfitością (99)*

*И мир, цветущий мир природы
Избытком жизни упоен. (185)*

W przytoczonym wyżej fragmencie w niezwykle plastycznej formie ukazana została ulubiona myśl Tiutczewa i Schellinga o jedności świata przyrody i świata człowieka. W poetycki sposób odzwierciedla się w poezji rosyjskiego klasyka myśl niemieckiego myśliciela o tożsamości zjawisk świata natury i człowieka.

Ta idea pojawia się również w wierszu *Jeszcze zasmuca widok ziemi* (*Еще земли печален вид*). Ze względu na kompozycję i filozoficzną zawartość ten właśnie utwór najbardziej wyraziście manifestuje charakterystyczne cechy filozoficzno-pejzażowej liryki rosyjskiego klasyka. Wiersz zbudowany jest z dwóch ósmiowersowych strof. Pierwsza z nich ukazuje wiosenne przebudzenie przyrody na tle smutnego, martwego zimowego pejzażu:

*Jeszcze zasmuca widok ziemi,
A już w powietrzu powiew inny
Żdźbłami kotysze uschniętymi,
Wiosennie szumi wśród jedliny.*

*Jeszcze natura drzemie w ciszy,
Ale już przez sen rozproszony
Ciche stapania wiosny słyszy,
Bezwiednie się uśmiecha do niej. (56-57)*

*Еще земли печален вид,
А воздух уж весною дышит,
И мертвый в поле стебель колышет,
И елей ветви шевелит.
Еще природа не проснулась,
Но сквозь редящего сна
Весну прослышала она
И ей невольно улыбнулась. (137)*

Druga strofa dzieli się na dwa czterowersy. Pierwszy z nich mówi o przebudzeniu ludzkiej duszy z duchowej śpiączki:

*Duszo moja, spałaś i ty...
Cóż to cię teraz niepokoi,
Całuje, pieści twoje sny,
Wyłaca kształty marzeń twoich? (57)*

*Душа, душа спала и ты,
Но что же вдруг тебя волнует,
Твой сон ласкает, и целует
И золотит твои мечты...? (137)*

W ostatnich wersach wizje odradzającej się przyrody i odmłodniałej ludzkiej duszy zlewają się w niepodzielną jedność symboliczno-obrazową. Poeta podkreśla ów proces łącząc w jednym zdaniu opis przyrody i stanu ludzkiej duszy: „lazar błyszczący”, „krew gra”. Nadejście wiosny powiązane zostaje z narodzinami miłości:

*Tających w grudach śniegów lśnienie,
Blask nieba, serce uderzyło...
Czy to wiosenne odurzenie?
A może to kobiety miłość? (57)*

*Блестят и тают глыбы снега,
Блестит лазурь, играет кровь...
Или весенняя то нега?...
Или то женская любовь?... (137)*

Określenie „wiosenne odurzenie” budzi konotacje z uczuciem zakochania, pierwszej miłości.

Kirył Pigarijew zauważa: „Takie usunięcie wszelkich różnic między zewnętrznym i wewnętrznym światem, oparte na idei tożsamości przyrody i człowieka, w istocie stanowi bodaj czy nie podstawową właściwość Tiutczewa jako poety – myśliciela i artysty”⁴¹.

Pojawia się pytanie, czy rzeczywiście mamy tu do czynienia z tożsamością przyrody i człowieka? Czy przyroda posiada tak jak człowiek świadomość? Czy tylko jednostka ludzka jest świadoma?

Walery Briusow w swej analizie twórczości Tiutczewa dostrzega tylko paralelność zjawisk przyrody i stanu ludzkiej duszy, pomiędzy którymi granica zaciera się i zanika, a jedno zjawisko niezauważalnie przeistacza się w drugie⁴².

Ta jedność natury i duszy ludzkiej ukazana jest w wierszu *Jesienny wieczór (Осенний вечер)*, gdzie pejzaż wietrznego jesiennego wieczoru poprzedza opis stanu cierpiącego człowieka:

*Znużeniem wszystko, wyczerpaniem tchnie,
Uśmiechem cichym schytku i więdnienia,
Co u rozumnej się istoty zwie
Podniosłą wstydlivością jej cierpienia. (22)*

⁴¹ К. Пигарев, *Жизнь и творчество Тютчева*, Москва 1962, с. 219.

⁴² В. Брюсов, *Собрание сочинений в 7 томах*, Москва 1975. Т. 6, с. 206.

*Ущерб, изнеможенье – и на всем
Та кроткая улыбка увяданья,
Что в существе разумном мы зовем
Божественной стыдливостью страданья!* (110)

Personifikacja zjawisk przyrody nasila się poprzez wprowadzenie przez poetę (zwłaszcza we wczesnym etapie twórczości), motywów i postaci mitologicznych. Pojawiają się więc postacie Hebe, Zeusa, Muz. Postaci te działają i żyją niczym ludzie. Owe bóstwa uosabiające spersonifikowane zjawiska przyrody wyraźniej podkreślają jedność pomiędzy człowiekiem a naturą.

Taki sposób ukazywania przyrody ilustruje utwór *Burza wiosenna* (*Весенняя гроза*). Jest on przeniknięty radosnym, świeżym odczuwaniem bytu. Proces niezauważalnego przejścia od przedstawienia elementu natury do elementu ludzkiego Michaił Gasparow określił terminem „interioryzacji”⁴³. W odróżnieniu od personifikacji, która od początku nadaje opisywanemu zjawisku cechy istoty ludzkiej, interioryzacja oznacza stopniowe, powolne uosabianie, niejako „wprowadzanie” ludzkiej duszy do zjawiska przyrody.

W wierszu *Burza wiosenna* (*Весенняя гроза*) poeta poprzez rytm, onomatopcję i obrazowość kreuje akt wiosennej burzy. Pokazuje wszystkie etapy tego zjawiska – od pierwszego grzmotu, poprzez oddanie dźwięków zaniepokojonego ptactwa, szum strumienia po ulewę. Żywioł, ukazany przez poetę, jest aktywny i animizowany. Wiersz kończy się mitologicznymi obrazami, które podkreślają antropomorfizm:

*I rzekłbyś, że to płocha Heba,
Dzeusowe orłę karmiąc, w ślad
Piorunopienną czarę z nieba
Wylała, śmiejąc się, na świat!* (8)

*Ты скажешь: ветренная Геба,
Кормя Зевесова орла,
Громокопящий кубок с неба,
Смеясь, на землю пролила.* (77)

Istotną cechą stylu poety jest również tworzenie wyjątkowo sugestywnych neologizmów. Pojawiający się w powyższym fragmencie epitet „громокопящий” („piorunopienny”) łączy w sobie element dźwięku i ruchu.

W kolejnym wczesnym utworze *Letni wieczór* (*Летний вечер*) z 1828 roku wyraźnie zaznaczony jest zachwyt i miłość podmiotu lirycznego do przyrody. Zastosowanie pierwszoosobowej formy wypowiedzi wskazuje, że emocje podmiotu lirycznego oddają uczucia samego poety. Takie bezpośrednio wyra-

⁴³ M. Gasparow, *Композиция пейзажа у Тютчева* [w:] M. Gasparow, *О стихах. Избранные труды*, т. 2, Москва 1997.

żenie uczuć autora w latach 30-tych XIX wieku było zjawiskiem stosunkowo rzadkim. Podmiot liryczny często bywał ukryty, a poprzez plastyczne pejzaże wypowiadała się sama przyroda.

Aktywność przyrody przekazana jest poprzez nagromadzenie czasowników, a jej ożywienie poprzez zastosowanie metafor, epitetów metaforycznych i personifikacji. Ruch, zmiany, przejścia przyrody z jednego stanu do drugiego podkreśla również sam opisywany przedmiot – zmienny przejściowy obraz odchodzącego, wieczornego dnia i następującego spokojnego letniego wieczoru. Wiersz kończy się całkowitym zespoleniem człowieka i przyrody, w żyłach której przebiega słodkie drżenie:

*Już słońca kulę rozpaloną
Stoczyła ziemia ze swej głowy
I cichy pożar wieczorowy
Połknęła morska fala stona.*

*Już świecąc blado, wzeszły gwiazdy
I ten ciężący nam i ziemi
Uniosły nieba ogrom jasny
Głowami swymi wilgotnemi.*

*Płynniej się nurt powietrzny toczy
Pomiędzy ziemią i sklepieniem.
Pierś, której dzienny żar nie tłoczy,
Z ulgą oddycha świeżym tchnieniem.*

*I dreszczyk słodki, przejmujący
Przebiegł, jak prąd, wśród żył przyrody,
Jak gdyby stóp jej palających
Tknął zimny prąd źródlanej wody. (9-10)*

*Уж солнца раскаленный шар
С главы своей земля скатила,
И мирный вечера пожар
Волна морская поглотила.*

*Уж звезды светлые взошли
И тяготеющий над нами
Небесный свод приподняли
Своими влажными главами.*

*Река воздушная полней
Течет меж небом и землею,
Грудь дышит легче и вольней,
Освобожденная от зною.*

*И сладкий трепет, как струя,
По жилам пробежал природы,
Как бы горячих ног ея
Коснулись ключевые воды. (77)*

Jewgienij Majmin pisze: „Personifikacja przyrody u Tiutczewa nie jest jedynie środkiem artystycznym, ale wyrazem wewnętrznej, poetyckiej świadomości twórcy”⁴⁴.

Człowiek dążąc do samowiedzy próbuje odgadnąć tajemnice przyrody i świata, ale jego możliwości poznawcze są ograniczone. Wysiłki człowieka, by zrozumieć istotę bytu i rozwikłać zagadki przyrody okazują się daremne. Owo przekonanie wypowiada Tiutczew w znanym utworze *Fontanna* (Фонтан). Jednostce ludzkiej dane jest poznanie, ale jest ono przez siłę wyższą ograniczone: „Но длань незримо роковая твой луч упорный преломляя свергает в брызгах с высоты”. Schelling twierdził:

Widzowi czysto zmysłowemu (by posłużyć się tu słowami Schillera) niezmiernoność przyrody może przypominać tylko o granicach możliwości pojmowania, podobnie jak przyroda groźna i z niezmierną siłą niszczącą może mu uprzytamniać jego bezsiłę. W oglądzie czysto zmysłowym odwróciłby się on ze zgrozą lub brakiem odwagi od tego wielkiego obrazu natury. Ale zaledwie wzniesie się on ku absolutnej kontemplacji, nieskończoność w innym oglądzie zstąpi mu w nurt tych zjawisk⁴⁵.

Pojawia się tu pewna rozbieżność między niemieckim filozofem a poetą w traktowaniu człowieka jako elementu przyrody. U Schellinga – człowiek jest jej częścią, nawet jego dążenie do samopoznania i odkrycia istoty bytu właściwie nie naruszają harmonii uniwersum. Obraz człowieka u Tiutczewa jest zmienny – istota ludzka raz jest elementem natury, żyje zgodnie z jej zasadami, innym razem wprowadza zamęt do uporządkowanego świata przyrody. Człowiek to „głuchoniemy”, „ziemski chwast”.

Tragiczny los jednostki ludzkiej, która nie może odnaleźć się w harmonii przyrody ukazana jest w wierszu *Jest w morskich falach śpiewność zgodna...* (Певучесть есть в морских волнах...) z 1865 roku:

*Jest w morskich falach śpiewność zgodna,
Harmonia w walce żywiołowej,
I w muzycyjski rytm miarowy
Chwieje się szeptem trzcina wodna.*

*Ład niewzruszony wszystko skuwa,
Przyroda dźwięczy jednolicie,*

⁴⁴ E. A. Маймин, *Русская философская поэзия*, Москва 1976, s. 147.

⁴⁵ R. Panasiuk, *Schelling*, Warszawa 1985, s. 137.

*Tylko widome nasze życie
Myśl o rozdzwięku nam nasuwa.*

*Skąd rozdzwięk ten? I gdzie przyczyna,
Że w chórze brzmiącym doskonale
Dusza nie śpiewa tak jak fale
I skarży się myśląca trzcina? (126)*

*Певучесть есть в морских волнах,
Гармония в стихийных спорах,
И стройный мусикийский шорох
Струится в зыбких камышах.*

*Невозмутимый строй во всем,
Созвучье полное в природе, -
Лишь в нашей призрачной свободе
Разлад мы с нею сознаем.*

*Откуда, как разлад возник?
И отчего же в общем хоре
Душа не то поет, что море,
И ропщет мыслящий тростник? (220)*

Poeta wykorzystuje pascalowską metaforę, ukazującą człowieka jako „myślącą trzcinę” („мыслящий тростник”). Świadomość dramatu ludzkiej egzystencji, która zarazem była świadectwem wielkości człowieka, łączyła Tiutczewa z francuskim myślicielem Blaisem Pascalem⁴⁶. Nawiązania do tej myśli Pascala odnajdziemy u wielu późniejszych filozofów, takich jak na przykład Bergson (intuicjonizm), przedstawiciele psychoanalizy oraz egzystencjaliści Kierkegaard, Jaspers, Sartre, dla których istotne było ujęcie tragizmu i paradoksów ludzkiej egzystencji⁴⁷.

Zasada biegunowości rzutuje w pewnym stopniu na poetykę wierszy i zastosowanie w nich specyficznych zestawień. Tiutczew często używa oksymoronów, na przykład „ze słodkim przerażeniem”, zestawia przeciwstawne w potocznym rozumieniu słowa – как демоны глухонемые ведут беседу меж собой („niczym demony głuchonieme prowadzą rozmowę między sobą...”), „невыносимое он днесъ выносит” („to, co nie do zniesienia, on dziś znosi...”), łączy obrazy światła i mroku.

Człowiek próbuje przeniknąć myślą kosmos, ale wówczas odkrywa znajdujący się za nim chaos.

⁴⁶ Б. Тарасов, *Тютчев и Паскаль (Антиномии бытия и сознания в свете христианской онтологии)*, „Русская литература” 2000 г., nr 3, s. 57.

⁴⁷ *Słownik myśli filozoficznej*, M. Kuziak, S. Rzepczyński, D. Sikorski, T. Sucharski, T. Tomasik, Warszawa 2008, s. 167.

Tiutczew, jak i większość twórców romantycznych, próbuje wyjaśnić świat nie przez rzeczywistość obiektywną, ale poprzez proces samopoznania. Często pojawia się u poety „sen” jako stan, w którym człowiek najpełniej odczuwa owo samopoznanie⁴⁸.

Okazuje się jednak, że przyroda nie może wyjaśnić wszystkich zagadek bytu i ludzkiej egzystencji. Wspaniały wieczorny pejzaż pokazany jest także w wierszu z 1835 roku *Zmrok* (*Тени сизые смешались*). Powstał on w okresie, kiedy w twórczości Tiutczewa motywy nocy zajmują wiodące miejsce. Utwór charakteryzuje się ulubioną przez Tiutczewa dwustrofową kompozycją. Każda część zbudowana jest z ośmiu wersów. Pierwsza strofa przedstawia obraz nadchodzącego wieczoru („тени сизые смешались, цвет поблекнул, звук уснул”). Życie dnia z całym jego ruchem i gwarem zakończyło się nadejściem cichego, sennego zmroku i dalekiego szumu (дальний гул). Dla podmiotu lirycznego to czas niewypowiedzianego smutku. W jego duszy rodzi się zamęt, wszystko przekształca się w tajemniczy, niezrozumiały szum. Pierwsza strofa kończy się motywem połączenia (czy może raczej przenikania się) człowieka i świata: „Я во всем и все во мне”. Człowiek staje się swoistym mikrokosmosem, który zamyka w sobie cały świat. Zieńkowski w artykule *Filozoficzne motywy w poezji rosyjskiej* o kosmizmie Tiutczewa pisze w następujący sposób: „Эта неотделимость нашего я от космоса, столь чуждая христианскому восприятию человека в его утвержденности (каждого «я») в вечном бытии, - это и есть как бы центральное поэтическое созерцание у Тютчева”⁴⁹. Kolejna strofa ukazuje stan duszy człowieka, dla którego zmrok, ciemność są rodzimymi żywiołami, ojczyzną jego duszy:

*Zmroku cichy, zmroku senny,
Lej się w duszy mojej głębi.
Wonny, ciemny i niezmienny –
W cieniach, w ciszy wszystko skąp.
Czucia – mgłami zapomnienia
Ponapełniaj aż do wierzchu!
Daj mi zaznać zatracenia,
Zmieszaj z sennym światem zmierzchu! (52)*

*Сумрак тихий, сумрак сонный,
Лейся в глубь моей души,
Тихий, темный, благовонный,
Все залей и утиши.
Чувства мглой самозабвенья*

⁴⁸ В. Касаткина, *Поэзия Ф. И. Тютчева*, Москва 1978.

⁴⁹ В. В. Зеньковский, *Философские мотивы в русской поэзии*, [в:] Ф. И. Тютчев: *Pro et contra. Личность и творчество Тютчева в оценке русских мыслителей и исследователей. Антология*, Санкт-Петербург 2005, с. 741.

*Переполни через край!
Дай вкусить уничтоженья,
С миром дремлющим смешай! (127)*

Poeta nadaje zmrokowi jedynie pozytywne cechy, używając epitetów: „тихий”, „сонный”, „темный” i „благовонный”. Ale pojawia się też myśl o samozapomnieniu i „zniszczeniu” samego siebie poprzez połączenie ze śpiącym światem. Podobną myśl odnajdujemy u Lermontowa.

Wasilij Zienkowski podnosząc tę właśnie kwestię mówi o impersonalizmie i bezosobowości poezji Tiutczewa. „Ja” poetyckie w liryce rosyjskiego klasyka jest abstrakcyjne, ulotne, dąży do rozplynięcia, „rozpuszczenia” w materii świata. Impersonalizm staje się wartością dodatnią tej poezji, ponieważ uogólnienie, które ze sobą niesie, pozwala na przekazanie emocji nurtujących każdego człowieka⁵⁰. Teoria badacza, podkreślającego impersonalizm jako kluczową w poezji Tiutczewa kategorię, stoi jednakże w opozycji z romantycznym kultem indywidualności człowieka.

Ten wiersz antycypuje pojawienie się jednego z najważniejszych tematów Tiutczewowskiej liryki – tematu nocy. Właściwie większość badaczy zauważa w poezji autora *Fontanny* ciężenie ku temu, co tajemnicze, mroczne, nocne. Aleksander Błok nazywał Tiutczewa „najbardziej nocną duszą poezji rosyjskiej” („самая ночная душа русской поэзии”)⁵¹. Zawsze podkreślany jest tragiczny wymiar nocy w lirykach Tiutczewa. Noc pozwala przeniknąć do najgłębszej sfery przeżyć człowieka: „Noc u Tiutczewa – pisze Jewgienij Majmin – pomaga przeniknąć do „świętego świętych” człowieka. Jednocześnie sama staje się nośnikiem zagadek i tajemnic całego wszechświata. Być może dlatego noc wyobrażana przez Tiutczewa jawi się tak majestatyczna i wspaniała, tragiczna i straszna”⁵².

Noc jest czasem przejścia człowieka ze sfery empirycznej do metafizycznej, w której staje sam wobec grozy i piękna wszechświata. W poezji Tiutczewa noc odkrywa przed człowiekiem mroczny chaos, „tajemniczy świat duchów”, otchłan nieskończoności. Z taką sytuacją liryczną mamy do czynienia w wierszu *Dzień i noc (День и Ночь)*. Tytuł sygnalizuje główną antytetyczną zasadę jego budowy. Wiersz powstał w 1839 roku i w tym samym roku opublikowany został w „Sowriemienniku”. Utwór rozpoczyna się podniosłym, patetycznym wprowadzeniem:

*Na światy duchów niezgłębione,
Nad tą otchłanią nienazwaną,*

⁵⁰ Tamże, s. 741

⁵¹ A. Блок, *Педант о поэте*, [в:] А. Блок, *Собрание сочинений в 8 тт.* Т. 5, Москва 1962, s. 25.

⁵² Е.А. Маймин, *Русская философская поэзия*, Москва 1976, s. 158.

*Narzucił pozłociście tkaną
Wysoki wyrok bóstw zasłonę. (65-66)*

*На мир таинственный духов,
Над этой бездной безымянной,
Покров наброшен златотканый
Высокой волею богов. (125)*

Wszystko jest tu niejasne, niedopowiedziane. Nie wiemy, czym jest ten tajemniczy, przesłonięty zasłoną, świat duchów. Tajemniczość, niedopowiedzenia są specjalnym zabiegiem poety, tworzą wieloznaczność obrazu. Michaił Girszman stwierdza: „Oratorska intonacja pierwszych czterech wersów z ich stonowaną, podniosłą leksyką, jednakowym rysunkiem rytmicznym i spokojnym końcem okresu nie zawierała jaskrawo wyrażonej oceny przedmiotu. I oto plusk, poryw ludzkich emocji i ocen – czterostopowy hymn”⁵³.

*Dzień – jasne lśnienie tej kotary,
Dzień – ziemskich tworów ożywienie,
Duszy bojącej uzdrowienie,
Ludzi i bóstw przyjaciel stary! (66)*

*День – сей блистательный покров –
День, земнородных оживленье,
Души болящей исцеленье,
Друг человек и богов! (125)*

Autor akcentuje słowo „dzień”, które ma dla niego ogromne znaczenie filozoficzne. „Niezwykłym ze względu na swój ładunek znaczeniowy i pewną nieoczekiwaną obrazowość jest słowo „dzień” (jedyne podmiot, niewątpliwie semantyczno-syntaktyczne i rytmiczno-intonacyjne centrum budowy stroficznej)”⁵⁴. Słowo „dzień”, mimo że występuje w podstawowej formie tylko dwukrotnie, staje się anaforą wszystkich czterech wersów.

Szczególnie interesujący jest trzeci wers, w którym przy pomocy personifikacji i nasycenia psychologizmem dzień staje się ukojeniem dusz i przyjacielem bogów i ludzi: „души болящей исцеленье, друг человек и богов”. Wers ten łączy człowieka ze światem przyrody. Jednak wraz z nadchodzącym zmrokiem dzień staje się dla poety jedynie piękną otoczką, złocistą zasłoną, pod którą kryje się prawdziwa podstawa istnienia, ukazująca się nocą. Wizja nocy otwiera przed poetą tajemniczą, groźną otchłań:

⁵³ M. M. Гиршман, *Анализ поэтических произведений А. С. Пушкина, М. Ю. Лермонтова, Ф. И. Тютчева*, Москва 1981, с. 54.

⁵⁴ Тамже, с. 155. (Przekład mój – J. D.).

*Lecz zmierzcha dzień, noc niezmiernona
Przyszła – i z wyrocznego świata
Błogostawiona blasku szata
Zerwana jest – i odrzucona...
I teraz otchłań się obnaża
Z grozami swymi, z mgławicami,
Bez granic między nią i nami:
Oto dlaczego noc przeraża! (66)*

*Но меркнет день, настала ночь;
Пришла – и с мира рокового
Ткань благодатного покрова,
Сорвав, отбрасывает прочь...
И бездна нам обнажена
С своими страхами и мглами,
И нет преград меж ей и нами –
Вот отчего нам ночь страшна. (125)*

W tym utworze również pojawiają się główne mitologiczne obrazy tiutczewowskiej poezji, czyli otchłań, mgła, noc. Zestawienie dnia i nocy wskazuje na dialektyczny charakter tego wiersza⁵⁵.

Podobne do przedstawionych wcześniej tematy i motywy występują w utworze *Noc święta w dłonie świat ujęła* (*Святая ночь на небосклон возшла*) z 1850 roku. Tu także dzień określony jest jako „złota zasłona”, „złoty dywan” narzucony nad otchłanią. Noc odkrywa swoje tajemnice, wobec których człowiek, niczym wypędzona sierota, stoi twarzą w twarz. Noc w poezji Tiutczewa ma dwojaką konotację, raz jest święta, innym razem jest to „ponury stół zwierzy” („хмурый зверь стокий”). Noc to czas demonicznych porwyków, zionąca otchłań, żywioł chaosu. Włodzimierz Sołowjow interpretuje motyw chaosu w poezji autora *Bliźniąt* w następujący sposób:

Chaos, to jest negatywna bezgraniczność, zionąca przepaść każdego obłędu i brzydoty, demoniczne porwy, powstające przeciw wszystkiemu, co pozytywne i właściwe – oto najgłębsza istota duszy świata i podstawa całego wszechświata. Kosmiczny proces wprowadza ten chaotyczny żywioł w ramy powszechnej struktury, podporządkowuje jej rozumnym prawom, stopniowo ucieleśniając w niej idealną treść bytu, dając temu dziakiemu życiu sens i piękno. Ale nawet wprowadzony w ramy światowej struktury, chaos daje o sobie znać w buntowniczych

⁵⁵ Być może dialektyka ta ma swoje źródło w myśli filozoficznej Hegla. „Logiczny” rozwój (dotyczący przemian absolutu – przyp. J. D.) stanowi słynną Heglowską dialektykę, w której każdej próbie skonstruowania jakiegoś stwierdzenia na temat świata (teza) jest przeciwstawiane inne sformułowanie (antyteza), a istniejąca pomiędzy nimi sprzeczność rozwiązuje twierdzenie, które obejmuje częściowe prawdy obu z nich (synteza). To, co często jawi się jako konflikt pomiędzy tezą a antytezą, jest w rzeczywistości przykładem sprzeczności pomiędzy dwoma niepełnymi ujęciami, które dopiero później podlegają syntezie w sformułowaniu bardziej ogólnym. Patrz: R. H. Popkin, A. Stroll, *Filozofia*, Poznań 1994, s. 219.

działaniach i porywach. Ta obecność chaotycznego, irracjonalnego początku w głębi bytu daje różnym zjawiskom przyrody tę wolność i siłę, bez których nie byłoby samego życia i piękna. Życie i piękno w przyrodzie – to walka i zwycięstwo światła nad ciemnością. I dla piękna zupełnie nie jest potrzebne, by ciemna moc została zniszczona w triumfie światowej harmonii, wystarczy, aby zapanował nad nią i podporządkował ją sobie jasny początek..., ograniczając, ale nie likwidując jej wolności i sprzeciwu ⁵⁶.

U Tiutczewa chaos pokazany jest jako rodzimy, bliski człowiekowi żywioł, o którym nocny wiatr śpiewa „jasnym dla serca językiem” („понятным сердцу языком”).

W utworze *O czym ty, wietrze nocny, łkasz?* (*О чем ты воешь, ветер ночной?*) jęk nocnego wiatru przywołuje „straszne pieśni z mroku lat”, które są z jednej strony przerażające, z drugiej bliskie i jasne dla człowieka. Wiersz zbudowany jest z dwóch strof ośmiowersowych. W pierwszej z nich dominują pytania retoryczne i wykrzyknienia, w których wyrażony jest zarówno zachwyt, jak i przerażenie tajemnicami nocy:

*O czym ty, wietrze nocny, łkasz,
O czym zawodzisz, zrozpaczony?
Co znaczy dziwny jęk twój, płacz
I pełen skargi, i szalony?
Tą mową, którą serce zna,
O niepojętej prawisz męce,
Wyjąc wyrывasz mu ze dna
Dźwięki czasami aż zwierzęce!*

*O, strasznych pieśni z mroku lat
Nie śpiewaj, o chaosie onym,
O tym prastarym, o rodzonym!
Jak chciwie nocnej duszy świat
Słucha powieści ulubionej!
Z śmiertelnej piersi rwie się już,
Z bezkresem chce się stopić dusza...
O, nie budź uciszonych burz:
Pod nimi chaos się porusza! (38-39)*

*О чем ты воешь, ветер ночной?
О чем так сетуешь безумно?
Что значит странный голос твой?
О страшных песен сих не пой,
Про древний хаос, про родимый!
Как жадно мир души ночной
Внимает повести любимой! (119)*

⁵⁶ В. Соловьев, *Стихотворения. Эстетика. Литературная критика*, Москва 1990, с. 288. (Przekład mój – J. D.).

Niepokój podmiotu lirycznego, niemożność wyrażenia poprzez język nagromadzonych uczuć i myśli, zmieszanie, strach i zachwyt wyrażone są w wierszu poprzez zastosowanie wykrzyknień, pytań, wielokropków, myślników. Jedynym językiem, który może oddać całą gamę emocji jest dla podmiotu lirycznego język nocnego wiatru. W tym liryku noc przemawia głosem wiatru. Od tego momentu noc w poezji rosyjskiego klasyka staje się nie tylko porą „objawień” („откровений”). Słowa „воешь”, „безумно”, „страшный”, „глухо-жалобный”, „мука” oddają atmosferę trwogi, niedowierzania, strachu wobec sił przyrody.

Temat nocy, nocnego wiatru i nocnych widzeń jest, jak powiedzieliśmy, jednym z głównych w filozoficzno-pejzażowej liryce Tiutczewa. Noc występuje w jego wierszach czasem jako główny motyw, czasem jako tło, czasem jej obecność zasygnalizowana jest w inny sposób (na przykład przy pomocy epitetów „senny”, „śpiący”, „nocny”, „ciemny”), zawsze jednak w centrum utworu stoi nie nocny pejzaż przyrody, ale jednostka ludzka i jej uczucia. Tematowi nocy najczęściej towarzyszą obrazy chaosu, mgły, zmierzchu, nocnego wiatru, snu.

Tak właśnie ukazana jest noc już we wczesnych jego wierszach *Przebłąsk* (*Проблеск*) z roku 1825 i *Widzenie* (*Видение*) z 1829 roku.

W utworze *Przebłąsk* poeta mówi o tym, że istota ludzka nie może poznać tajemnic nocy. W duszy pojawia się ikaryjskie pragnienie wzlotu, wzbicia się ku niebu i nieśmiertelności, ale człowiek – „nędzny atom”, nie ma na tyle siły, by osiągnąć boskich sfer. Pojawia się w tym utworze także interesujące postrzeżenie życia człowieka na ziemi jako męczącego snu („утомительные сны”). Czas nocy, podobnie jak dla Novalisa i Samuela Coleridge’a, jest dla Tiutczewa przebudzeniem, życie zaś jest jedynie snem. W takiej postawie można odnaleźć echo filozofii Platona i jego metafory jaskini. Motyw oniryczny staje się wykładnią światopoglądu poety:

*Zaledwie, siląc się, przerwiemy
Na kilka chwil czarowny sen
I wzrokiem drżącym i niepewnym
Obrzucim niebios obszar ten –
Jak już, ich blaskiem oślepieni,
Spuszczając wzrok ku ziemi znów,
Spadamy, lecz nie w ciszę cieni,
Ale w udrękę ciężkich snów. (7)*

*Едва усилием минутным
Прервем на час волшебный сон.
И взором трепетным и смутным,
Привстав, окинем небосклон, –*

*И отягченною главою,
Одним лучом ослеплены,*

*Вновь упадаем не к покою,
Но в утомительные сны. (70-71)*

Niezwykle podniosły, tajemniczy i niedostępny obraz nocy poeta ukazuje w wierszu *Widzenie (Видение)* z 1830 roku. Noc staje się symbolem, który pomaga przeniknąć do najgłębszych sfer ludzkiej duszy, a zarazem pozostaje nośnikiem tajemnic niedostępnych ludzkiemu poznaniu.

Bierkowski dostrzegął jeszcze inny przejaw ducha literatury antycznej w lirykach Tiutczewa: „Nie jeden tylko Atlas, nie tylko jedyne Muzy, nie jedni tylko bogowie zostali zapożyczeni przez poetę z helleńskiego świata. Żywy rydwan wszechświata – to znowuż antyczny obraz: Grecy nazywali rydwanem Gwiazdozbiór Wielkiej Niedźwiedzicy”⁵⁷.

Jest to jeden z wczesnych utworów, w których Tiutczew posługuje się motywami mitologicznymi jako tworzywem obrazowania⁵⁸. Pojawia się tu Atlas podtrzymujący sklepienie nad ziemią, Muzy – opiekunki sztuki i natchnienia, wóz, który przemierza niebo. Poeta kreuje podniosłą proroczą wizję kosmicznego milczenia, w którym pojawiają się bóstwa. Odrzuca wszystko co ziemskie i prozaiczne. Odchodzi od jakiegokolwiek konkretyzacji opisu posługując się pojęciami: „живая колесница мироздания”, „святилище небес”, „музы девственной души”. Czas wydarzeń nie jest sprecyzowany, rozgrywają się „в некий час”, „в оный час”. Obrazy mitologiczne łączą się z motywem nocy – mrok gęstnieje niczym „chaos nad wodami”. Ziemię uciska niepamięć, jedynie Muzę trwożą prorocze sny, które dają jej natchnienie do tworzenia. Bierkowski pisze: „Poezja nie obawia się męczeńskich widowisk i wstrząsów, natchnieniem jest dla niej prawda, jakkolwiek by ta prawda nie była. Gdzie jedni widzą niepamięć, omdlenie, stratę – tam poeci i Muza – świeżość i powód do jasnowidzenia”⁵⁹.

Ogromny ładunek myśli filozoficznej zawarty w poezji Tiutczewa, posługiwanie się podniosłym stylem, nasyconym archaizmami i cerkiewnosłowianizmami, wykorzystywanie mitologicznych obrazów doprowadziły do tego, że jest on uważany przez część badaczy za kontynuatora tradycji poezji klasycznej. W tym duchu interpretował spuściznę literacką poety w szeregu artykułów i pracy *Puszkina i Tiutczew* Jurij Tynianow⁶⁰.

Bierkowski, mimo że zaliczał poezję Tiutczewa do nurtu romantycznego, uznawał jednak, że duży wpływ na Tiutczewa, zwłaszcza w okresie prze-

⁵⁷ Н. Я. Берковский, *Ф. И. Тютчев* [в:] Ф. И. Тютчев, *Полное собрание стихотворений*, Ленинград. 1987, с. 29-30.

⁵⁸ R. Łużny, *Wstęp. Fiodor Tiutczew: zarys monografii*, [w:] F. Tiutczew, *Wybór poezji*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978, s. 10.

⁵⁹ Н. Я. Берковский, *Ф. И. Тютчев*, [в:] Ф. И. Тютчев, *Полное собрание стихотворений*, Ленинград 1987, с. 30.

⁶⁰ Ю. Тынянов, *Пушкин и Тютчев*, [в:] Ю. Н. Тынянов, *Пушкин и его современники*, Москва 1968, с. 166.

bywania za granicą, miała klasyczna poezja Dierżawina. Badacz słusznie, jak nam się wydaje, zauważył: „Rosyjska poezja 18 wieku była na swój sposób poezją filozoficzną, i pod tym względem Tiutczew ją kontynuuje, z tą istotną różnicą, że jego filozoficzna myśl jest swobodna, wypowiedziana mu bezpośrednio przez sam przedmiot, gdy tymczasem wcześniejsi poeci podporządkowali się zasadom wcześniej ustalonym i powszechnie znanym”⁶¹.

W niezwykle malarskim wierszu *Głosy nocne* (*Как сладко дремлет сад темно-зеленый*), powstałym w 1836 roku, poeta kreuje pejzaż nocnego śpiącego sadu. W pierwszych czterech wersach dominantę stanowią epitety, tworzące malarską wizję ciemnozielonego ogrodu:

*Jak słodki drzemie sad ciemnozielony,
Wtulony w senność modrych nocy tęk;
Skróś gąszcz jabłoni, kwieciami ubielonej,
Jak słodko złoty łśni miesiąca krąg!* (51)

*Как сладко дремлет сад темно-зеленый,
Объятый негой ночи голубой!
Сквозь яблони, цветами убеленной,
Как сладко светит месяц золотой!* (124)

Podobnie jak we wcześniejszym wierszu z 1829 roku, tu także pojawia się motyw zasłony, oddzielającej świat dzienny od tajemniczego świata nocy:

*Nad światłem dziennym spadł zasłony otów;
Omdlał ruch wszelki i trosk usnął tłum;
Nad śpiącym miastem, jak z boru wierzchołów,
Zbudził się dziwny, a conocny szum...*

*Skąd on, skąd szum ten niewyobrażalny?
Śmiertelnych dum-ż to, wyzwolonych w śnie,
Świat bezcielesny, słyszny, niewidzialny,
W chaosie nocnym roi się i prze?...* (51)

*На мир дневной спустилася завеса,
Изнемогло движение, труд уснул.
Над спящим градом, как в вершинах леса,
Проснулся чудный, еженощный гул.
Откуда он, сей гул непостижимый?...
Иль смертных дум, освобожденных сном,
Мир бестелесный, слышный, но незримый,
Теперь роится в хаосе ночном?...* (124-125)

⁶¹ Н. Я. Берковский. *Ф. И. Тютче*, [в:] Н. Я. Берковский, *О русской литературе*, Ленинград 1985, с. 162.

W utworze *Głosy nocne* poeta rysuje pejzaż niejako w kilku planach. Na najdalszym planie dostrzec można niebo i złoty księżyc, na pierwszy plan wysuwa się sad i kwitnące jabłonie. Także w sferze dźwięków można wyróżnić kilka planów. Jeden z nich to „ziemskie” dźwięki – szum strumienia i muzyka balu, drugi – to nocny, niewyobrażalny szum („гул”), którego za dnia nie można usłyszeć. W konstrukcji pejzaży dostrzec można również opozycję góra – dół, która posiada głębokie symboliczne znaczenie. Nad śpiącą ziemią unosi się świat nocnych tajemnic, dziwny szum, który, być może, pochodzi od ludzkich myśli, wywołanych we śnie. Poeta zapytuje: „Откуда он, сей гул непостижимый?”. Ów szum symbolizuje świat duchów, świat bezcielesny i niewidzialny, który łączy się z Tiutczewowską wizją chaosu.

Piękno nocnego pejzażu urzeka poetę, a zarazem niepokoi i straszy swoją tajemniczością. W liryku *Jakiż czar, morze, obszary twe mota!* (*Как хорошо ты, о море ночное*) z 1865 roku poeta kreuje wspaniały monumentalny obraz morza, które zdaje się być ogromną, żywą istotą, poruszającą się i oddychającą: „волны несутся, гремя и сверкая”, „чуткие звезды глядят с высоты”. Morze lśni na bezludnej pustyni, w wolnym przestworzu. Wiersz kończy się charakterystyczną dla autora *Bliźniąt* interioryzacją – podmiot liryczny, niczym we śnie, gubi się, zatapia w falach morza:

*W tym rozświetleniu i w owym zamęcie
Gubię się, stoję bezradny jak w śnie –
Z jakąż ochotą bym w fal twych ponęcie
Duszę swą całą utopił na dnie...* (124)

*В этом волнении, в этом сиянье,
Весь, как во сне, я, потеряв, стою.
О как охотно бы в их обаянье
Всю положил бы я душу свою.* (216)

Czar nocnego morza pociąga człowieka. Piękno żywiołu człowiek może poznać wtedy, gdy pozostaje sam na sam z morzem. Rodzi się w nim chęć połączenia swej duszy z żywiołem. Tak jak w poprzednich lirykach, ludzkie „ja” dąży do zlania się w jedno z naturą. W tym samym roku 1865 powstał także wiersz *Jakie ponure niebo nocne...* (*Ночное небо так угрюмо*). Poeta ukazuje złowieszczą, nieprzyjazną człowiekowi wizję nocnego nieba. Pojawiają się tu postaci głuchoniemych demonów, sen jest posepny, oślepiające błyskawice:

*Jakie ponure niebo nocne...
Nieprzeniknione mgły zgęstniały.
Nie groźba to, nie dumy mroczne –
To sen posepny i ospały.
Ognie jarzących się błyskawic
Raz po raz oślepiając ziemię*

*Тосzą rozmowę w mroku mgławic
Niby demony głuchonieme. (130)*

*Ночное небо так угрюмо,
Заволокло со всех сторон.
То не угроза и не дума,
То вялый, безотрадный сон.
Одни зарницы огневые,
Воспламенясь чередой,
Как демоны глухонемые,
Ведут беседу меж собой. (223)*

Noc w poezji autora *Silentium!* pokazana jest w sposób dialogiczny, w obrazie nocy pojawiają się przeciwstawne emocje i uczucia. Coraz częściej ta pora ukazywana jest jako czas groźny, „ponury stuoki zwierz” („хмурый зверь стоокий”), czyhający na człowieka:

*Рochturna noc, jak zwierz stuoki,
Z każdego krzaku śledzi nas. (21)*

*Ночь хмурая, как зверь стоокий,
Глядит из каждого куста! (64)*

Obraz nocy rodzi w człowieku dwojakie uczucia. Z jednej strony pociąga on człowieka swoją tajemniczą urodą, z drugiej przeraża. Noc jest jednym z głównych motywów twórczości Tiutczewa, a przy tym motywem, który ukazany w całej swej złożoności i wewnętrznej sprzeczności, staje się symbolem. Bierkowski, podsumowując analizę motywu nocy w poezji Tiutczewa, konkluduje:

Wielkie społeczne ruchy nie bez przyczyny łączyły się u Tiutczewa z ostatnią godziną przyrody. Burżuazyjno-europejski porządek był dla niego nie do przyjęcia, ale, mimo to, Tiutczew uważał ów porządek za końcowy i ostateczny. Nie przewidywał pojawienia się po nim wyższego porządku. Dlatego owe miotanie się i bunt Tiutczewa cechuje tragizm. Jest on poetą lirycznym o światopoglądzie i siłach artysty, skłonnego do eposu lub tragedii. W swej liryce sam dosięga rozmiaru tragedii i jej patosu⁶².

Tragizm człowieka polega na tym, że jest on rozdarty pomiędzy sferą dnia i nocy, pomiędzy tajemniczymi siłami chaosu a światem przyrody.

Poezja Tiutczewa jest interesująca nie tylko ze względu na ładunek myśli filozoficznej, ale również z punktu widzenia poetyki tych wierszy. Lew Pum-

⁶² Н. Я. Берковский. *Ф. И. Тютчев*, [в:] Берковский Н. Я., *О русской литературе*, Ленинград 1985, с. 185. (Przekład mój – J. D.).

piański już w 1928 roku zauważył i podkreślił istotną cechę twórczości autora *Konia morskiego*, jaką jest powtarzalność tematów, motywów i obrazów, tworzenie swoistych „dubletów” („дуплетов”), które pogłębiają filozoficzną wartość wierszy Tiutczewa i jednocześnie grupują utwory w specyficzne cykle tematyczne. Do takich wierszy można zaliczyć na przykład wiersze o jesieni, które powstawały w różnym okresie: *Осенний вечер*, *Есть в осени первоначальной*, *Осенней позднею порой*, *Обвеян вещею дремотой*. Kwestię cyklizacji wierszy podnosił między innymi Pumpiański:

Godną uwagi cechą poezji Tiutczewa jest duża ilość dubletów. Każdy temat powtarza się kilka razy, zachowując wszystkie swe główne wyróżniające właściwości, w pewnych wypadkach temat jest pozytywnie dublowany. Prawie wszystkie swoje najlepsze wiersze Tiutczew powtórzył z różnymi zmianami, w innej, że tak powiem redakcji, przynajmniej dwukrotnie, a nader często i więcej⁶³.

Taką metodę pracy badacz określa mianem „intensywnej”, ukierunkowanej na coraz głębsze odtworzenie zjawisk przyrody. W opozycji do tej metody Pumpiański wskazuje na metodę „ekstensywną”, która cechowała twórczość Aleksandra Puszkina. Ta druga metoda nakierowana jest na osiągnięcie coraz to nowych zdobyczy w zakresie tematyki, gatunku czy stylu. Intensywna praca poetycka wcześniej czy później znajduje odpowiednią dla siebie formę i dziedzinę. W przypadku Tiutczewa jest to metafizyczna interpretacja zjawisk przyrody oraz samego istnienia. Metoda intensywna prowadzi do tego, że pewne minimum tematów jest pokazywanych w jak najszerszym oglądzie.

Kolejną istotną cechą budowy wierszy filozoficznych autora *Bliźniąt* jest charakterystyczna wertykalna orientacja przestrzeni. Pejzaż budowany jest na zasadzie oglądu przestrzeni z dwóch biegunowo różnych punktów widzenia: z góry na dół i z dołu do góry. Tak skonstruowana przestrzeń posiada symboliczne znaczenie, na co zwracali uwagę Jurij Łotman⁶⁴ i Michaił Gasparow⁶⁵.

Antynomiczność sposobu myślenia Tiutczewa przejawia się w wyborze punktu odniesienia przy opisywaniu pejzażu. Opozycja „góra – dół” ma w poezji autora *Silentium!* nie tylko znaczenie kompozycyjne, ale i symboliczne. Granicę pomiędzy tymi sferami wyznacza poeta, wprowadzając motyw „dnia–zaśłony”, który oddziela, zasłania przed człowiekiem świat chaosu, tajemnic. Nasuwa się skojarzenie z symboliką Wschodu. „Koczownikom Wschodu – pisze Kopaliński – niebo kojarzyło się zwykle z namiotem, zaśłoną oddzie-

⁶³ Л. В. Пумпянский, *Поэзия Ф.И. Тютчева*, [в:] Ф. И. Тютчев, *Pro et contra. Личность и творчество Тютчева в оценке русских мыслителей и исследователей*, Санкт-Петербург 2005, с. 434-474. (Przekład mój – J. D.).

⁶⁴ Ю. М. Лотман, *Поэтический мир Тютчева*, [в:] Ю. М. Лотман, *О поэтах и поэзии. Анализ поэтического текста. Статьи. Исследования. Заметки*, Санкт-Петербург 1996, с. 582.

⁶⁵ М. Гаспаров, *Композиция пейзажа у Тютчева*, [в:] М. Гаспаров, *О стихах. Избранные труды*, т. 2, Москва 1997.

lającą człowieka od tajników głębin Wszechświata”⁶⁶. Niebo związane jest też z pewnym porządkiem władającym światem. Symbolizuje groźne, choć dobroczynne siły, które mimo to są dla człowieka źródłem niezrozumiałych, strasznych, pięknych i wspaniałych zjawisk.

„Nadto wśród ludów orientalnych, – przypomina Cirlot – oprócz powiązania nieba ze sklepieniem, kopułę niebios łączy się również z namiotem nomady, jak gdyby w przeczuciu, że trójwymiarowa przestrzeń to tylko coś w postaci parawanu zagradzającego nam drogę do i n e g o świata”⁶⁷.

Wymiar niebiański stanowi dla Tiutczewa sferę sacrum, do którego człowiek dąży, próbując wyzwolić się z ograniczeń, jakie nakłada na niego jego własna niedoskonała natura i świat przyrody.

O wertykalnym charakterze i nakierowaniu poezji w górę może świadczyć częstotliwość pojawiania się słów „niebo” i „ziemia” w trzech kolejnych okresach twórczości Tiutczewa. W pierwszym okresie (lata 20-te XIX w.) słowo „niebo” użyte jest 16 razy, „ziemia” – 6. W drugim okresie „niebo” występuje 32 razy, „ziemia” – 23. Trzecim okresem to użycie 22 razy wyrazów „niebo” i „świat”⁶⁸.

Na zasadzie wyżej wymienionej opozycji zbudowanych jest szereg wierszy, na przykład *Ranek w górach* (*Утро в горах*), *Wieczne lody* (*Снежные горы*) (opublikowane jako jeden utwór po raz pierwszy w 1830 roku w gazecie „Gołos”, w trzecim numerze „Sowremiennika” pojawiły się jako dwa odrębne wiersze):

*Zmyte nocnymi ulewami
Po burzy śmieją się niebiosy,
Dolina między gór skłonami
Wije się wstęgą lśnić od rosy. (12)*

*Лазурь небесная смеется,
Ночной омытая росой,
И между гор росисто льется
Долина светлой полосой. (81)*

Bardziej wyrazista opozycja „góra – dół” została przedstawiona w wierszu *Wieczne lody* (*Снежные горы*). Różnica pomiędzy ziemią a niebem ma wymiar tragiczny, ziemia jest pozbawiona sił, umierająca, natomiast w niebie lazur nieba igra z lodowymi wierzchołkami gór:

*I w chwili, kiedy półprzymna
Dolina ziemiska ledwie żywa,*

⁶⁶ Patrz: W. Kopański, *Słownik symboli*, Warszawa 2006, s. 250.

⁶⁷ J. E. Cirlot, *Słownik symboli*, Kraków 2000, s. 269.

⁶⁸ Б. Ф. Егоров, *Частотный словарь лексики и мировоззрение Ф. И. Тютчева*, [в:] Ф. И. Тютчев, *Проблемы творчества и эстетической жизни наследия. Сборник научных трудов*, под ред. В. Н. Аношкиной и В. П. Зверева, Москва 2006, с. 221.

*W błogiej rozkoszy pogrążona,
We mgłach południa wypoczywa –*

*W górze nad snem rozgrzanej ziemi,
Jak bóstw rodzinnych korowody,
Z horyzontami płonącymi
Droczą się, świecąc, wieczne lody. (13)*

*И между тем как полусонный
Наш дольний мир, лишенный сил,
Проникнут негой благовонной
Во мгле полуденной почил, –*

*Горе, как божества родные,
Над издыхающей землей,
Играют выси ледяные
С лазурью неба огневой (81)*

Jurij Łotman stwierdzał: „Ogólnie rzecz biorąc dla Tiutczewa mimo wszystko bardziej charakterystyczne jest poszerzanie, a nie zwężenie przestrzeni. wiąże się z tym szczególna rola pionowej orientacji jego poetyckiego świata”⁶⁹. W wertykalnej orientacji przestrzeni wyraża więc pragnienie wyzwolenia czy też może powrotu do tej sfery, którą Tiutczew postrzega jako rodzimą, swoją.

Poeta powraca do takiej formy kompozycji pejzażu także w drugim okresie twórczości, czyli w latach 1844–1873. W wierszu z 1865 roku *Jakie ponure niebo nocne...* (*Ночное небо так узрюмо...*) brak jawnej opozycji „ziemia – niebo”. Uwaga Tiutczewa skierowana zostaje na stworzenie obrazu mrocznego, posępnego nieba i wizję prapoczątku, mającego swe źródło w chaosie. Kiedy jednak na chwilę pojawia się jasny błysk światła, razem z nim dostrzec można elementy pejzażu – pola i lasy.

Końcowe wersy jednak znowu przenoszą czytelnika z płaszczyzny ziemskiej, do niebiańskiej, która stanowi specyficzne sacrum, gdzie rozwiązywane są najistotniejsze zagadki bytu:

*I znowu scichła ziemia cała,
W czujnej ukryła się ciemności,
Jakby się właśnie rozstrzygała
Rzecz tajna tam – na wysokości. (130-131)*

⁶⁹ Ю. М. Лотман. *Поэтический мир Тютчева*, [в:] Ю. М. Лотман, *О поэтах и поэзии. Анализ поэтического текста. Статьи. Исследования. Заметки*, Санкт-Петербург 1996, с. 584.

*И вот опять всё потемнело,
Всё стихло в чуткой темноте –
Как бы таинственное дело
Решалось там – на высоте. (207)*

W liryku *Choć moje gniazdo jest w dolinie...* (*Хоть я и свил гнездо свое в долине...*) z 1860 podmiot liryczny niczym ptak pragnie wzbić się ku górze i odrzucić to, co ziemskie. Ziemia jest sferą profanum („все удушливо-земное”). Poeta woła:

*Jak z gęstych warstw się pnie do góry,
Jak piersi tnie wichury miecz,
Jak wszystko stęchłe i ponure
Odepchnąć chciałby człowiek precz! (115)*

*Как рвется из густого слоя,
Как жаждет горних наша грудь,
Как все удушливо-земное
Она хотела б оттолкнуть! (187)*

I porównajmy cytat powyższy z fragmentem wiersza z 1859 roku pod tytułem *E.H. Анненковой*:

*Все лучше там, светлее, шире,
Так от земного далеко...
Так розно с тем, что в нашем мире,
И в чистом пламенном эфире
Душе так родственно легко (201)*

Niebiański eter staje się czymś rodzimym i bliskim duszy ludzkiej. Ponownie podkreślana jest przynależność człowieka do sfery nieba, gdzie wszystko jest lepsze i czystsze niż na ziemi.

Ziemia okazuje się w oczach poety matką człowieka:

*Не, скрýć przed tobą mej miłości,
O Ziemio matko, nie там си́ты. (50)*

*Нет, моего к тебе пристрастья
Я скрýть не в силах, мать-Земля! (88)*

Innym razem ziemia pokazana jest jako piasek, w którym człowiek grzęźnie, z którego nie może się wydostać i przenieść do rodzimego mu nieba. Motyw ziemi – matki nie przeważa u Tiutczewa. W kolejnych wierszach

Снежные горы pojawia się „земля издыхающая”⁷⁰, *Здесь, где так вяло свод небесный...* – „земля тощая”⁷¹, w liryku *Безумие* – „земля обгорелая, растреснута”⁷².

Ziemia pojawia się w kilku kontekstach. Przede wszystkim w refleksjach o miejscu człowieka na ziemi i jego stosunku do niej. W tym przypadku mamy do czynienia z dwiema biegunowo różnymi postawami: człowiek ukazany jest jako wierny syn ziemi lub jako istota przynależąca do świata „wyższego”, dążąca do sfery niebiańskiej, albo też do rodzimej dla siebie otchłani.

Obraz ziemi pojawia się także w kosmogonii poety dotyczącej struktury świata i mechanizmów w nim zachodzących. Zjawiska dotyczące ziemi, przyrody odwzorowują zjawiska zachodzące w sferze psychiki człowieka, jego emocji, jego życia – wiersze *Sny*, *Fontanna*). Wizja ziemi pojawia się także w wierszach bliskich kosmogonii chrześcijańskiej.

Jeden z wierszy *Последний катаклизм* przedstawia swoistą, „odwrotną” do chrześcijańskiej, kosmogonię. Kreuje apokaliptyczną wizję końca świata, kiedy to ziemię, wedle wizji poety, pokryją wody, nad którymi będzie unosił się Duch Boży. Proces stworzenia świata zostaje niejako cofnięty. Tiutczew poprzez pejzaże żywiołów tworzy „piętrową” metaforyczność obrazu. Obraz wody, otchłani wodnej okrążającej ziemię i zlewającej się z żywiołem powietrza jest wieloznaczny już poprzez bogate i różnorodne znaczenie symboli wody, nieba, powietrza. „Woda jako żywioł pośredni między żywiołami eterycznymi, jak powietrze i ogień, a elementami stałymi – ziemią, między życiem a śmiercią...”⁷³. Woda jest zawsze w ruchu, zmienna, dająca życie, ale też niosąca niebezpieczeństwo.

Tym, co łączy owe dwa światy, jest sfera powietrza i dźwięków. Wiatr śpiewa pieśni o strasznym chaosie.

W wierszu *Sny* widzimy kosmogonię, mającą swe źródło w starożytności:

*Jak oceanu toń otacza ziemski ląd,
Tak żywot nasz dziedzina snów okala;* (17)

*Как океан объемлет шар земной,
Земная жизнь кругом объята снами...* (52)

Ziemski glob w poetyckiej wizji Tiutczewa sam w sobie stanowi przestrzeń metafizyczną. „Kula ziemską – pisze Wiaczesław Okiejański – nie jest zwyczajnie „faustowska”, linearno-trygonometryczna, ale dzięki „objęciom” oceanu

⁷⁰ Tamże, s. 61.

⁷¹ Tamże, s. 76.

⁷² Tamże, s. 79.

⁷³ W. Kopański, *Słownik symboli*, Warszawa 2006, s. 483.

(i na tle tego ostatniego), ma wartość metafizyczną⁷⁴. Badacz stwierdza także, że w tym momencie ziemia pojawia się w kontekście „wyższego witalno-ezoterycznego symbolizmu” i nie ma związku ani z istniejącymi toposami, ani tym bardziej z astronomiczną mapą świata.

Jurij Łotman zwracał uwagę na to, że jedną z najważniejszych antytez w poezji Tiutczewa jest opozycja „Północ – Południe”. Oba terminy niezmiennie pisane były przez poetę z wielkiej litery, co podkreślało ich symboliczny charakter. W opisie Południa pojawiają się wyraziste metaforyczne personifikacje: „лазурь небесная смеется”, „на золотом, на светлом Юге”, płyną „златые облака”. Obraz Północy jest przeciwieństwem Południa, tam „свод небесный так вяло на землю тощую глядит”, „кустарник редкий, мох седой, как лихорадочные грезы, смущают мертвенный покой”.

Tiutczewowska wizja świata zbudowana jest na zasadzie antynomii zjawisk. Świat przyrody i wewnętrzny świat człowieka łączy biegunowo różne elementy, które poeta postrzega w sposób dialektyczny. Życie przyrody i człowieka podporządkowane są przeciwstawnym, biegunowo różnym siłom, które są przyczyną nieustannych zmian: dnia i nocy, pór roku, radości z harmonii świata i przerażenia w obliczu chaosu.

W procesie wyzwania człowiek zmierza do osiągnięcia jedności z najwyższą formą istnienia, którą może być absolut albo Bóg. Pragnienie to widzimy u Tiutczewa. Człowiek nie zadowala się przyrodą, która go otacza, pojawia się w nim dążenie do wyzwolenia z ograniczeń narzuconych mu przez jego ułomną naturę. To uczucie zniewolenia pojawia się w poezji autora *Willi włoskiej* dość wcześnie, na przykład w wierszu z 1835 roku *Z polany sęp wzbił się w górę* (*С поляны коршун поднялся*):

*Z polany sęp wzbił się w górę,
Wysoko wleciał lazurem.
Wciąż wyższym, dalszym mknął lotem,
Aż zniknął za horyzontem.*

*Przyroda-matka mu dała
Dwa mocne skrzydła u ciała.
A ja stopami z kamieni,
Król ziemi, przyrośłem do ziemi! (53)*

*С поляны коршун поднялся,
Высоко к небу он взвился;
Все выше, дале вьется он –
И вот ушел за небосклон!*

⁷⁴ В. П. Океанский, *Русская метафизическая лирика века. Е.А. Баратынский. А.С. Хомяков, Ф. И. Тютчев (Поэтика пространства)*, Иваново 2002, с. 112. (Przekład mój – J. D.).

*Природа-мать ему дала
Два мощных, два живых крыла –
А я здесь в поте и в пыли.
Я, царь земли, прирос к земле! (130)*

Ta miniatura filozoficzna przedstawiająca wzlot ptaka zamyka się gorzką, ironiczną refleksją. Człowiek – „царь земли” jest w istocie więźniem matki-przyrody.

Poeta dochodzi do wniosku, że wszelkie poszukiwania sensu w świecie natury mogą być niepotrzebną złudą. Być może jakiegokolwiek dociekania na temat praw rządzących przyrodą, próba dostrzeżenia czegoś więcej, niż wskazuje empiria, okażą się błędem. Słowa „przyroda być może, nie skrywa w sobie żadnych zagadek”, brzmią niczym gorzkie zwątpienie w idealistyczne podejście do natury.

*Природа - сфинкс. И тем она верней
Своим искусом губит человека,
Что, может статься, никакой от века
Загадки нет и не было у ней. (248)*

Wyzwalanie osoby ukazane w poezji Tiutczewa, w ostatecznym rozrachunku wydaje się być niemożliwe, ponieważ człowiek nie może przekroczyć granic istniejących w nim samym. Nie może osiągnąć wiary, ani złąć się w jedność z nieskończonością i przyrodą. Rozdzźwięk pomiędzy człowiekiem a przyrodą pokazany przez Tiutczewa nawiązuje do konfliktu wewnętrznego człowieka, o jakim pisze Fryderyk Schiller:

Tym więc, co nowożytnej ludzkości zadało tę ranę, była sama kultura. Skoro tylko z jednej strony poszerzony krąg doświadczeń i ściślejsze myślenie uczyniły koniecznym ostrzejszy podział nauk, z drugiej zaś bardziej skomplikowana organizacja państw wymagała surowszego rozdzielenia stanów i zawodów, wtedy też zerwał się wewnętrzny związek natury ludzkiej, a zgubna waśń poróżniła jej harmonijne siły⁷⁵.

Niemiecki poeta i myśliciel upatruje przyczyny tego rozłam w rozwoju kultury. Rozwój cywilizacyjny odsuwa jednostkę od przyrody, która jest źródłem harmonii.

Dziecko natury – pisze Schiller – w swym zwyrodnieniu staje się szaleńcem; człowiek wychowany pod wpływem sztuki – istota podła i niegodziwa. Intelktualne oświecenie, którym nie bez słuszności szczycą się stany kulturalne, wywie-

⁷⁵ F. Schiller, *Listy o estetycznym wychowaniu człowieka, List szósty*, [w:] M. J. Siemek, *Fryderyk Schiller*, Warszawa 1970, s. 235.

ra w ogólności tak mało uszlachetniający wpływ na dyspozycje duchowe człowieka, że raczej zwiększa zepsucie i utwierdza je za pomocą maksym⁷⁶.

Jednostka ludzka nie może się ostatecznie wyzwolić i to stanowi tragedię jej egzystencji. Ale już to, że człowiek zdaje sobie sprawę z „ułomności” swej natury, jest jego wielkim osiągnięciem. Przy tym Tiutczew, podobnie jak Pascal, nie neguje i nie odrzuca rozumu, ale wskazuje na jego ograniczenia:

*Noc święta w dłonie świat ujęła
I dzień kojący, uśmiechnięty
Jak złoty dywan już zwinęła,
Dywan nad bezdnią rozciągnięty.
I świat zewnętrzny – zasnuł mrok daleki,
I jak sierota wypędzona – człowiek
Twarzą w twarz staje nagi i kaleki
Przed tą otchłanią, nie spuszczać powiek.*

*Sam teraz musi uważać, by nie paść,
Myśl jałowieje, rozum nie wystarcza,
W dusze się własną pogrąża jak w przepaść
I z zewnątrz nie ma żadnego oparcia.
I teraz sennym zda mu się widziadłem
Wszystko, co jasne, żywe, namacalne,
I w tajemniczym, nocnym, nieodgadłym
Nagle dziedzictwo widzi swe fatalne. (79-80)*

*Святая ночь на небосклон взошла,
И день отрадный, день любезный,
Как золотой покров она свила,
Покров, накинутый над бездной.
И, как виденье, внешний мир ушел...
И человек, как сирота бездомный,
Стоит теперь и немощен и гол,
Лицом к лицу пред пропастью темной.*

*Na samego siebie pokinut on –
Uprazdnen um, i myśl osirotela –
W dusze swojej, jak w bezdnie, погружен,
И нет извне опоры, ни предела...
И чудится давно минувшим сном
Ему теперь все светлое, живое...
И в чуждом, неразгаданном ночном
Он узнает наследье родовое. (162)*

⁷⁶ Tamże, s. 232.

Właściwie nie do końca wolno tutaj mówić o nocnym pejzażu. Noc pojawia się raczej jako kategoria czasu, moment, w którym, niczym w teatrze, podnosi się kurtyna, i człowiek staje sam w obliczu wszechświata, ciemnej przepaści.

Niestety, wiara także nie daje ukojenia i nie może stanowić podstawy ludzkiej egzystencji. Według poety przyczyną jest „choroba wieku” – ateizm oraz ogólny rozkład, który opanował dusze ówczesnego pokolenia. Człowiek epoki Tiutczewa pragnie wiary, ale jednocześnie ją odrzuca. Poeta parafrazuje cytat z Ewangelii według św. Marka (9,24). W odróżnieniu od biblijnej postaci człowiek epoki Tiutczewa, choć „pragnie wiary, nigdy o nią nie poprosi”:

*Не плоть, а дух растлился в наши дни,
И человек отчаянно тоскует...
Он к свету рвется из ночной тени
И, свет обретши, роцет и бунтует.
Безверием палим и иссушен,
Невыносимое он днесь выносит...
И сознает свою погибель он,
И жаждет веры... но о ней не просит.
Не скажет ввек, с молитвой и слезой,
Как ни скорбит перед замкнутой дверью:
„Впусти меня! – Я верю, боже мой!
Приди на помощь моему неверью!...” (179)*

Tiutczewowski bohater jest bezduszny, dlatego odczuwa rozpacz. Rozpacz nie jest w tym przypadku tylko uczuciem incydentalnym, ale postawą wobec życia, albowiem, podobnie jak u Kierkegarda, „niemożliwe jest zrealizowanie syntezy skończoności i wieczności w skończonej egzystencji”⁷⁷.

Cierpienia, wywołane dwoistością ludzkiej natury, strach wobec zagadek ludzkiej egzystencji, powodują, że poeta mimo wszystko dąży do Boga:

*Natchniona, wieszczą duszo ma,
O serce, przepętnione trwogą!
O jak ty miotasz się na progu,
Rozdzielającym byty dwa,,,

Dwa różne światy wmieszczasz ty:
Twój dzień – bolesny i namiętny,
Noc – pełna mar proroczo-mętnych
Jak apokaliptyczne sny...

O, niech w życiowej tej kalwarii
Pierś pęka wśród wyrocznych prób,*

⁷⁷ Słownik myśli filozoficznej, M. Kuziak, S. Rzepczyński, D. Sikorski, T. Sucharski, Warszawa 2008, s. 310.

*Dusza gotowa śladem Marii
Do Twoich, Chryste, przypaść stóp. (104)*

*О вещь душа моя,
О сердце, полное тревоги—
О, как ты бьешься на пороге
Как бы двойного бытия!..
Так ты – жилища двух миров,
Твой день – болезненный и страстный.
Твой сон – пророчески-неясный,
Как откровение духов...*

*Пускай страдальческую грудь
Волнуют страсти роковые—
Душа готова, как Мария,
К ногам Христа навек прильнуть. (192)*

Temat duszy i bezduszości wpisuje się, naszym zdaniem, w krąg Tiutczewowskich „wielkich antytez”. Zaś pojęcie „duszy” staje się jedną z podstawowych kategorii myślenia poety w drugim okresie jego twórczości.

Nie tylko kwestia wiary, ale także kategorie etyki chrześcijańskiej są dla Tiutczewa istotne. Wiersz *Kiedy nad Tobą Bóg zaciśnie pięści* (*Когда на то нет божьего согласия*) z 1865 roku został napisany przez poetę z myślą, by pocieszyć i podtrzymać moralnie córkę Darię, przeżywającą podówczas konflikty w życiu osobistym. W tym utworze pojawia się ważna myśl dotycząca cierpienia. Posiada ono (podobnie jak później w twórczości Dostojewskiego) walory osobowościowotwórcze⁷⁸, a więc „wyzwalające” jednostkę. Cierpienie pojmuje poeta w duchu chrześcijańskim, staje się ono kategorią odkupienia. Wiara natomiast jest jednym z niewielu czynników, które mogą przynieść cierpiącemu ukojenie. Pojawia się tu także nawiązanie do postaci biblijnej grzeszniczcy, której Chrystus obiecał zbawienie, ponieważ kochała:

*Kiedy nad tobą Bóg zaciśnie pięści
I gdy cierpienie miłość twą pogrzebie –
Duszo, niestety, nie wycierpisz szczęścia,
Ale wycierpieć możesz samą siebie...*

*Duszo, ach, duszo, którą wszystką, całą
Miłości jednej tylko płomień trawi
I któraś nią jedynie oddychała, –
Niech ciebie Pan Bóg błogostawi –*

*On miłosierny, wszechmogący,
On, od którego promień padnie*

⁷⁸ Patrz: D. Kułakowska, *Dostojewski. Dialektyka niewiary*, Warszawa 1981.

*I na kwiat bujnie w ziemi tu kwitnący
I na łzę perły w morzu na dnie. (124)⁷⁹*

*Когда на то нет божьего согласия,
Как ни страдай она, любя,-
**Душа, увы, не выстрадает счастья,
Но может выстрадать себя...**
Душа, душа, которая всецело
Одной заветной отдалась любви
И ей одной дышала и болела,
Господь тебя благослови!
Он, милосердный, всемогущий,
Он, греющий своим лучом
И пышный цвет, на воздухе цветущий,
И чистый перл на дне морском. (216)*

O dziwo, w tym niezwykle osobistym, bo skierowanym przecież do najbliższej osoby wierszu, nie pojawia się temat egzystencjalnego niepokoju, braku wiary. Wyraźnie można odczytać pogodzenie się z wyrokami Bożymi.

W 1861 roku Tiutczew kieruje wiersz do swej starszej córki Anny, zatytułowany *При посылке Нового Завета*:

*Вот в эти-то часы с любовью
О книге сей ты вспомяни –
И всей душой, как к изголовью,
К ней припади и отдохни. (208)*

Pisząc o jej trudnym losie (poeta miał na myśli wczesne osierocenie przez matkę, a także służbę na dworze carskim), o życiu, przypominającym nieustanną walkę, poeta mówi, że w najtrudniejszych chwilach w Piśmie Świętym znajduje ona ukojenie i odpoczynek. Sam poeta nie osiąga, jak się wydaje, takiego spokoju i pocieszenia.

Wiersze przedstawiające wszystkie powyższe rodzaje prób wyzwolenia człowieka pojawiają się w różnych okresach twórczości poety. W tym samym czasie Tiutczew pisze utwory poetyckie wielbiące harmonię przyrody i ukazujące tragizm ludzkiej egzystencji. Jego światopogląd paradoksalnie, tak jak i jego wizja świata, łączy różne, czasem nawet biegunowo przeciwstawne postawy życiowe.

W centrum zainteresowań Tiutczewa stoi jednostka ludzka. Jego światopogląd jest więc naznaczony swoistym poetyckim antropocentryzmem. Poeta wyznacza człowiekowi pierwszoplanowe miejsce w kosmosie, interpretuje świat z pozycji wyłącznie ludzkich. W obrębie tak rozumianego antropocentryzmu można wyróżnić antropocentryzm metafizyczny, który postrzega człowieka

⁷⁹ Wyróżnienie moje – J. D.

jako byt autonomiczny, ale zdeterminowany przez czas historyczny, w którym jest osadzony⁸⁰. Podobnie można osadzić Tiutczewowską koncepcję człowieka w kręgu antropologii filozoficznej, której głównym celem jest wypracowanie ogólnej koncepcji człowieka, w ramach której możliwe stałoby się udzielenie odpowiedzi na pytanie o istotę gatunkową człowieka i natury ludzkiej. Tiutczew próbuje określić miejsce i rolę człowieka w świecie przyrody i na płaszczyźnie społecznej, co także jest zadaniem antropologii filozoficznej. Światopogląd Tiutczewa w specyficzny sposób odwzorowuje się w przestrzeni poetyckiej. Przestrzeń ta ma charakter wertykalny. Poeta kreując pejzaż operuje motywami nieba i ziemi. Pomiędzy nimi znajduje się przyroda, świat i człowiek. Przestrzeń społeczna, którą można byłoby określić jako horyzontalną, jest dla Tiutczewa mniej ważna.

Człowiek pragnie wyzwolenia od „jednostki” (индивидуум) do „osoby” (личность). Wyzwolenie może osiągnąć w drodze poznania siebie, zrozumienia sensu swego istnienia. To zbliża Tiutczewa do poglądów Sorena Kierkegaarda. Egzystencjalizm Kierkegaarda zakładał, że istnienie ludzkie jest procesem ciągłego stawania się, osobowość musi więc nieustannie się rozwijać, poszukiwać swego miejsca i pełni autentyzmu. Osobowość podejmuje działania mające uczynić ją nieskończonością, a jednocześnie zwraca się ku skończoności. Zejście z którejś z tych dróg prowadzi do rozpadu pełnej osobowości. Zatem, według Kierkegaarda, niemożliwe jest ujęcie istnienia w jednej formule. Egzystencja człowieka, według duńskiego myśliciela, oznacza jej więź z transcendencją, pragnienie wyrwania się z istnienia do prawdziwego bytu, czego wyrazem staje się religia. Rozpacz staje się tym samym, według niego, jedną z najważniejszych kategorii myślenia, oznacza utratę własnej osobowości psychicznej.

Egzystencja człowieka jest przytłaczająca i trudna. Jeśli wcześniej człowiek stanowił integralną część świata natury, był elementem harmonijnie wpisanym w strukturę świata, to wraz ze wzrostem samoświadomości pojawiają się pytania o to, kim jest człowiek, czym jest natura i jaki jest sens istnienia. Harmonia zostaje zburzona. A rozwój jednostki i jest przekształcanie w osobę okupiony jest uczuciem tragizmu ludzkiego istnienia. Osoba (личность) zostaje sama w obliczu niebezpieczeństw i zagadek wszechświata. Uczucie samotności i bezsilności człowieka jako jednostki wobec ogromu wszechświata i jego tajemnic wiedzie ku dążeniu do roztopienia się, połączenia, zlania się w jedno z żywiołami, naturą, by zatracić się w nieskończoności. Jednocześnie to dążenie powoduje wyrzeczenie się swej indywidualności, rezygnację z własnego „ja”.

⁸⁰ Patrz: *Słownik pojęć filozoficznych*, pod red. W. Krajewskiego, Warszawa 1996, s. 17.

ROZDZIAŁ DRUGI

Mysł historiozoficzna Fiodora Tiutczewa

2.1. Koncepcje historiozoficzne w Rosji lat 30 i 40-tych XIX w.

Epoka romantyzmu zapoczątkowała tworzenie się samodzielnej filozofii rosyjskiej, co związane było niepodzielnie z uświadomieniem sobie pytania o historyczne znaczenie Rosji. Postawienie tej kwestii doprowadziło do zarysowania się sprzecznych stanowisk wśród oświeconego społeczeństwa rosyjskiego. Dyskusja oscylowała wokół problemu, w jakim kierunku powinno podążać państwo, by mogło się rozwijać. Próbowano odpowiedzieć na pytanie, czy Rosja w swoim procesie historycznym ma naśladować wzorce krajów zachodnioeuropejskich, czy jest w stosunku do nich opóźniona, czy też jej przeznaczeniem jest własna, nowa droga. Potrzebę oryginalnych, odmiennych rozwiązań uzasadniano tym, że Rosję cechuje inny typ kultury, w dużej mierze uwarunkowany historią tego państwa. W ostrej polemice twórczej i naukowej inteligencji, mającej miejsce na przełomie lat 30-tych i 40-tych XIX wieku, pojawiły się różne głosy.

Wśród najważniejszych kierunków badacze wyodrębniają dwa przeciwstawne nurty społeczno-filozoficzne – słowianofilstwo (*славянофильство*) i okcydentalizm (*западничество*). Okcydentaliści, ogólnie rzecz biorąc, dążyli do przyspieszonego europeizowania Rosji, przenoszenia na rodzimy grunt wzorców życia społecznego i politycznego Europy Zachodniej.

Jednym z pierwszych głosów, które pojawiły się w tej polemice był głos Piotra Czaadajewa (1794–1856). W 1836 roku opublikowany został jego *List filozoficzny*, w którym autor przedstawia Rosję jako kraj wyłączony z historii powszechnej, oderwany od doświadczeń świata zachodnioeuropejskiego, niemający własnego ducha ani misji dziejowej. Jediną nadzieją dla państwa rosyjskiego było, według Czaadajewa, czerpanie z doświadczeń krajów zachodnich, a przeznaczeniem – rozwiązywanie problemów społecznych, związanych ze zmianami w sferze struktury społeczeństwa, ustroju politycznego, jakie miały miejsce na Zachodzie¹.

Doktryna słowianofilska stanowiła próbę odpowiedzi na przemyslenia Czaadajewa. Teoretycy ideologii słowianofilskich – przede wszystkim Iwan Kiriejewski i Aleksy Chomiakow prezentowali odmienną postawę. Uważali, że Rosja powinna trzymać się swoich, rdzennych tradycji rosyjskich. Twierdzili,

¹ A. Bezwiński, *Czaadajew i Schelling. O korespondencji dwóch filozofów*, „Studia Filologiczne. Filologia rosyjska”, z. 7, Zeszyty Naukowe WSP, Bydgoszcz 1980, s. 47-53; tegoż, *Prawosławie czy katolicyzm? Próba odpowiedzi Piotra Czaadajewa i Iwana Kiriejewskiego*, „Studia Filologiczne. Filologia rosyjska”, z. 18 (7), Zeszyty Naukowe WSP, Bydgoszcz 1983, s. 35-47; J. Dobieszewski, *Filozofia społeczna Piotra Czaadajewa*, „Studia filozoficzne”, N. 7, 1986, s. 17-33; A. Walicki, *Piotr Czaadajew i tendencje katolickie pierwszej połowy XIX wieku*, [w:] A. Walicki, *Rosja, katolicyzm i sprawa polska*, Warszawa 2002, s. 27-58.

że istniejąca niegdyś harmonia pomiędzy władzą a ludem żyjącym we wspólnotach gminnych (*общинах*) jest najlepszą formą ustroju społecznego dla Rosji, a prawosławie jako jedyna, prawdziwa wiara Chrystusowa jest ogniwem łączącym wspólnotę. Istotnym osiągnięciem programu słowianofilów był też zamiar stworzenia świadomie narodowej filozofii rosyjskiej, która opierając się na osiągnięciach wschodniej patrystyki stanowiłaby przeciwwagę dla zachodnioeuropejskiego racjonalizmu, który szczególnie wyraziście zarysowany był w „panlogizmie” Hegla².

Na tle tej polemiki, która swoimi korzeniami sięgała czasów Piotra I, postać Fiodora Tiutczewa pojawia się jako zjawisko oryginalne i dość trudne do zaszeregowania. Rosyjski klasyk, z racji wykonywanych funkcji³, a zapewne także głębokich osobistych predyspozycji, przez całe życie żywo interesował się polityką⁴. Ponad dwadzieścia lat spędzonych poza granicami ojczyzny na misjach dyplomatycznych w Monachium i Turynie dało mu możliwość poznania społeczeństwa zachodnioeuropejskiego, rodzaju prowadzonej przez państwa zachodnie polityki oraz ich postrzegania Rosji. Mimo umiłowania cywilizacji i kultury europejskiej, przyrody Południa, był jednocześnie Tiutczew rosyjskim monarchistą, głosicielem idei mesjanistycznego przeznaczenia Rosji, poetą sławiącym potęgę imperium rosyjskiego. Swoje zapatrywania na temat życia politycznego i historii autor *Bliźniąt* wyrażał w wierszach, pracach publicystycznych i korespondencji. Poglądy polityczne Tiutczewa zaczęły kształtować się już na przełomie lat 20-tych i 30-tych XIX wieku, ale dopiero w latach 1841–1844 zaczął je otwarcie wypowiadać w listach i artykułach⁵.

W latach 1848–1849 rosyjski dyplomata pracował nad traktatem *Rosja i Zachód*, który miał się składać z dziewięciu rozdziałów: 1. Ogólne położenie spraw (Общее положение дел) 2. Kwestia rzymska (Римский вопрос) 3. Italia (Италия) 4. Jedność Niemiec (Единство Германии) 5. Austria (Австрия) 6. Rosja (Россия) 7. Rosja i Napoleon (Россия и Наполеон)

² Patrz: A. Walicki, *O inteligencji, liberalizmach i o Rosji*, Kraków 2007, s. 277.

³ Interesującą interpretację wpływu profesji Tiutczewa na jego poezję daje rosyjski badacz K. Isupow. Zauważa on, że dyplomata jest to „człowiek podwójnego widzenia, słowa, gestu”. Uczony przytacza również słowa Talleyranda, który głosił, że „język dany nam jest po to, by skrywać swoje myśli”, co w charakterystyczny sposób koreluje się z wierszem Tiutczewa *Silentium!* Patrz: K. Г. Исупов, *Ф.И. Тютчев: поэтическая онтология и эстетика истории*, [в:] *Ф.И. Тютчев: Pro et contra. Личность и творчество Тютчева в оценке русских мыслителей и исследователей. Антология*, Санкт-Петербург 2005, s. 29.

⁴ O tym, że polityka była pasją Tiutczewa, świadczy chociażby jego bogata korespondencja. Nawet niedługo przed śmiercią pytał bliskich o najświeższe wydarzenia społeczno-polityczne. W liście do córki, Anny Aksakowej, z kwietnia 1873 roku pojawiają się na przykład takie słowa: „Я узнал вчера, что готовится новый закон о печати, который всерьез в законодательной форме воспроизведет знаменитый монолог Фигаро о свободе слова. Этот закон оставит за администрацией право определять те вопросы, коих не будет дозволено касаться в печати.” (Ф.И. Тютчев, *Россия и Запад*, Москва 2007, s.410).

⁵ Patrz: В. В. Кожин, *Пророк в своем отечестве (Федор Тютчев – история России, век XIX-ый)*, Москва 2001, s. 238-239.

8. Rosja i Rewolucja (Россия и Революция) 9. Przyszłość (Будущность). Jednak praca ta nie została zakończona i składa się zaledwie z kilku rozdziałów: *Rosja i Niemcy (Россия и Германия)* (1844), *Rosja i Rewolucja (Россия и Революция)* (1849), *Rosja i Zachód (Россия и Запад)* (1849), *Papiestwo i kwestia rzymska (Римский вопрос)* (1850), przy czym część rozdziałów zachowała się w formie szkiców⁶. Mimo to, już na podstawie tego niepełnego materiału można wyodrębnić najważniejsze punkty idei imperialnej Tiutczewa.

Aby ocenić znaczenie poglądów politycznych i historyzoficznych Tiutczewa, należy uświadomić sobie rolę, jaką odgrywał on w życiu politycznym Rosji. Przypomnijmy raz jeszcze fakty dotyczące jego służby dyplomatycznej. Jak już powiedzieliśmy w rozdziale pierwszym, od roku 1822 piastował on stanowisko urzędnika przy rosyjskich misjach dyplomatycznych. W latach 1822–1837 pełni początkowo urząd nadetatowego urzędnika, a następnie drugiego sekretarza rosyjskiej misji dyplomatycznej w Monachium w Bawarii.

W 1837 zostaje mianowany na stanowisko pierwszego sekretarza rosyjskiej misji dyplomatycznej w Turynie. Jego próby prowadzenia własnej polityki dyplomatycznej spowodowały, że minister Karl Nesselrode podjął próbę wycofania Tiutczewa ze służby dyplomatycznej. Poeta popada w konflikt z Ministerstwem Spraw Wewnętrznych i pod pretekstem samowolnego opuszczenia stanowiska zostaje wycofany z dyplomacji. Przez blisko pięć lat mieszka przez ten czas w Monachium, nie zajmując żadnego oficjalnego stanowiska. Był jednak postacią na tyle znaczącą, że po powrocie do Rosji w 1844 roku ponownie zostaje przyjęty do służby w Ministerstwie Spraw Zagranicznych. Za pośrednictwem prasy wpływał na kształtowanie opinii o prowadzonej przez Rosję polityce zagranicznej, i to zarówno w swej ojczyźnie, jak i w Europie Zachodniej.

Dopiero po objęciu stanowiska ministra spraw zagranicznych przez księcia Aleksandra Górczakowa rola Tiutczewa znacznie wzrosła. Rosyjski poeta zajmował stanowisko przewodniczącego Komitetu ds. zagranicznej cenzury. W tym czasie do Rosji sprowadzano rocznie około dwóch i pół miliona książek z zagranicy. Komitet pod przewodnictwem Tiutczewa odrzucał zaledwie 150–200 książek rocznie, biorąc pod uwagę głównie ich wartość etyczną.

Jednak wpływ rosyjskiego dyplomaty na politykę zagraniczną nie na tym polegał. Od roku 1856 aż do śmierci Tiutczew był nieoficjalnym doradcą kanclerza Górczakowa, jednego z głównych twórców ogólnopolitycznych zasad rosyjskiej dyplomacji. W 1865 roku został mianowany przez cara Aleksandra II na stanowisko radcy tajnego. Według tabeli rang był to trzeci stopień w hierarchii państwowej, a w rzeczywistości drugi ponieważ pierwszy stopień zajmował tylko kanclerz Górczakow, nie było zaś nikogo, kto miał nadany drugi stopień. Działalność Tiutczewa na płaszczyźnie politycznej często nosiła poufny, nieofi-

⁶ Ф. И. Тютчев, *Стихотворения. Публицистика, Литературное наследство*. Т. 97, кн. I, АН СССР. Институт мировой лит. им. А. М. Горького; Гос. лит. музей-усадьба «Мураново» им. Ф. И. Тютчева, Москва 1988, с. 171–252.

cialny charakter, dlatego trudno w całej rozciągłości ocenić dziś jej znaczenie dla historii Rosji. Ten wątek biografii Tiutczewa wymaga jeszcze głębszych i starannych badań archiwalnych⁷. Nie ulega jednak wątpliwości, że Tiutczew – przez Gorczakowa i cara Aleksandra II – miał ogromny wpływ na formowanie przede wszystkim głównych kierunków polityki zagranicznej ówczesnej Rosji.

Historiozoficzne przemyślenia autora *Cycerona* były swoistą kontynuacją jego działalności dyplomatycznej. Badacze spuścizny literackiej Tiutczewa, tacy jak choćby Iwan Aksakow, czy ze współczesnych Borys Tarasow, podkreślają, że poeta nie tylko myślał o historii, ale żył nią. W dowolnym wydarzeniu politycznym swego czasu widział współczesne ogniwo historii. Wydaje się słuszna wypowiedź Wadima Kożynowa na temat koncepcji historii w światopoglądzie rosyjskiego dyplomaty:

Jeżeli chcielibyśmy zwięźle sformułować istotę całego biegu myśli Tiutczewa, należałoby powiedzieć, że stawia on pytania o etykę, o moralny sens samej Historii w całym jej tysiącletnim rozmachu i daje na nie odpowiedź. Ale jednocześnie poeta cały ukierunkowany jest na współczesność, na żywotny sens aktualnych; a to oznacza, że rozważa on i daje rozwiązania dotyczące kwestii moralnej istoty polityki, państwowej etyki⁸.

Istotnym zagadnieniem było dla Tiutczewa postrzeganie historii jako procesu, którym rządzi logika zdarzeń, i który podporządkowany jest czasowi i przestrzeni. Kożynow w swojej monografii trafnie konkluduje:

Tiutczew w ogóle stale mówi o owej ogarniającej go potrzebie „łączenia przeszłości z terażniejszością”, w której widzi „to, co najbardziej ludzkie w człowieku”; „najusilniejszą potrzebą mojej istoty, – twierdzi poeta, – jest odtworzenie łańcucha czasu”. Przy tym konieczne jest zrozumienie faktu, że dla Tiutczewa nie ma zasadniczej różnicy między łańcuchem jego osobistego i powszechnego, historycznego czasu. (...) Poetę w ogóle cechowało niezwykle, można nawet rzec, nadprzyrodzone, potężne i zaostrome postrzeganie poczucie *czasu* i – w takim samym stopniu – *przestrzeni*. Sam pisał o sobie tak: „Nikt, jak sądzą, nie czuł się bardziej marny niż ja w obliczu tych dwóch ciemżycieli i tyranów ludzkości: czasu i przestrzeni”⁹.

Abstrahując od spraw polityki i dyplomacji, trzeba podkreślić, że zainteresowanie wydarzeniami europejskiej areny politycznej nie sprowadzało się dla Tiutczewa jedynie do epoki, w której żył i działał. Ten *homo politicus* pozostawał zawsze wierny swemu światopoglądowi, zarówno w publicystyce, jak i w poezji. Podstawowe kategorie myślenia poety, takie jak zagadnienie jedności ludzkiej, jej miejsca w świecie, pozostają niezmiennie. Różnica polegała

⁷ Tamże, s. 358. (Tłumaczenie moje – J. D.).

⁸ Tamże, s. 247. (Tłumaczenie moje – J. D.).

⁹ Tamże, s. 251. (Tłumaczenie moje – J. D.).

na tym, że, jak już wspomnieliśmy w poprzednim rozdziale, w poezji o tematyce filozoficznej autor *Fontanny* próbował określić miejsce człowieka we wszechświecie, w przyrodzie, odnaleźć źródła bytu świata i człowieka. W poezji o tematyce politycznej oraz w traktatach historyzoficznych Tiutczew umiejscawiał człowieka przede wszystkim w przestrzeni społecznej i politycznej. Tak więc sylwetka człowieka nakreślona została przez twórcę w niejako dwóch wymiarach istnienia, w sferze metafizycznej i w sferze empirycznej. Przy czym, jak już powiedzieliśmy, Tiutczew łączy doświadczenie człowieka jako jednostki ze światem idei, przyrody, kosmosu lub doświadczenie człowieka jako obywatela z kategoriami państwa i społeczeństwa¹⁰.

W myśleniu Tiutczewa widoczna jest głęboka, nierozzerwalna spójność i jednolitość pomiędzy jego poglądami literacko-filozoficznymi i politycznymi. Artykuły historyzoficzno-polityczne i jego poezja uzupełniały się nawzajem, przekazując koherentny sposób myślenia poety o świecie, dziejach i człowieku.

2.2. Recepcja myśli historyzoficznej Tiutczewa

Przez dość długi okres wśród badaczy dominował pogląd o słowianofilskim rodowodzie przekonań myśliciela. Jednym z pierwszych biografów poety był jego zięć, Iwan Aksakow, który sam będąc słowianofilem starał się, być może nawet nieświadomie, przedstawić autora *Uranii* jako zwolennika poglądów tej grupy.

Jeśli chodzi o radzieckie pole badawcze, najbardziej rozpowszechnione wydaje się do dziś wciąż powielane stanowisko głoszone między innymi przez literaturoznawcę Kiriła Pigariewa, który twierdzi, że poeet łączy ze słowianofilami przekonanie o wyjątkowym przeznaczeniu Rosji w historii świata, o potędze państwa rosyjskiego, a także przeświadczenie, że wszystkie narody słowiańskie łączy wspólny cel i poczucie jedności. Uczony ten konkluduje: „Filozofia historii Tiutczewa, wyłaniająca się z jego utworów publicystycznych, ograniczona ramami słowianofilskich, **wielkomocarstwowych idei**, jest całkowicie podporządkowana celom obrony starego świata i w istocie **pozbawiona prawdziwego historyzmu**”¹¹. Badacz deprecjonuje więc tak istotną, naszym zdaniem, sferę spuścizny literacko-publicystycznej Tiutczewa, jaką jest koncepcja imperium i postrzeganie historii. Jednocześnie Pigariew wskazuje, że blisko czwartą część dorobku literackiego poety stanowią wiersze o tematyce społeczno-politycznej, w których pojawiają się elementy teorii słowianofilskich (na przykład utwory poruszające temat religii prawosławnej). Inny pogląd głosi

¹⁰ Patrz: Л. Гинзбург, *О лирике*, Москва-Ленинград 1964, с. 91.

¹¹ К. В. Пигарев, *Ф.И. Тютчев и его время*, Москва 1978, с. 207. (Podkreśl. moje – J. D.).

Wadim Kożynow. Podkreśla on oryginalność i niezależność poglądów Tiutczewa, a jako jedną z głównych kategorii wymienia kluczowe Tiutczewowskie pojęcie „imperium”, gdy dla słowianofilów jest nim „obszczina”¹².

Ostatnie lata przyniosły ciekawą interpretację historiozoficznej myśli poety w kontekście chrześcijańskiej myśli teologicznej. Wśród badaczy, zajmujących się tą tematyką można wyróżnić Borysa Tarasowa. Prace tego literaturoznawcy poświęcone są analizie wątków chrześcijańskich w twórczości autora *Rosji i Zachodu*, wpływie idei chrześcijaństwa na proces kształtowania historii i narodów, związku poety z myślą patrystyczną i wpływom jego idei na rozwój myśli teologicznej epok późniejszych¹³. Badacz ten podnosi także kwestię filozofii historii Tiutczewa. Przekonuje, że rosyjski klasyk postrzega historię jako fatalny proces dechrystianizacji jednostki i społeczeństwa, jako paradoks wyzwoleńczego człowieka, który w procesie cywilizacji zatracza swoją duszę i staje się niewolnikiem swej niedoskonałej natury¹⁴.

Badania zachodnioeuropejskie często sytuują sylwetkę rosyjskiego klasyka w grupie słowianofilów i panslawistów, a także podkreślają jego spojrzenie na Rosję jako Trzeci Rzym¹⁵. Peter I. S. Duncan mówi o obecności wątków panslawistycznych w poezji Tiutczewa, ale dostrzega także liryzm jego wierszy wyróżniający go na tle poetów słowianofilów. Podnosi kwestię spuścizny Bizancjum w imperialnej idei poety¹⁶.

¹² В. В. Кожинов, *Незавершенный трактат „Россия и Запад”*. Вступительная статья, [в:] *Литературное наследство*, Т. 97, кн. 1, Москва 1988, с. 189.

¹³ Б. Н. Тарасов, *Федор Тютчев о назначении человека и смысле истории*, [в:] Ф. И. Тютчев, *Россия и Запад*, Москва 2007, с. 3-24; Ф. И. Тютчев и Блез Паскаль (*антиномии бытия и сознания в свете христианской онтологии*), [в:] Ф. И. Тютчев, *Проблемы творчества и эстетической жизни наследия. Сборник научных трудов*, сост. В. Н. Аношкина, под ред. В. Н. Аношкиной и В. П. Зверева, Москва 2006, с. 383-448.

¹⁴ Б. Н. Тарасов, *Федор Тютчев о назначении человека и смысле истории*, [в:] Ф. И. Тютчев, *Россия и Запад*, Москва 2007, с. 14.

¹⁵ Więcej na temat koncepcji Rosji jako Trzeciego Rzymu patrz: U. Cierniak, *Trzeci Rzym przeciwko Pierwszemu Rzymowi*, [w:] *Ateny, Rzym, Bizancjum. Mity Śródziemnomorza w kulturze XIX i XX wieku*, red. J. Ławski i K. Korotkich, Białystok 2008, s. 819-829.

¹⁶ P. Duncan pisze: „More lyrical than Pogodin in his support for pan-Slavism was the poet Tiutchev. In a poem of 1831, on the suppression of Poland, he wrote: „Not for the Koran of autocracy did Russian blood flow in a river... [but] to gather under a single Russian banner the kindred generations of Slavs”. His ambitions for Russia were made clear in his poem „Russian Geography” (1848): „From the Nile to the Neva, from Elbe to China...”. This poem referred to three „sacred capitals” of Russia as Moscow, the City of Peter and the „City of Constantine”. Tiutchev’s „Prophecy” (1850) envisaged the Russian Emperor setting up an altar in Byzantium; he would kneel before it and „rice up as the pan-Slavonic Tsar”. „Dawn” (1850) spoke of the tide in the Bosphorus glowing red, and continued: „O, Rus’, the approaching day is great – the universal and Orthodox day”. The messianic theme is of Russia self-sacrifice for the Slavs. In plainer language, „Russia and Germany” (1844) called for Russia to expand into a „Greco – Russian Orthodox Empire” which would be capable of reforming the papacy and creating a universal church. Tiutchev’s major contribution to the development of Russian messianism was the view that Russia’s mission was to prevent revolution in Europe. He put this forward in „La Russie et la Revolution” (April 1848). (...) The revolution represented the absolutism of human

Także polskie tiutczewoznawstwo nie pomija tego zagadnienia. Najbardziej interesujące poglądy w tej kwestii wyrażają Ryszard Łużny i Kazimierz Prus oraz historyk idei, filozof Andrzej Walicki. Pierwszy z wymienionych badaczy w studium *Wstęp. Fiodor Tiutczew: zarys monografii* stwierdza, że w pracach publicystycznych, zwłaszcza w artykule *Rosja w r. 1839*, poeta jawi się jako sojusznik i rzecznik filozoficznej oraz politycznej doktryny rosyjskiego słowianofilstwa¹⁷. Uczony podkreśla zmienność poglądów Tiutczewa w zależności od wydarzeń politycznych. Stwierdza również, że stosunek poety do ojczyzny nie był nacechowany ślepym zapatrzeniem. Konstatuje na przykład, że w latach 1822–1844 Tiutczew, będąc przeciwnikiem despotyzmu i prawa pańszczyźnianego, głosi jednocześnie hasła antyrewolucyjne, legitymistyczne; w związku z wydarzeniami Wiosny Ludów zajmuje w poezji i publicystyce postawę panslawistyczną i zachowawczą, promonarchistyczną. Łużny wyodrębnia też grupę utworów o tematyce polityczno-historycznej, wśród nich wymienia te, które poświęcone są problemowi Rosji i Zachodu, a także tematowi Słowian. Według niego, wiersze te są nader zróżnicowane, jeśli chodzi o poziom artystyczny. Część z nich, w ślad za rosyjskimi literaturoznawcami, takimi jak Pigarijew czy Buchsztab, nazywa „rymowaną publicystyką”. Zdaniem Łużnego, utwory poetyckie, w których Tiutczew wypowiadał się na tematy bieżące, szybko straciły swoją aktualność, „zestarzały się”.

Podobnie ocenia poglądy polityczne poety Kazimierz Prus w artykule *Idee słowianofilskie i panslawistyczne w liryce Fiodora Tiutczewa*¹⁸. Badacz stwierdza, że poeta głosił wiarę w państwo oparte na prawosławiu i narodzie rosyjskim, przekonanie o mesjanistycznym przeznaczeniu Rosji, uprawiał krytykę katolicyzmu i papieża, wyrażał antypolonizm. Poza tym uczony wychodzi z założenia, że stosunek Tiutczewa do ludu rosyjskiego – pokornego, cierpliwego, przepełnionego wiarą i będącego nośnikiem norm etycznych – jest typowo słowianofilski. Co ważne, Prus podkreśla, że idee te pojawiły się w liryce autora *Fontanny* jeszcze przed ukształtowaniem się grupy słowianofilów rosyjskich i powstaniem ich doktryny. Badacz zasadnie twierdzi, że „Tiutczew rasowym słowianofilem, ani też trybunem tej grupy nie był”¹⁹. Nie wymienia, nie uściśla jednak różnic pomiędzy poglądami rosyjskiego poety a doktryną słowianofil-

ego, substituting itself for God. (...) Tiutchev thought it „impossible” that the Tsar would fail to intervene against the revolution. Nicolas I was committed to halting the revolutions in Europe. But by this very token he could not encourage the Slavs outside the Empire to overthrow their rulers and join Russia. As much as Alexander I, he equated autocracy at home with legitimism and opposition to nationalism and liberalism abroad. The Russian government banned Russians from attending the Slav Congress held in Prague in 1848”. Patrz: P. I. S. Duncan, *Russian messianism: third Rome, revolution, communism and after*, London, New York 2000, p. 25-26.

¹⁷ R. Łużny, *Wstęp. Fiodor Tiutczew: zarys monografii*, [w:] F. Tiutczew, *Wybór poezji*, s. XXVIII-XXXIII

¹⁸ K. Prus, *Idee słowianofilskie i panslawistyczne w liryce Fiodora Tiutczewa*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie”, Rzeszów 1989, z. 7/68, s. 25-37.

¹⁹ Tamże, s. 37.

ską. Można więc zauważyć, że polscy literaturoznawcy w tym przypadku pozostają raczej w obrębie granic, wyznaczonych przez uczonych rosyjskich, takich jak Kirył Pigariew.

Wśród polskich badaczy na temat interesującej nas kwestii najbardziej wnikliwe myśli pojawiają się w pracy Andrzeja Walickiego *Rosja, katolicyzm i sprawa polska*, w rozdziale poświęconym Tiutczewowi²⁰. Według uczonego, tiutczewowska filozofia historii była, podobnie zresztą jak i doktryna słowianofilska, swoistą „odpowiedzią Czaadajewowi”, a więc oscylowała wokół kwestii katolicyzmu i prawosławia. Tym, co łączy Tiutczewa i słowianofilów jest, zdaniem Walickiego, przekonanie, że Europa wykluczyła Rosję z historii powszechnej, a następnie traktowanie Kościoła Prawosławnego jako prawdziwie powszechnego, w którym, w odróżnieniu od Kościoła Katockiego, zachowana została ciągłość tradycji chrześcijańskiej. Najważniejszą różnicą zaś pomiędzy poglądami słowianofilów i poety jest stosunek do idei Rosji jako Trzeciego Rzymu. Rosja, postrzegana przez Tiutczewa jako sukcesorka Cesarstwa Bizantyjskiego miała stać się kolejnym światowym imperium. Słowianofile natomiast wykluczali myśl „o pozytywnej ciągłości między Rosją a dwoma poprzednimi wcieleniami prawomocnej idei imperialnej – Rzymem cesarów i Rzymem Konstantyna Wielkiego”²¹. Zatem, jak wnioskuje Walicki, autor *Rosji i Zachodu* w swych wypowiedziach nie głosi haseł doktryny słowianofilskiej, a tworzy swoją oryginalną „ideologię imperialną”. Takie ujęcie myśli historiozoficznej Tiutczewa jest nam najbliższe i w niniejszym rozdziale postaramy się wskazać, jak owe koncepcje rosyjskiego poety przejawiały się w jego publicystyce i poezji.

2.3. Idea imperium. Spuścizna Bizancjum

Jak już wcześniej wspomnieliśmy, tematem wokół którego toczyła się polemika inteligencji rosyjskiej XIX wieku, był stosunek Rosji do Europy. Próba usytuowania państwa rosyjskiego na kulturowej i politycznej mapie Europy okazała się bardzo sporną kwestią. Część oświeconego społeczeństwa wyrażała przekonanie, że Europa wykluczyła Rosję z historii powszechnej, część głosiła prymat cywilizacyjny Zachodu w stosunku do Rosji. W 1871 roku Mikołaj Danilewski ogłosił swoją pracę *Россия и Запад*, która była swoistym podsumowaniem owej polemiki społecznej²². Autor przedsięwziął w niej pierwszą próbę

²⁰ A. Walicki, *Imperialna ideologia Fiodora Tiutczewa*, [w:] *Rosja, katolicyzm i sprawa polska*, s. 81-99.

²¹ Tamże, s. 82.

²² Zob.: Н. Я. Данилевский, *Россия и Запад*, Санкт-Петербург 1871 (wydanie powtórzone: Москва 1991); Т. Л. Чистякова, *Славянофилы и неославянофилы. А. Хомяков, Н. Данилевский, К. Леонтьев*, „Вестник Мурманского государственного технического

ukazania historii jako syntezy rozmaitych typów kulturowo-historycznych²³. Historiozoficzne zagadnienie stosunku Rosji i Zachodu było przedmiotem zainteresowania Rosjan w różnych epokach, zaś Tiutczew w tej materii był niejako kontynuatorem myśli Puszkina, który w 1834 roku stwierdził: „Rosji wyznaczone było wielkie przeznaczenie... Jej bezkresne równiny pochłonęły siłę Mongołów i zatrzymały ich inwazję na skraj Europy; barbarzyńcy nie ośmielili się zostawić za sobą ujarzmionej Rusi i wrócili na stepy swego Wschodu”²⁴.

Przekonanie o wyjątkowym przeznaczeniu Rosji i jej roli w historii całej Europy bliskie było także Tiutczewowi. W jednym ze swoich artykułów twierdzi on: „Uczeni i filozofowie w swoich historycznych koncepcjach przeoczyli całą połowę europejskiego świata”²⁵. Słowa myśliciela wyraźnie świadczą o tym, że postrzega on Rosję jako równoprawną część Europy. To bardzo ważna idea poety. W odróżnieniu od słowianofilów, którzy uważali, że historia Rosji toczyła się w izolacji od tego, co działo się w Europie, Tiutczew bezwzględnie wiązał istnienie imperium z rozwojem w Rosji ducha europejskiego. Nurtujące zaś dziewiętnastowieczną inteligencję rosyjską zagadnienie opozycji „Rosja – Europa” posiada u niego inny wydźwięk niż u okcydentalistów i słowianofilów²⁶. Poeta sytuuje Rosję na kulturowej i politycznej mapie świata, podkreślając, że Rosja jest odwieczną, integralną częścią Europy. Kantor konstatuje:

Tak więc Tiutczew miał podstawy, by widzieć Rosję jako Europę nawet bez opierania się na opiniach przedstawicieli Zachodu. Co więcej, jego punkt widzenia jawnie polemizował zarówno z Zachodem (który akurat nie chciał widzieć Europy w Rosji), jak i z rodakami-słowianofilami. U tych ostatnich sama idea „świata”, „wspólnoty” zakładała swego rodzaju brak kontaktu z energicznością osobowości dynamicznej cywilizacji zachodniej²⁷.

W filozofii historii Tiutczewa problem „imperium” wyłania się jako centralny. Autor *Fontanny* sądzi, że cała historia Europy związana jest z ideą Imperium, o czym świadczą dążenia Karola Wielkiego, Karola V, Ludwika XIV czy

университета” 2000, nr 3, s. 515-524; J. Diec, *Cywilizacje bez okien. Teoria Mikołaja Danilewskiego i późniejsze koncepcje monadycznych formacji socjokulturowych*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2002.

²³ L. Stołowicz, *Historia filozofii rosyjskiej. Podręcznik*, Gdańsk 2008, s. 193.

²⁴ Cyt. za: В. В. Кожин, *Незавершённый трактат «Россия и Запад»*, [в:] *Литературное наследство. Федор Иванович Тютчев*, т. 97, кн. I, Москва 1988, с. 188. (Przekład i wyróżnienie moje – J. D.).

²⁵ Cyt. za: Ф. Тютчев, *Незавершённый трактат „Россия и Запад”*. Публикация К. Пигарева, [в:] *Литературное наследство*, т. 97, кн. 1, Москва 1988, с. 222. (Przekład mój – J. D.).

²⁶ Patrz: В. Кантор, *Тютчев: Российская Империя как вторая Европа и римский вопрос*, [в:] *Тютчевский сборник. К двухсотлетию со дня рождения поэта*, под ред. Д. Пивоварской и В. Щукина, Краков 2004, с. 198. (Wyróżnienie moje – J. D.).

²⁷ Tamże, s. 184. (Przekład mój – J. D.).

Napoleona. Negatywnym zjawiskiem, które doprowadziło do upadku świata zachodniego i pojawienia się Rewolucji, stało się to, że imperia w Europie tworzone były, wedle poety, zawsze poprzez zagarnianie ziem i uzurpację władzy. Imperium samo w sobie jest stałe i niezmiennie, nie jest związane z określonym państwem, ale „przenosi się” niejako z narodu na naród. Podstawowym kryterium istnienia Imperium jest jedność (*еди́нство*). Jeśli nie zostaje ono spełnione, państwo jako imperium nie może istnieć. Poeta daje przykład Cesarstwa Niemieckiego, które musiało upaść, ponieważ opierało się na „rzymskiej duszy” (idea struktury państwa zaczerpnięta od Cesarstwa Rzymskiego) i „słowiańskim ciele” (podbite przez Niemców ziemie Słowian zachodnich). Ten dualizm, spowodowany brakiem jedności narodu i typu państwowości, doprowadził do upadku cesarstwa.

Imperium okazuje się według Tiutczewa nieśmiertelne. Pisarz w traktacie *Rosja i Zachód* zapytuje: Czym jest Rosja? I daje odpowiedź, że Rosję tworzą dwa elementy konstytutywne: słowiańskie plemię i prawosławne imperium²⁸. Przedkłada przy tym zagadnienie imperium ponad problem plemienności. Według Tiutczewa, Imperium Rosyjskie właśnie jest stałe, niezmiennie, powszechne, jest nośnikiem prawosławnej tradycji. Wschodnie imperium po upadku Bizancjum przeniosło się do Rosji i tylko w charakterze imperatora Wschodu car jest imperatorem Rosji.

W postrzeganiu państwa rosyjskiego jako kontynuatora i następcy Bizancjum Tiutczew nie był osamotniony. Idea Moskwy jako „Trzeciego Rzymu” zrodziła się w Rosji dużo wcześniej. Kiedy w 1453 roku upadło Bizancjum, Ruś właśnie wyzwalała się spod panowania mongolsko-tatarskiego i rosnąc w siłę aspirowała do zajęcia jego miejsca wśród wschodniego chrześcijaństwa. Idea Moskwy jako sukcesorki Cesarstwa Bizantyjskiego utwierdziła się także poprzez małżeństwo zawarte przez Iwana III Srogiego z Zofią Paleolog, bratanicą ostatniego cesarza Konstantyna XI, które ustanowiło więź dynastyczną pomiędzy Rosją a Bizancjum.

Jak wiadomo, nie tylko Tiutczew łączył pojęcie imperium z prawosławiem. W tym czasie czyni tak również Fiodor Dostojewski. Przypomina o tym Andrzej de Lazari:

(...) mesjanizm rosyjski nieraz utożsamiał prawosławie z Rosją, zapominając o bizantyjskich korzeniach tego wyznania. Z takim utożsamianiem mamy właśnie do czynienia u Dostojewskiego. W jego światopoglądzie odżywa na nowo idea Moskwy – Trzeciego Rzymu, prawosławie staje się kategorią historyczofizyczną. „Powinniśmy właśnie ogłosić scalenie państwowości z prawosławiem. Jest ono najważniejsze z tego, co posiadamy” – twierdzi Dostojewski²⁹.

²⁸ Ф. Тютчев, *Незавершенный трактат „Россия и Запад”*. Публикация К. Пигарева, [в:] *Литературное наследство*, т. 97, кн. 1, Москва 1988, с. 222.

²⁹ A. De Lazari, *W kręgu Fiodora Dostojewskiego. Poczwienniczestwo*, Łódź 2000, s. 114.

Wydaje się, że właśnie w ten sposób, to znaczy jako kategorię historyzoficzną, traktował Tiutczew prawosławie. Na tradycji chrześcijaństwa wschodniego i spuściznie Imperium Bizantyjskiego opiera on swoją koncepcję procesu historycznego.

Czym zatem byłoby, według Tiutczewa, w czystej postaci, w swej idei Imperium Wschodnie? Przytoczmy jego odpowiedź:

To prawomocny i bezpośredni następca najwyższej władzy Cezarów. To pełna i całkowita najwyższa władza, która, w odróżnieniu od władz zachodnich państw, nie należy do jakiegokolwiek zewnętrznego autorytetu i nie pochodzi od niego, a niesie w sobie samej zasadę władzy, ale regulowanej, powściągananej i uświęcanej przez Chrześcijaństwo³⁰.

W idei imperium, opierającego się na zasadach chrześcijańskich, widzi Tiutczew najlepszy system państwowości. Uzasadnia to tym, że właśnie Rosja jako wschodnie imperium, mające za sobą wielowiekową tradycję państwowości, uspokoiła sytuację polityczną w Europie po Wielkiej Rewolucji Francuskiej i Wiośnie Ludów.

Wraz z ideą przewodnictwa duchowego w świecie chrześcijańskim Rosja przejęła w spuściznie po Cesarstwie Bizantyjskim specyficzny stosunek do osoby władcy. Kwestia znaczenia cara w Cerkwi Prawosławnej była od zawsze dość drażliwa³¹. Wywoływała podziały intelektualne w społeczeństwie. Faktem jednak jest, że Cerkiew w Rosji była silnie podporządkowana władzy carskiej³². Aleksy Chomiakow, przedstawiciel słowianofilów, wyraźnie odrzucał myśl o połączeniu władzy kościelnej i państwowej:

W odpowiedzi skierowanej do Laurentie, – pisze Urszula Cierniak – Chomiakow wzbrania się przed utożsamianiem wzorca władzy monarszej z wzorcem rosyjskim, nie dopuszczając myśli, iż Bizancjum wraz z herbem państwowym i tytułem imperatora przekazało Rosji także wiarę w „świecką Głowę Cerkwi”. Zdaniem filozofa-słowianofila, gdyby Rosja przejęła takie stanowisko, oznaczałoby to, że przyszloby jej uznać za „Głowę Cerkwi” także cesarzy-heretyków i odstępców, a także i tych cesarzy, którzy świadomie naruszali porządku cerkiewne³³.

W koncepcji Tiutczewa nie car, a Chrystus jest głową Cerkwi, co zgodne jest zresztą z dogmatem Kościoła Prawosławnego. W wierszu *Пророчество* z 1 marca 1850 roku car Rosji jawi się nam jako car wszechsłowiański, a Rosja jako „odnowione Bizancjum”:

³⁰ Ф. И. Тютчев, *Россия и Запад*, Москва 2007, с. 42. (Przekład mój – J. D.).

³¹ Patrz: С. Булгаков, *Православие. Очерки учения Православной церкви*, Paris 1964, с. 40-43.

³² Patrz: В. Успенский, W. Żywow, *Car i Bóg: semiotyczne aspekty sakralizacji monarchy w Rosji*, Warszawa 1992.

³³ U. Cierniak, *Religia z „krajny świętych cudów”*. *Słowianofil Aleksy Chomiakow i katolicyzm*, [w:] *Bizancjum. Prawosławie. Romantyzm. Tradycja wschodnia w kulturze XIX wieku*, red. J. Ławski, K. Korotkich, Białystok 2004, s. 43.

*Не гул молвы прошел в народе,
Весть родилась не в нашем роде –
То древний глас, то свыше глас:
«Четвертый век уж на исходе, –
Свершится он – и грянет час!*

*И своды древние Софии,
В возобновленной Византии,
Вновь осенят Христов алтарь».
Пади пред ним, о царь России, –
И встань как всеславянский царь! (162)*

Dla Tiutczewa naród rosyjski, a także prawosławie zdają się odgrywać w przemianie świata wiodącą rolę. Rosyjski poeta i myśliciel, owszem, głosi hasła panslawistyczne, ale jest to panslawizm specyficzny. Autor traktatu *Rosja a Zachód* podobnie jak słowianofile stwierdza, że nie jest możliwa dla Słowian żadna inna „polityczna narodowość” poza Rosją. Ale podobnie jak chce zjednoczenia narodów słowiańskich pod egidą Rosji, tak samo pragnie połączenia całej Europy pod berłem rosyjskiego imperatora.

Tiutczew nie przypisywał pojęcia „imperium” do określonego państwa. W jego filozofii historii każdy naród przeżywa okres swego „złotego wieku”. Imperium Wschodnie jest dla niego właściwie Imperium Powszechnym. Współczesne pocie czasy były, według niego, właśnie tym okresem w historii Rosji, kiedy znajdowała się ona w przededniu swojej misji dziejowej. Takie stanowisko autora *Rosji i Zachodu* mogło zainspirować prekursora „idei rosyjskiej” Włodzimierza Sołowjowa. Ten rosyjski filozof przeżywał rozczarowanie poglądem o mesjanistycznym przeznaczeniu Rosji i narodu rosyjskiego, który miał odrodzić cały świat chrześcijański³⁴. Sołowjow pod pojęciem „idei rosyjskiej” rozumiał połączenie narodu rosyjskiego z całym światem w duchu chrześcijańskiego uniwersalizmu. Warto nadmienić, że termin „idea rosyjska” nie został do końca sprecyzowany. Jego sens bywał zmieniany i poszerzany przez kolejnych myślicieli, takich jak na przykład Mikołaj Bierdiajew (1874–1948), którego historiozofię interpretuje się dziś tak oto:

Bierdiajew sądził – tak jak to ongiś nakazał czynić Tiutczew – że w misję Rosji należy wierzyć, skoro nie można pojąć jej rozumem (...). W chrześcijańskiej historii nie ma jednego wybranego Bożego narodu, lecz każda nacja w swoim czasie wypełnia swoją wielką misję w dziele „objawienia ducha” (...). Będąc wrogiem rosyjskiego „oficjalnego mesjanizmu”, powiązanego z samodzierżawiem i zależną od niego rosyjską Cerkwią, Bierdiajew napisał, że mesjanizm oficjalny umarł już

³⁴ Patrz: М. А. Маслин, *Русская идея*, [в:] *Русская философия. Словарь*, Под ред. М. А. Маслина, Москва 1995, с. 421- 423.

śmiercią naturalną. Żywy jest natomiast inny mesjanizm, powiązany z postaciami rosyjskich pątników (stranniki) oraz poszukiwaczy Prawdy i Grodu Bożego³⁵.

Można zauważyć, że owe koncepcje „mesjanistyczne” Tiutczewa, a następnie Sołowjowa i Bierdiajewa, posiadają punkty styeczne z filozofią Hegła w przekonaniu, że narody mają wpływ na kształtowanie historii³⁶. Polemika wokół „idei rosyjskiej” nie milknie w Rosji po dzień dzisiejszy.

Należy wyraźnie podkreślić, że mimo mesjanistycznej wizji Rosji i prawosławia w koncepcji procesu historycznego, Tiutczew umiał także trzeźwo i krytycznie patrzeć na współczesną mu Rosję i zjawiska w niej zachodzące. W korespondencji do przyjaciół poeta wyrażał niepokój o to, czy Rosji i plemionom słowiańskim uda się w czasie kryzysu związanego z wojną krymską zachować historyczną samodzielność. Ubolewał także nad faktem, że sfery rządowe i wykształcone grupy społeczeństwa rosyjskiego utraciły świadomość historycznego przeznaczenia swego kraju. Przeznaczeniem było zaś odbudowanie niezależności Słowiańszczyzny. Według niego, owa świadomość była z kolei najważniejszym warunkiem istnienia Rosji. Tiutczew w liście z 11 października 1855 roku skierowanym do Michała Pogodina tak oto pragmatycznie rozważa:

Teraz, jak nie byłoby to smutne i bolesne, przedstawiam Panu moje szczere fatalne przekonanie o obecnym kryzysie: sprawa nie dotyczy wyłącznie Rosji, ale całego plemienia. Czy zachowa swą historyczną niezależność dla przyszłego rozwoju, czy też do reszty zmarnuje i straci ją. (...) Teraz, jeżeli spojrzymy na siebie, to jest na Rosję, cóż widzimy?.. **Świadomość swojego jedyne historycznego znaczenia została przez nią całkowicie utracona, przynajmniej przez tak zwaną oświeconą, rządową Rosję.** Czy żyje ono w narodzie, jednemu Bogu wiadomo. – Na czym zaś polega to historyczne znaczenie? Ano właśnie na tym, że **przeznaczeniem Rosji, jako jedynej niepodległej przedstawicielce całego plemienia, było odtworzenie tej niepodległości dla całego plemienia.** To historyczne prawo Rosji było jej życiowym warunkiem, poza którym nie ma też dla niej historycznego istnienia. – Wszystko to, przynaję, jest banalnie oczywiste, ale oto co się nie udało: dla rządowej Rosji świadomość tego prawa, mimo swojej oczywistości, – już więcej nie istnieje. Ona już nie jest organem, a po prostu *naroślą*. Teraz to obumarcie rozprzestrzeni się na całe masy albo, nieuchronnie, powinno wywołać z ich głębi ostatnią, rozpaczliwą reakcję ludowego i plemiennego życia, nie dla jednej Rosji, ale dla całego plemienia; to jest czy ożyją nasze kości te? Boże, Ty wiesz!.. i cóż, powiedzcie, wobec tego bezgranicznego, nierozwiązywalnego Zadania znaczy głos i wysiłki osoby prywatnej?³⁷.

³⁵ G. Przebinda, *Między Moskwą a Rzymem. Myśl religijna w Rosji XIX i XX wieku*, Kraków 2003, s. 436.

³⁶ G. Hegel, *Wykłady z filozofii dziejów*, T. 1, 2, PAN, Warszawa 1958.

³⁷ Ф. И. Тютчев, *Россия и Запад*, Москва 2007, c. 256. (Przekład i podkr. moje – J. D.).

W liście zaś z 28 października 1857 roku do Antoniny Błudowej (1813–1891), wielce wpływowej w sferach rządowych hrabiny, córki byłego ministra spraw wewnętrznych hrabiego Dymitra Błudowa (1785–1864)³⁸, publicystki i działaczki społecznej związanej z ruchem słowianofilskim, autorki popularnych podówczas *Воспоминаний*, Tiutczew próbuje problem Rosji powiązać z historią ludzkości, która podporządkowana jest, według niego, historycznemu determinizmowi. Pisze także o konieczności zmian, jakie powinny zajść w Rosji, by mogła nosić miano Świętej Rusi. Poeta tak oto rozwija swoją myśl:

Jeśliby duch, który przenika tych kilka stron, mógł jakimś cudem przenieść się w nas wszystkich, **stać się duszą władzy**, administracji, klas wyższych, – jednym słowem, **całej oficjalnej Rosji**, – wtedy, być może, zdołalibyśmy się uratować, to jest Święta Ruś mogłaby urzeczywistnić zmiany, które stały się nieuchronne, nie przechodząc przez wszystkie próby, na które zasługuje. (...) W historii ludzkich społeczeństw istnieje fatalne prawo, którego nigdy nie zdradziło samo siebie. Wielkie kryzysy, wielkie kary następują zazwyczaj nie wtedy, kiedy bezprawie doprowadzone jest do ostatnich granic, kiedy to ono panuje i władza uzbrojone w pełnię siły i bezwstydu. Nie, wybuch rozpętuje się przeważnie przy pierwszej bojaźliwej próbie powrotu ku dobru, przy pierwszej szczerzej, być może, ale niepewnej i nieśmiałej chęci koniecznej poprawy. Wtedy to właśnie Ludwikowie szesnaści rozliczają się za Ludwików piętnastych i czternastych. (...) Według wszelkiego prawdopodobieństwa, to samo osiągnięcie też nas w tym strasznym kryzysie, który – niewiele wcześniej lub później, ale nieuchronnie – będziemy musieli przeżyć. Z mojego punktu widzenia, cała przyszłość zamierzonej reformy sprowadza się do jednego pytania: czy władza, powołana do jej urzeczywistnienia, – władza, która wskutek tej reformy stanie się jakby naczelnym pośrednikiem między dwiema klasami, których wzajemne stosunki powinna doprowadzić do porządku, – czy góruje ona moralnie nad tymi dwiema klasami? I tu – proszę mnie dobrze zrozumieć – mówię nie o moralności jej przedstawicieli, mniej lub bardziej podwładnych, a także nie o moralności jej zewnętrznych organów, będących jej rękoma i nogami... Mówię o samej władzy w całej tajni jej przekonań, jej moralnego i religijnego credo, jednym słowem – w całej tajni jej sumienia. Czy władza w Rosji odpowiada wszystkim tym wymogom? **Jaką wiarę wyznaje i jaką zasadą się kieruje?** Tylko umyślnie zamykając oko na oczywistość, droga hrabino, można nie zauważać tego, że **władza w Rosji** – taka, jaką stworzyła jej własna przeszłość poprzez swoje całkowite zerwanie z krajem i jego historyczną przeszłością, że władza ta **nie uznaje i nie dopuszcza innego prawa, oprócz swego, że to prawo** – nie uciążąc oficjalnej formule – **pochodzi nie od Boga, a od materialnej siły samej władzy**, i że ta siła usankcjonowana jest w jej oczach dzięki przekonaniu o wyższości swojego nader spornego oświecenia. Proszę przypomnieć sobie po

³⁸ Dymitr Błudow (1785–1864) – pisarz, dyplomata, działacz społeczno-polityczny. Jeden z założycieli i członków literackiej grupy „Arzamas”. Od 1832 roku pełnił funkcję ministra spraw wewnętrznych Rosji. W 1862 roku został mianowany na stanowisko przewodniczącego Rady Państwowej i Gabinetu Ministrów. Od 1855 roku był także przewodniczącym Akademii Nauk.

kolei wszystkich naszych państwowych i rządowych działaczy, wsłuchać się w ich słowa, wniknąć w samo sedno ich poglądów, a wtedy dojdzie Pani do wniosku, że poza jednym lub dwoma wyjątkami, wszyscy, nawet najlepsi, prawdopodobnie nie mają innego credo, poza tym, o którym przed chwilą powiedziałem... Jednym słowem, **w praktyce władza w Rosji jest bezbożna, gdyż nieuchronnie stajesz się bezbożnym, jeżeli nie uznajesz istnienia żywego niewzruszonego prawa, górującego nad naszym urojonym prawem, którym przeważnie nie jest niczym innym, jak ukrytą samowolą.** Szczególnie smutne i beznadziejne w obecnej sytuacji jest to, że u nas całe społeczeństwo – mówię o społeczeństwie uprzywilejowanym i oficjalnym – dzięki kierunkowi, przyswojonemu w ciągu kilku pokoleń, nie ma i nie może mieć innego katechizmu, oprócz katechizmu samej władzy. (...) Prawdziwe znaczenie planowanej reformy sprowadzi się do tego, że samowola w rzeczywistości stanie się bardziej despotyczna, gdyż oblecze się w zewnętrzne formy prawomocności, zastąpi samowolę wstrętą, oczywiście, ale dużo bardziej prostoduszną i, koniec końców, być może, mniej deprawującą...³⁹.

Ostre sądy na temat sfer rządzących i upadku ich kondycji moralnej wyraźnie wskazują, że Tiutczew trzeźwo postrzegał rosyjską rzeczywistość. Widział, że władza opiera się na sile, która jest w rzeczywistości ukrytą przemocą. W koncepcji państwa i władzy szczególnie ważne są dla niego kategorie etyki chrześcijańskiej, która dla wyższych sfer i przedstawicieli rządu rosyjskiego w rzeczywistości nie była, w jego przekonaniu, istotna. Poeta określa władzę mianem „bezbożnej”, twierdząc, że pochodzi ona nie od Boga, lecz opiera się na swej materialnej potędze, nie uznając ponad sobą wyższego, Boskiego autorytetu.

Przyczyną „bezbożności” władzy było, wedle poety, oderwanie od narodu rosyjskiego i jego tradycji narodowych oraz odejście od historycznej przeszłości Świętej Rusi. Tiutczew podkreśla rozdźwięk panujący w strukturze rosyjskiego społeczeństwa. Marzy o odrodzeniu „duszy” władzy i wyższych sfer społecznych. Aby tak się stało, musi dojść do zjednoczenia władzy i narodu. Nasuwa to skojarzenie z pojęciami takimi, jak „soborowość” (соборность), rozumiana jako powszechna jedność uosobiona w soborze, we wspólnocie wiernych jako organie Ducha Świętego⁴⁰. W tym przypadku, naszym zdaniem, Tiutczewowi bliskie jest pojęcie soborowości rozumianej jako kategoria społeczna i eklezjologiczna⁴¹. Jego koncepcja imperium nie była odwzorowaniem realiów życia politycznego dziewiętnastowiecznej Rosji, ale próbą odpowiedzi na to, w jaki sposób państwo powinno być zbudowane. Tiutczewowski ideał państwa rosyjskiego opierał się na społeczeństwie zjednoczonym przez wspólną wiarę chrześcijańską.

³⁹ Ф. И. Тютчев, *Россия и Запад*, c. 260. (Przekład i podkr. moje – J. D.).

⁴⁰ L. Stołowicz, *Historia filozofii rosyjskiej. Podręcznik*, Gdańsk 2008, s. 145-147.

⁴¹ Tiutczewowskie pragnienie jedności narodu połączonego i uświęconego działaniem Ducha Świętego zbliża poetę do poglądów Aleksiego Chomiakowa. Jednak dla słowianofila soborowość ma przede wszystkim wymiar religijny, który przejawia się najsilniej w prawosławiu.

2.4. Rosja i Rewolucja a Prawosławie

Wielka Rewolucja Francuska (1789–1799), szereg zbrojnych wystąpień narodowych w innych państwach, wydarzenia Wiosny Ludów (1848) i stanowisko Rosji wobec tych faktów historycznych skłoniły Tiutczewa do zainteresowania się dwiema największymi, według niego, siłami kształtującymi ówczesną Europę, to jest Rosją i Rewolucją. Rewolucję rozumiał on jako ruch ideologiczny, powszechny nastrój, który opanował Europę. Jak stwierdza Leonid Grossman, siły rewolucyjne postrzega poeta jako te, które wprowadzają chaos do procesu historii⁴². Tiutczew, obserwując wydarzenia na arenie politycznej, dochodzi do wniosku, że jedynym gwarantem pokoju we wzburzonej ruchami rewolucyjnymi Europie może być Cesarstwo Rosyjskie. Siłę Rosji widzi jednak nie w potędze militarnej czy materialnej, a w sferze ideowej.

W kwietniu 1848 roku Tiutczew pisze po francusku artykuł – a więc adresowany do zachodnich polityków – zatytułowany *Rosja i Rewolucja* (*La Russie et la Revolution*) opublikowany w broszurze Paula Burgunea *Polityka i obraz działań Rosji* (*Politique et hoyexs d'actiox de la Russie*, wydana w Paryżu w 1849 roku; główną zawartość broszury stanowił artykuł Tiutczewa)⁴³. Według autora, nie może być kompromisu pomiędzy Rosją i Rewolucją, ponieważ osadzają się one na różnych źródłach. Jak sądzi Tiutczew, tym, co dzieli Rosję i Rewolucję, okazuje się stosunek do chrześcijaństwa. Poeta uważa, że religia chrześcijańska pełni konstruktywną rolę w procesie historycznego rozwoju narodów:

Ten związek historycznego procesu z ucieleśnieniem w nim (lub wypaczonym ucieleśnieniem) chrześcijańskich zasad – komentuje myśl poety Borys Tarasow – i zgodnie z przeobrażeniem lub nieprzeobrażeniem „pierworodnego grzechu”, „mrocznej podstawy”, „wyjątkowego egoizmu” ludzkiej natury stanowi znaczeniową treść filozoficzno-publicystycznej spuścizny Tiutczewa⁴⁴.

Z tego względu historia Europy jest dla poety rosyjskiego „fatalnym procesem dechrystianizacji jednostki ludzkiej i społeczeństwa”, w którym można

⁴² Л. Н. Гроссман, *Тютчев и сумерки династий*, [в:] Ф. И. Тютчев: *Pro et contra. Личность и творчество Тютчева в оценке русских мыслителей и исследователей*, Санкт-Петербург 2005, с. 380-407.

⁴³ Patrz: Р. Лэйн, *Публицистика Тютчева в оценке западноевропейской печати конца 1840-х – начала 1850-х годов*, [в:] *Литературное наследство, Федор Иванович Тютчев*, под ред. С. А. Макашина, К. В. Пигарева, Т. Г. Динесман, кн. 1, Москва 1988, с. 231-252.

⁴⁴ Б. Н. Тарасов, *Федор Тютчев о назначении человека и смысле истории*, [в:] Ф. И. Тютчев, *Россия и Запад*, Москва 2007, с. 13. (Przekład mój – J. D.).

zauważyć paradoksy wyzwolonego człowieka: w swoim rozumie i ucywilizowaniu zatracą duszę i stają się niewolnikami własnej niedoskonałej natury⁴⁵.

A Rosja jest oczywiście, według Tiutczewa, państwem chrześcijańskim. I jest nim nie tylko w wyniku wyznawanej przez społeczeństwo religii prawosławnej. Rosja jest chrześcijańska, ponieważ posiada zdolność do wyrzeczenia i poświęcenia. Te atrybuty stanowią podstawę jej natury moralnej. Tiutczew w artykule pisze: „Rosja jest przede wszystkim państwem chrześcijańskim, a rosyjski naród jest chrześcijański nie tylko wskutek swoich prawosławnych wierzeń, ale też dzięki czemuś głębszemu. Jest on taki dzięki tej zdolności do wyrzeczenia i poświęcenia, która stanowi niejako podstawę jego natury moralnej”⁴⁶.

Taka postawa zakłada odrzucenie egoistycznych pobudek działania i przedkładanie dobra bliźnich nad własne. Znowu można dostrzec tu pewną zbieżność z poglądem Hegla, który w aspekcie społecznym uznawał prymat tego, co ogólne, nad tym, co indywidualne, podkreślając zarazem wagę indywidualności i podmiotowej wolności. Rewolucja jest z założenia antychrześcijańska, ponieważ neguje wyżej wymienione cechy. Oto jak patrzy na tę kwestię Tiutczew:

Rewolucja natomiast to przede wszystkim wróg chrześcijaństwa. Antychrześcijański duch jest duszą Rewolucji, jej rzeczywistością, znamioną właściwością. Jej sukcesywnie odnawiane formy i hasła, nawet przemoc i zbrodnie – to wszystko szczegóły i przypadkowe drobiazgi. A ożywia ją właśnie pierwiastek antychrześcijański, dający jej także (nie można tego nie uznać) tak groźną władzę nad światem. Ten, kto tego nie rozumie, jest niczym więcej jak ślepcem, biorącym udział w widowisku, odgrywanym mu przez świat⁴⁷.

Dla Tiutczewa, jak przypomina Olga Simicz, istotna jest kwestia prawowitego autorytetu, ponieważ zniszczenie źródeł legalnej władzy prowadzi do zburzenia jedności narodu na wszystkich poziomach⁴⁸. Hasła braterstwa i równości stają bezwartościowe, ponieważ u podstawy rewolucji leży wiara w bezgraniczną siłę ludzkiego *ja* oraz przekonanie o potędze ludzkiego rozumu. Tiutczew zaś głosił:

Ludzkie *ja*, pragnące zależeć tylko od samego siebie, nie uznające i nie przyjmujące innego prawa, prócz własnego wyrazu woli, jednym słowem, ludzkie *ja*, które zastępuje sobą Boga, oczywiście nie jest czymś nowym wśród ludzi; nowym staje się autokracja ludzkiego *ja*, podniesiona do rangi politycznego

⁴⁵ Tamże, s. 3-24.

⁴⁶ Ф. И. Тютчев, *Россия и Запад*, Москва 2007, с. 53. (Przekład mój – J. D.).

⁴⁷ Ф. И. Тютчев, *Россия и Запад*, Москва 2007, с. 53. (Przekład mój – J. D.).

⁴⁸ О. Симич, *Консервативное мышление Тютчева и современность*, [в:] *Тютчев сегодня. Материалы IV Тютчевских чтений*, под ред. Е.Н. Лебедева, Москва 1995, с. 46.

i społecznego prawa i dążąca do tego, by z jego pomocą zawładnąć społeczeństwem⁴⁹.

Rewolucja zatem jest, według niego, apoteozą ludzkiego *Ja*: „Po podobnych pouczeniach, jak chcecie, żeby ludzkie **ja**, ta określająca częśćka współczesnej demokracji, nie zrobiło najbardziej siebie przedmiotem bałwochwalsstwa, i o tyle, o ile, w gruncie rzeczy, ono całkiem nie zobowiązane do uznawania innej władzy, oprócz swojej, to kto zaś, według was, powinno ono ubóstwiać, jak nie najbardziej siebie?”⁵⁰. Teocentryczny układ świata pod wpływem ruchów rewolucyjnych zmienił się dramatycznie w antropocentryczny.

Kwestia jednostki ludzkiej, problem dotyczący granic jej wolności, a także temat zagrożeń, jakie niesie z sobą rewolucja, interesowały nie tylko Tiutczewa. Tematy te pojawiają się wielokrotnie w powieściach Fiodora Dostojewskiego. Jego bohaterowie przeciwstawiają się Bogu, uważając rozum za najwyższy autorytet. Dostojewski wskazuje na niebezpieczeństwa, do jakich może doprowadzić człowieka apoteoza rozumu: od wewnętrznego rozdarcia (Iwan Karamazow) poprzez morderstwo (Swidrygajłow) po samobójstwo (Kiriłłow). W powieści *Biesy* obnażał nihilizm i działalność rewolucjonistów lat sześćdziesiątych XIX wieku⁵¹.

Tiutczew podnosi też problem tego, że Rewolucja przejęła jedną z najważniejszych zasad chrześcijaństwa – braterstwo i uczyniła je swoim hasłem, tym samym podszywając się niejako pod idee religijne. Twierdzenie, głoszone przez niektórych zwolenników Rewolucji, że pojawiła się ona, by wypełnić ewangeliczną przepowiednię, jest według poety bluźnierstwem, ponieważ zamieniła ona chrześcijański duch pokory i poświęcenia w ducha dumy i wywyższenia. Braterstwo ludzi utworzone w imię Boga zamienione zostało przez nią na braterstwo, połączone strachem przed władzą ludu. Na marginesie niniejszych rozważań warto wspomnieć, że paradoksalnie zarówno idea rewolucji, jak i Tiutczewowska wizja Imperium są postrzegane jako modyfikacje powszechnie znanego toposu raju utraconego, marzeń o powszechnym szczęściu⁵².

Dlaczego Tiutczew łączy swoją historiozofię z prawosławiem? Obserwator tej miary, co autor *Dwóch głosów*, nie mógł nie zauważyć, że we współczesnej mu Rosji duża część wykształconego społeczeństwa (zwłaszcza młode pokolenie) zaczęła odchodzić od religii. Stosunek samego poety do kwestii wiary i religii był dość problematyczny. Według słów jednego z badaczy,

⁴⁹ Ф. И. Тютчев, *Россия и Запад*, Москва 2007, с. 53-54.

⁵⁰ Ф. Тютчев, *Незавершенный трактат „Россия и Запад”*, Публикация К. Пигарева, *Литературное наследство*, т. 97, кн. 1, Москва 1988, с. 207. (Przekład mój – J. D.).

⁵¹ Więcej na temat nihilizmu patrz: Н. Бердяев, *Русская идея*, Санкт-Петербург 2008; В. Розанов, *Апокалипсис нашего времени*, [в:] В. Розанов, *Несовместимые контрасты жизни*, Москва 1990.

⁵² Zob. M. Janion, *Prometeusz, Kain i Lucyfer*, [w:] *Gorączka romantyczna*, Gdańsk 2007, s. 341-343.

Tiutczew żył na granicy wiary i ateizmu⁵³. Odpowiedź na postawione pytanie brzmiała, po pierwsze, tak: to prawosławie posiadało za sobą długą, mającą blisko dwa tysiące lat tradycję, która w odróżnieniu od katolicyzmu i protestantyzmu cechowała się ciągłością i stałością. Dwa tysiące lat pozwalało przestrzegać prawosławie na płaszczyźnie historii jako kategorię fundamentalną i niezmienną. Po drugie, ważną cechą prawosławia była dla rosyjskiego poety chrześcijańska etyka, odrzucająca indywidualizm⁵⁴.

Temat znaczenia wiary w kształtowaniu państwowości podnosili również rosyjscy słowianofile: Iwan Kiriejewski (artykuły: *В ответ А.С. Хомякову* z 1839 roku, *О характере просвещения Европы и его отношении к просвещению России* opublikowany w 1851 roku w „Moskowskom sbornikie”), Aleksy Chomiakow (artykuł z 1839 roku *О старом и новом, Семирамида* wydana po raz pierwszy w roku 1860, *Церковь одна*, szereg artykułów opublikowanych w czasopiśmie „Moskwitianin”: *Письмо в Петербург о выставке* z 1843 roku, *Опера Глинки „Жизнь за Царя”* z 1844 roku, *Письма в Санкт-Петербург по поводу железной дороги* z 1845 roku) i Jurij Samarin (artykuł opublikowany w 1847 roku w czasopiśmie „Sowriemiennik” *О мнениях „Современника” исторических и литературных*)⁵⁵. Podobnie jak Tiutczew, uważali oni Rosję za monarchię prawdziwie chrześcijańską, która ma w Europie do spełnienia ważną misję dziejową odnowy świata. Odnowa ta miała dokonać się poprzez duchowy wpływ prawosławia. Właśnie na spuściznie pozostawionej przez Kościół Wschodni zarówno Iwan Kiriejewski, jak i Aleksy Chomiakow zbudowali swoje poglądy teologiczne.

Pojęcia „integralności” (*цельное мышление*) Kiriejewskiego i „soborowości” (*соборность*) Chomiakowa, które odnosiły się do życia duchowego jednostki i całego społeczeństwa, mówiły o tym, że prawdziwą wiedzę można osiągnąć jedynie na drodze integralnych poszukiwań, a istotne poznanie można uzyskać poprzez wiarę, „naturalny rozum”, dany społeczności wiernych. Zarówno integralność, jak i soborowość są pojęciami przeciwstawnymi zachodniemu indywidualizmowi, wskazują na znaczenie wspólnoty. Obaj słowianofile przeciwstawiali się zachodniemu racjonalizmowi, który prowadził, ich zdaniem, do dezintegracji nauki, religii i społeczeństwa. Mimo że Tiutczew nie zgłębiał teologii prawosławnej, to w jego krytyce świata zachodniego również pojawiają się zarzuty wobec racjonalizmu i antropocentryzmu.

⁵³ В. Кожин, *Пророк в своем отечестве (Федор Тютчев – история России, век XIX-ый)*, Москва 2001, с. 246.

⁵⁴ Там же, с. 245-247.

⁵⁵ Patrz: A. Walicki, *Rosyjska filozofia i myśl społeczna od Oświecenia do marksizmu*, Warszawa 1973, *W kręgu konserwatywnej utopii. Struktura i przemiany rosyjskiego słowianofilstwa*, Warszawa 1964; *Wokół słowianofilstwa. Almanach myśli rosyjskiej*, red. J. Dobieszewski, Warszawa 1998; A. Bezwiński, *Iwan Kiriejewski – krytyk myśliciel (korzenie rosyjskiego nacjonalizmu)*, Toruń 1993; В. Зеньковский, *История русской философии*, Москва 1991.

Tiutczew próbuje zrozumieć, skąd bierze się dążenie do wyzwolenia i niezależności jednostki, osoby, ludzkiego rozumu. Jak konkluduje Andrzej Walicki, rewolucja jest dla poety „logicznym rezultatem i ostatnim słowem cywilizacji zachodniej”⁵⁶. Społeczeństwo zachodnioeuropejskie pod wpływem wydarzeń takich jak reformacja, rewolucje ludowe, „upaństwowienie” kościoła katolickiego straciło wiarę w zasady chrześcijańskie, a wskutek tego utraciło główną podstawę życia społecznego. Główną winą rosyjski poeta i myśliciel obarcza Kościół katolicki. Przekształcenie Kościoła w organizację o charakterze państwowym, w której władzę pełni jednostka, zniekształciło prawdziwy charakter chrześcijaństwa. Te zmiany w Kościele katolickim doprowadziły, według Tiutczewa, do wyodrębnienia się Kościołów protestanckich, a także do wybuchu Rewolucji. Poeta stwierdza jednocześnie, że to, co jest pozytywną spuścizną chrześcijaństwa na Zachodzie podtrzymywane jest nie poprzez duchowieństwo, a poprzez społeczność wiernych, należących do Kościoła katolickiego. Jego zdaniem, protestantyzm w krajach zachodnioeuropejskich, z wyłączeniem Anglii, powoli obumiera.

Głównym zarzutem, stawianym przez rosyjskiego klasyka wobec osoby Papieża jest to, że nie pozostał on tylko kapłanem, ale stał się głową państwa. Tiutczew stwierdza: „Katolicyzm zawsze był główną siłą papizmu, tak jak papizm jest główną słabością katolicyzmu. Siła bez słabości zachowana jest wyłącznie w Kościele powszechnym”⁵⁷. Krytykuje także to, że Papiestwo dążyło do powszechnej jurysdykcji w całym świecie chrześcijańskim, do podporządkowania sobie nie tylko lokalnych kościołów, ale także państw. Tiutczew opiera się na naukach Ojców Kościoła – św. Bazylego Wielkiego, św. Jana Złotoustego (Ojcowie Wschodni), św. Cypriana, św. Augustyna (Ojcowie Zachodni), którzy w odmienny sposób odnosili się do prymatu Rzymu.

Tiutczew krytykuje także powstanie zakonu jezuitów, w którym widzi symbol i paradoks katolicyzmu – ci wierni, gorliwi chrześcijanie sami są orężem niszczącym chrześcijaństwo. Zmiany, które zaszły w naturze Kościoła Zachodniego, spowodowały rozczarowanie w dziedzinie moralności i zniechęcenie związane z materialną sferą życia kościoła⁵⁸. Należy pamiętać, że Tiutczew nie traktuje Kościoła Zachodniego jako fałszywego, a wiary katolickiej jako odstępstwa czy herezji. Przeciwnie, wskazuje na fakt, że wśród

⁵⁶ A. Walicki, *Rosja, katolicyzm i sprawa polska*, s. 86.

⁵⁷ Ф. И. Тютчев, *Россия и Запад*, Москва 2007, c. 45. (Przekład mój – J. D.).

⁵⁸ Z perspektywy czasu widzimy, że stanowisko Tiutczewa było w pewnej mierze słuszne. Od prymatu Papieża Kościół Zachodni poszedł o krok dalej i na Pierwszym Soborze Watykańskim (1869-1870) uznał dogmat o nieomyślności papieża w kwestiach wiary i moralności. Spowodowało to sprzeciw części wyznawców Kościoła Katolickiego. W 1870 roku w Niemczech wyodrębnił się starokatolicyzm, jako wyraz sprzeciwu wobec tego dogmatu. Początkowo skupiał jedynie profesorów teologii, a w 1871 r. zorganizował się w odrębną instytucję kościelną odrzucającą dogmaty maryjne, celibat, post, spowiedź indywidualną i język łaciński w liturgii. Zob.: T. i J. Piątek, *Religie Świata – Starokatolicyzm*, Warszawa 1987; Ks. Marian Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego*, T. 3, Warszawa 1989.

społeczeństw Europy jest wielu gorliwych chrześcijan. Widzimy w jego wypowiedziach dążenie do uratowania idei chrześcijaństwa na Zachodzie. Środkiem ratunku okazuje się dla niego imperium rosyjskie jako nośnik tradycji prawosławia. Ekumeniczne dążenia i silną wiarę w połączenie obu gałęzi chrześcijaństwa widzimy w jego gorącym wyznaniu:

Kościół prawosławny nigdy nie tracił nadziei na takie uzdrowienie. Oczekuje i liczy na nie – nie tylko z wiarą ale też z przekonaniem. Jak *Jedyny* w swoim początku i *Jedyny* w Wieczności miałby nie zatriumfować nad rozłamem w Czasie? Wbrew wielowiekowemu podziałowi i wszelkim ludzkim uprzedzeniom, kościół prawosławny zawsze uznawał, że chrześcijańskie źródło kościoła rzymskiego nigdy nie zginęło i że jest ono silniejsze od ludzkich błędów i namiętności. Dlatego jest on głęboko przekonany, że chrześcijański pierwiastek okaże się silniejszy od swych wrogów. Kościół prawosławny wie w dodatku, że zarówno teraz, jak i na przestrzeni wielu wieków, losy chrześcijaństwa na Zachodzie wciąż jeszcze leżą w rękach kościoła rzymskiego, i ma nadzieję, iż w dzień wielkiego zjednoczenia, ten zwróci jej ową świętą rękojmię nienaruszoną⁵⁹.

Kościół Powszechny jest dla poety Jednością, czasowo tylko podzieloną. O jedność Kościoła modli się Jezus do Ojca: „Nie tylko za nimi proszę, ale i za tymi, którzy dzięki ich słowu będą wierzyć we Mnie; aby wszyscy stanowili jedno, jak Ty, Ojczy, we Mnie, a Ja w Tobie, aby i oni stanowili w Nas jedno, aby świat uwierzył, żeś Ty Mnie posłał. I ja także chwalebę, którą Mi dałeś, przekazałem im, aby stanowili jedno, tak jak My jedno stanowimy” (J 17,20-22).

Traktat Tiutczewa, którego kolejne fragmenty były publikowane na łamach zachodnich czasopism, wzbudził duży oddźwięk wśród jego współczesnych. Odpowiedzią na Tiutczewowskie artykuły *Papiestwo i kwestia rzymska* oraz *Rosja i Rewolucja* była między innymi publikacja Pierre’a Laurentie *Papiestwo. Odpowiedź Tiutczewowi z 1852 roku*⁶⁰. Laurentie zarzucał rosyjskiemu poecie głównie to, że winą za wszelkie negatywne zjawiska, mające miejsce w Europie, obarcza on Kościół katolicki. Stanowisko autora z Rosji zostaje jednak podtrzymane przez Aleksego Chomiakowa, który pod pseudonimem Ignatius pisze w 1853 roku krótką rozprawę, wydaną także w formie broszury *Несколько слов православного христианина о западных вероисповеданиях, по поводу брошюры г. Лоранси*. W tej pracy Chomiakow popiera postawę autora *Uranii* wobec papiestwa, ale stara się też przenieść polemikę na płaszczyznę teologiczną. Bowiem jeśli chodzi o formę państwowości autor *Bliźniąt* daleki był od poglądów słowianofilów, którzy starali się podkreślać osiągnięcia starych form rosyjskiego życia społecznego (wspominane już wcześniej *obscziny*), i dla których sama tradycja imperium, a tym bardziej łączenie państwa

⁵⁹ Ф. И. Тютчев, *Россия и Запад*, Москва 2007, с. 77. (Przekład mój – J. D.).

⁶⁰ Zob.: Р. Лэйн, *Публицистика Тютчева в оценке западноевропейской печати конца 1840-х – начала 1850-х годов*, [в:] *Литературное наследство*, т. 97, кн. 1, Москва 1988, с. 231-252.

z religią było obce. Mimo to, przedstawiciele słowianofilów niejednokrotnie pochlebnie wyrażali się o pracach Tiutczewa, widząc w nim myśliciela o podobnych przekonaniach.

2.5. Słowiańszczyzna i sprawa Polski

W krąg rozważań na temat dziejowej misji imperium rosyjskiego, opozycji „Rosja – Zachód”, relacji pomiędzy prawosławiem i katolicyzmem wpisują się przemyślenia Tiutczewa na temat roli i przeznaczenia Słowiańszczyzny, a co za tym idzie także Polski. Problematyka ta nie stanowi głównego punktu historyzoficznej koncepcji rosyjskiego klasyka, jest jednak znacząca zwłaszcza dla polskich badań jego spuścizny literackiej.

W polskich pracach temat ten był już wielokrotnie poruszany, warto jednak przywołać go właśnie w kontekście szerszego spojrzenia na kwestię polską w porównaniu ze stosunkiem poety do innych narodów słowiańskich. *Polonica* pojawiały się zarówno na marginesie ogólniejszych rozważań, jak też stanowiły centralne zagadnienie prac poświęconych twórczości autora *Bliźniąt*. Podnosi ową kwestię Ryszard Łużny we wstępie do wydania wierszy Tiutczewa, zaś jeszcze wcześniej wspomina o niej w analizie „dialogu imaginacyjnego” Zygmunta Krasińskiego i Fiodora Tiutczewa Waław Lednicki⁶¹. Wypowiadają się na ten temat w swoich monografiach również Aleksander Rogalski i Bazyli Białokozowicz⁶². Motywy polskie były także tematem prac Kseni Kostenicz, Jana Orłowskiego, Kazimierza Prusa, Walentyny Jakimiuk-Sawczyńskiej⁶³. W większości tych studiów utwory poświęcone Polsce zaliczane są do tekstów o charakterze politycznym, uważane są za wyraz słowianofilskich i monarchistycznych idei poety.

W ostatnich latach pojawiła się wspomniana już wcześniej przez nas wielce interesująca praca Andrzeja Walickiego, przedstawiająca imperialną ideolo-

⁶¹ R. Łużny, *Wstęp. Fiodor Tiutczew: zarys monografii*, [w:] F. Tiutczew, *Wybór poezji...*, s. III-XCIII; W. Lednicki, *Mój puszkinowski Table talk. (Dla puszkinistów)*, [w:] *Puszkina 1837–1837*, T. 2, Kraków 1939, s. 227-455.

⁶² A. Rogalski, *Rosja – Europa. Wzajemne związki, wpływy i zależności kulturalno-literackie*, Warszawa 1960; B. Białokozowicz, *Z dziejów wzajemnych polsko-rosyjskich związków literackich w XIX wieku*, Warszawa 1971.

⁶³ K. Kostenicz, *Nieznanym odzew na „Prelekcje paryskie” Mickiewicza. Wiersz Teodora Tiutczewa z 1842 roku*, „Rocznik Towarzystwa Literackiego im. A. Mickiewicza”, R. VIII, Warszawa 1973; J. Orłowski, *Неуверенное стихотворение Тютчева к Мицкевичу*, „Przegląd Humanistyczny” 1994, nr 6, s. 121-132; K. Prus, *Fiodor Tiutczew o Polsce i Polakach. Świadomość estetyczna Fiodora Tiutczewa*, [w:] „Prace Humanistyczne. Studia z Literatury Rosyjskiej i Radzieckiej”, zes. 25, Rzeszów 1985; W. Jakimiuk-Sawczyńska, *Motywy polskie w twórczości Fiodora Tiutczewa*, „Studia Wschodniosłowiańskie”. T. 2, Białystok 2002, s. 73-82.

gię Tiutczewa i spojrzenie na motywy polskie poprzez ten pryzmat. Szerszą próbę analizy motywów polskich w spuściźnie literackiej Tiutczewa podejmuje Henryk Głębocki w erudycyjnym artykule *Polska a uniwersalna misja Imperium Rosyjskiego w myśli Fiodora Tiutczewa*⁶⁴. Można stwierdzić, że większość badaczy podkreśla istnienie w wierszach poświęconych Polsce tematu ofiary, którą ma ona ponieść, by Słowianie mogli zjednoczyć się i stworzyć jedno, wielkie imperium. Zwraca się także uwagę na ewolucję stosunku poety do Polaków, przechodzenie od sympatii do awersji, co spowodowane zostało przede wszystkim wydarzeniami politycznymi i powstaniem 1863 roku.

Spojrzenie Tiutczewa na kwestię polską pojawia się w wypowiedziach publicystycznych i poezji, przy czym, na co zwraca uwagę Ryszard Łużny, *polonica* bywają w utworach wyrażone wprost, lub też pojawiają się w aluzjach i podtekstach myślowych wypowiedzi autora *Widzenia*⁶⁵.

Jak już wcześniej wspomnieliśmy, Imperium Wszechsłowiańskie, które miało do spełnienia dziejową misję odnowy Europy, składało się, wedle poety, z dwóch elementów: Słowian, którzy stanowili ciało, i Prawosławia, które było duszą państwa. Wśród Słowian Tiutczew wyznacza Rosji miejsce naczelne. To oczywiste, że uniwersalizm zjednoczenia Słowian podporządkowuje on kształtującej się właśnie w XIX wieku rosyjskiej idei narodowej. Na mapie ówczesnej Europy wśród narodów słowiańskich to właśnie ojczyzna poety zajmowała wiodące miejsce. Tylko ona stanowiła imperium, które pod względem siły mogło stanowić przeciwwagę dla Europy.

W związku z zainteresowaniem kwestią jedności Słowian często przypisywane są Tiutczewowi idee panslawistyczne. Pojęcie panslawizmu jest jednak kwestią złożoną i problematyczną, o czym przypomina Kożynow:

Tymczasem samo pojęcie „panslawizm” stanowi, w istocie rzeczy, tendencyjny polityczny mit. Najwybitniejszy specjalista w tym zakresie W.K. Wołkow pisał niedawno: „Powstały na Węgrzech i od razu rozprzestrzeniony w Niemczech termin „panslawizmem” został podchwycony przez całą europejską prasę i publicystykę... **Termin „panslawizm” służył nie tyle jako oznaczenie politycznego programu ruchu narodowego narodów sławiańskich... ile określenie przewidywanego zagrożenia...** W pojęciu „panslawizm” odzwierciedla się nie tylko stosunek do ruchu narodowego narodów sławiańskich, ale też stosunek zachodnioeuropejskich obserwatorów do Rosji... Jak gdyby wchłonęło ono... obawę, by Rosja nie wykorzystwała do swoich celów rozwijających się ruchów wolnościowych narodów sławiańskich, nierzadko przejawiających w stosunku do niej jawną sympatię”. Takie było pochodzenie pojęcia. I w rezultacie „w Europie Zachodniej powstał ten tradycyjny stereotyp, który stał się charakterystyczny dla wrogiego stosunku

⁶⁴ H. Głębocki, *Polska a uniwersalna misja Imperium Rosyjskiego w myśli Fiodora Tiutczewa*, [w:] *Тютчевский сборник. К двухсотлетию со дня рождения поэта*, под ред. Д. Пивоварской и В. Щукина, Kraków 2004, s. 203-222.

⁶⁵ R. Łużny, *Wstęp*, [w:] F. Tiutczew, *Wybór poezji...*, s. LXXII.

do Rosji w ciągu całego XIX wieku i którego odrębne elementy próbowano wskrzesić w późniejszych czasach...⁶⁶.

Pod pojęciem panslawizm skrywał się więc nie tylko stosunek społeczeństw zachodnich do narodowego ruchu Słowian, ale również stosunek Zachodu do Rosji. Panslawizm był nie tyle definicją politycznych założeń ruchu narodów słowiańskich, co określeniem przewidywanego zagrożenia płynącego do Europy Zachodniej ze strony Wschodu. Poeta odcina się od tak pojmowanego panslawizmu, który pojawia się w literaturze tego okresu i sprowadza się, według niego, tylko do głoszenia pustych haseł. Termin ten wiąże się w jego pojęciu z narodowym ruchem Słowian. W szkicu do rozdziału VI *Rosja* Tiutczew stwierdza:

Prawdziwy panslawizm istnieje w masach. Przejawia się przy spotkaniu żołnierza Rosjanina z pierwszym idącym w przeciwnym kierunku sławiańskim chłopem, Słowakiem, Serbem, Bułgarem i tak dalej, nawet z Madziarem... wszyscy oni są jednomyślni w swoim stosunku do Niemca. Panslawizm polega na jeszcze jednej rzeczy. Dla Słowian niemożliwe jest istnienie żadnej innej politycznej narodowości poza Rosją. Tu pojawia się kwestia polska...⁶⁷.

Warto też przypomnieć za Andrzejem Walickim, że Tiutczew jasno odziela ideologię imperialną od panslawizmu. „**Panslawizm to sprawa plemienna, etniczna**, odwołująca się do więzów krwi i pokrewieństwa języków; imperium natomiast to najwyższa zasada legitymizacyjna, jednocząca ludzi w oparciu o idee uniwersalne”⁶⁸.

Jeśli chodzi o kwestię możliwości zjednoczenia narodów słowiańskich, Tiutczew nie upatrywał w tym większego problemu, wskazując właśnie na ową bliskość plemienną, powszechną zwłaszcza wśród prostego ludu. Słowian miały połączyć w gruncie rzeczy dwa elementy: opozycja antyniemiecka i opozycja antykatolicka. Połączenie plemion słowiańskich było, według niego, konieczne ze względu na zagrożenia ze strony innych narodów, zwłaszcza Niemiec. Poeta mówi o istnieniu w świadomości narodu niemieckiego przeświadczenia o wyższości nad Słowianami: „Niemiecki ucisk to nie tylko polityczna tyrania, jest on stokroć gorszy. Albowiem wynika z tej myśli Niemca, że jego panowanie nad Słowianami jest jego naturalnym prawem. Stąd płynie nierozwiązalne nieporozumienie i wieczna nienawiść. A zatem, prawdziwe równouprawnienie jest niemożliwe”⁶⁹.

⁶⁶ В. Кожин, *Пророк в своем отечестве (Федор Тютчев – история России, век XIX-ый)*, Москва 2001, s. 261. (Przekład i podkr. moje – J. D.).

⁶⁷ Ф. И. Тютчев, *Россия и Запад*, Москва 2007, s. 91-92. (Przekład mój – J. D.).

⁶⁸ A. Walicki, *Rosja, katolicyzm i sprawa polska*, Warszawa 2002, s. 95. (Podkr. moje – J. D.).

⁶⁹ Ф. И. Тютчев, *Россия и Запад*, Москва 2007, s. 89. (Przekład mój – J. D.).

O tym, jak wiele racji było w tym stwierdzeniu Tiutczewa, świadczy fakt, że taki stosunek narodu niemieckiego do wschodnich sąsiadów przetrwał bardzo długo i w wieku dwudziestym zaowocował polityką Trzeciej Rzeszy. We wrześniu 1941 roku Hitler uzasadniał napaść na Polskę słowami: „Słowianie to urodzona masa niewolników, która kroczy za panem; pyta się tylko, kto jest panem [...] narody słowiańskie nie są stworzone do własnego życia. Wiedzą one o tym i my nie powinniśmy im wmawiać, że to potrafią”⁷⁰.

Antyniemiecki wydźwięk pojawia się w wierszu Tiutczewa z roku 1867 *Славянам (Они кричат, они грозятся)*. Był to odzew na słowa austriackiego ministra spraw zagranicznych hrabiego Friedricha von Beusta (1809–1886), który mówił o przewadze plemienia niemieckiego nad słowiańskim, i o tym, że Słowian należy „przycisnąć do muru”:

*Так пусть же бешеным напором
Теснят вас немцы и прижмут
К её бойницам и затворам, –
Посмотрим, что они возьмут! (235)*

Charakteryzując rolę Austrii w losach Słowiańszczyzny, poeta pisał jeszcze w 1849 roku w notatkach do traktatu *Rosja i Zachód*, że właśnie na przykładzie państwa austriackiego widać zjawisko podporządkowania jednego plemienia drugiemu, panowanie plemienia niemieckiego nad słowiańskim⁷¹.

W jednoczeniu Słowian duże znaczenie miała dla rosyjskiego dyplomaty kwestia Czech. Właśnie tam żywo rozwijała się idea zjednoczenia Słowian. W 1841 roku w Pradze Tiutczew poznał osobiście przedstawicieli czeskich „budzicieli narodowych”, między innymi Wacława Hanke (1791–1860). Wiek XIX w czeskiej myśli politycznej nacechowany był nastrojami prorosyjskimi. Wynikało to nie tylko z przekonań ideowych, ale także z rozczarowania innymi koncepcjami politycznymi. Po klęsce Wiosny Ludów w Czechach, a następnie przemianie Monarchii Austriackiej w dualistyczne państwo Austro-Węgry, w roku 1867, nadzieje Czechów skierowały się ku Rosji. W idei związku Słowian Tiutczew kieruje się przecuciem konfliktu pomiędzy Rosją a Zachodem, który nieuchronnie doprowadzi do wojny. W spuściźnie poetyckiej Tiutczewa pojawia się szereg wierszy skierowanych do Czechów, na przykład *К Ганке (Нанце до штambuca)*, *Славянам (Do Słowian)*, *Пророчество (Proroctwo)*. Mają one inny wydźwięk, niż utwory poświęcone Polsce. Na przełomie lat 60-tych i 70-tych dziewiętnastego wieku poeta tworzy szereg wierszy, w których pojawia się myśl o połączeniu Słowian pod egidą Rosji. Taki sojusz mógłby, według Tiutczewa, stanowić siłę przeciwstawną Zachodowi, pogrążonemu w chaosie rewolucji.

⁷⁰ Cyt. za: M. Janion, *Niesamowita Słowiańszczyzna*, Kraków 2007, s. 19.

⁷¹ Patrz: Примечания Н.Я. Берковского, [в:] Ф. И. Тютчев, *Полное собрание стихотворений*, Ленинград 1987, с. 412-413.

Pierwszy wiersz traktujący o zjednoczeniu narodów słowiańskich zatytułowany *Славяне* powstał w roku 1841. Rosyjski poeta zapisał go w albumie czeskiego działacza narodowego Wacława Hanki. Istnieją dwa autografy tego utworu, jeden z 1857, drugi z roku 1867, zatytułowany *Славяне*. Od tego momentu temat zjednoczenia Słowian staje się jednym z podstawowych zagadnień publicystyki i poezji o tematyce politycznej Tiutczewa⁷².

W utworach dotyczących jedności Słowian poeta mówi o pokojowym, dobrowolnym połączeniu, o równości i wzajemnym zrozumieniu narodów, które wchodzi w skład świata słowiańskiego. Jednak projekt połączenia Słowian kolidował z polityką premiera Prus, a później kanclerza Niemiec Otto von Bismarcka (1815–1898), zwolennika Kulturkampfu i germanizacji (często przeprowadzanej przy użyciu siły)⁷³.

Idea zjednoczenia świata słowiańskiego najwyraźniej chyba ukazana została przez Tiutczewa w wierszu *Два единства* z 1870 roku. Poeta zwraca się do przyszłych pokoleń, pragnie, by pamiętały one o umocnieniu sojuszu słowiańskich braci. Autor jest głęboko przekonany o tym, że jedność można osiągnąć nie krwią, rewolucją, siłą, lecz dzięki miłości i wzajemnemu wsparciu. Tiutczewowski projekt stoi w opozycji do militarnego programu Bismarcka. Poeta przestrzega:

*Из переполненной господним гневом чаши
Кровь льется через край, и Запад тонет в ней.
Кровь хлынет и на вас, друзья и братья наши! –
Славянский мир, сомкнись тесней...*

*«Единство, – возвестил оракул наших дней, –
Быть может спаяно железом лишь и кровью...»
Но мы попробуем спаять его любовью, –
А там увидим, что прочней... (255)*

W wierszu przytoczona została najważniejsza myśl, wykładnia politycznych przekonań niemieckiego kanclerza, nazwanego „wyrocznią naszych dni” („оракул наших дней”). Utwór ten, napisany na trzy lata przed śmiercią poety, jest odczytywany jako swoisty testament – będący przestrożą i wskazówką przede wszystkim dla Słowian, jeśli nie całego świata.

W wierszu *К Ганке* (26 sierpnia 1841) poeta mówi o tym, że plemiona słowiańskie na przestrzeni czasu rozdzieliły się, odeszły daleko od siebie, że nieraz łała się braterska krew. Autor stwierdza, że do rozłamu między Słowianami przyczynili się „cudzoziemcy” („иноверцы”), między innymi Niemcy i Turcy, natomiast teraz nadszedł czas przebudzenia Słowiańszczyzny. Poeta boleje nad tym, że w przeszłości nieraz dochodziło do bratobójczych walk,

⁷² Patrz: tamże, s. 389.

⁷³ A. Radziwiłł, W. Roszkowski, *Historia 1871–1945*, Warszawa 1993, s. 59-61.

w wyniku których jedne plemiona ginęły, inne odsuwały się od Słowiańszczyzny. Na ślepej wrogości pomiędzy narodami słowiańskimi skorzystali jedynie ich wrogowie:

*I wrogości błędnej siemię
Plon stokratny przynosiło –
Niejedno ginęło plemię
Albo na obczyźnie gniło.*

*Obcy rodem, cudzoziemiec
Nas rozdzielił, złamał, zdławił –
Jednych z nas oniemił Niemiec,
Innych Turczyn zaś zniestawił.*

*Oto wśród tej nocy czarnej
Dzielny mąż pełen odwagi
Skromną ręką swą latarnię
Zapalił na wzgórzach Pragi*

*O jakimiż wnet światłami
Każdy kraj się opromienił
I odkryta się przed nami
Cała dal słowiańskiej ziemi.*

*Światłem piękny dzień rozchmurza
Stepy, morza, drogi w górach
Od Newy do Czarnogórza,
Od karpackich skał po Ural.*

*Oto nad Warszawą świta,
Kijów rozwarł oczy modre
I Wyszogród Moskwę wita
Złotogłową słowem dobrem.*

*I ojczystej mowy naszej
Pojęliśmy dźwięczność miłą.
Wnuk na jawie to zobaczy,
Co się ojcu ongi śniło! (69-70)*

*И вражды безумной семя
Плод сторичный принесло:
Не одно погибло племя
Иль в чужбину отошло.*

*Иноверец, иноземец
Нас раздвинул, разломил:*

*Тех — обезьязычал немец,
Этих — турок осрамил.*

*Вот среди сей ночи темной,
Здесь, на пражских высотах,
Доблий муж рукою скромной
Засветил маяк впотьмах.*

*О, какими вдруг лучами
Озарились все края!
Обличилась перед нами
Вся Славянская земля!*

*Горы, степи и поморья
День чудесный осиял,
От Невы до Черногорья,
От Карпатов за Урал.*

*Рассветает над Варшавой,
Киев очи отворил,
И с Москвой золотглавой
Вышеград заговорил!*

*И наречий братских звуки
Вновь понятны стали нам, —
Наяву увидят внуки
То, что снилось отцам! (147-148)*

Nie tylko Tiutczewowi bliska była myśl o zjednoczeniu świata słowiańskiego. Mówił o niej, choć w jakże odmienny sposób, także Adam Mickiewicz (1798–1855). Polski wieszcz wypowiedział się na temat „dwóch biegunów Słowiańszczyzny”. Twierdził, że „idea polska” (rozumiana według niego jako idea wolności, wyradzająca się w anarchię) oraz „idea rosyjska” (pojmowana jako idea samowładztwa, wyradzająca się w orientalny despotyzm) mają element wspólny, odróżniający świat Słowiańszczyzny od Europy. Tym, co je łączyło, była opozycja wobec zachodniego racjonalizmu i wspólne wszystkim narodom słowiańskim przekonanie, że podstawą integracji społecznej oraz prawomocności władzy nie jest doktryna racjonalna, ale więź duchowa, będąca darem Ducha Świętego⁷⁴. Mickiewicz dostrzegał w tym nadzieję na połączenie Słowiańszczyzny.

Rosja była podówczas w podobnej sytuacji w stosunku do Polski, co Niemcy do Czechów, z tym że w pierwszym przypadku pomiędzy narodami istniała jedność plemienna. W stosunku Rosja – Czechy na przestrzeni wieków nie było tak silnych antagonizmów i walk. Nie istniał tak zaostrowany konflikt

⁷⁴ Patrz: A. Walicki, *O inteligencji, liberalizmach i o Rosji*, Kraków 2007, s. 273-274.

między katolicyzmem a prawosławiem. W kręgach słowianofilskich, bliskich przecież Tiutczewowi, husytyzm był traktowany jako protest słowiańskiej myśli religijnej przeciwko kościołowi zachodniemu. Zupełnie inaczej Czechów – jako ziemczoną część Słowiańszczyzny – traktował Mickiewicz.

W wierszach skierowanych do Czechów poeta przypomina postać Jana Husa, którego nowatorskie doktryny religijne zapoczątkowały w Czechach szereg wystąpień o charakterze narodowościowym (wojny husyckie przeciwko domowi luksemburskiemu (1419-1436)). Wśród założeń tego czeskiego ruchu religijno-politycznego mogła być bliska autorowi *Bezsenności* myśl o odrzuceniu politycznej władzy i autorytetu papieża, a także podobna jak w prawosławiu forma komunii świętej przyjmowanej pod dwiema postaciami przez osoby świeckie. Jak konkluduje Walicki, husytyzm był wyrazem protestu przeciw katolicyzmowi i „nieświadomej nostalgii za prawosławiem jako naturalną religią Słowian”⁷⁵.

W wierszu z 1870 roku zatytułowanym *Гус на костре* Tiutczew rysuje z realistyczną drobiazgowością kaźń Husa i świadków tego wydarzenia, ukazuje opozycję pomiędzy „ludem ugniatanym” – Czechami i „ludem ugniatającym” – sferą kleru i szlachty. Dla poety Hus to „narodu czeskiego święty nauczyciel” („народа чешского святой учитель”).

Tiutczew często głosi poglądy ekumeniczne, nie odrzuca i nie neguje ślepo wyznań chrześcijańskich innych niż prawosławie. W katolicyzmie wyróżnia pierwiastek chrześcijański i papieski. Dopiero później, między innymi pod wpływem powstania styczniowego w Polsce, gdy duchowieństwo katolickie wzięło czynny udział w działaniach wojennych, poeta dochodzi do stwierdzenia, że połączenie prawosławia i katolicyzmu nie jest możliwe. W wierszu z roku 1863 zatytułowanym *Ужасный сон отяготел над нами* rysuje wyrazisty obraz świątyni, która stała się schronieniem rozbójników:

*Притон разбойничий в дому молитвы,
В одной руке распятие и нож. (209)*

Walicki stwierdza: „Prawdziwej wewnątrzsłowiańskiej opozycji przeciw idei zjednoczenia Słowian przez Rosję należało szukać wśród Słowian katolickich, zobowiązanych do lojalności wobec Watykanu. Bliższe przyjrzenie się tej kwestii przekonywało jednak Tiutczewa, że wśród małych narodów słowiańskich poczucie więzi ogólnosłowiańskiej jest mocniejsze niż podziały wyznaniowe”⁷⁶.

O ile stosunek Rosji do Czechów czy Słowaków nie był obciążony historycznymi konfliktami, bo były to też małe narody, Słowacy dopiero powstawali, o tyle „kwestia Polski” stanowiła na tle innych narodów słowiańskich poważny

⁷⁵ A. Walicki, *Rosja, katolicyzm i sprawa polska*, Warszawa 2002, s. 95.

⁷⁶ Tamże, s. 95-96.

problem. Stosunek do Polski i Polaków był dla Rosji od wieków kwestią ważną i żywotną. Szczególnie w XIX wieku, kiedy miały miejsce polskie powstania przeciwko zaborom i zaborcom, kwestia polska poruszała społeczeństwo rosyjskie. Znalazło to oddźwięk również w literaturze pięknej. W zainteresowaniu Polską autor *Bliźniąt* miał wybitnych poprzedników, takich jak Aleksander Puszkina (1799–1837), Aleksander Hercen (1812–1870) lub słowianofil Aleksy Chomiakow, którzy podejmowali w swoich dziełach to niezwykle złożone zagadnienie. Jak zauważają polscy i rosyjscy badacze, wiersze Tiutczewa są odpowiedzią w swoistym dyskursie z „trylogią antypolską” Puszkina, w której pojawia się interpretacja konfliktu polsko-rosyjskiego jako „starego domowego sporu”, do którego obcy nie powinni się wtrącać. W utworach autora *Predestynacji* nie ma jednak propagandowego patriotyzmu, jak u Puszkina, jest natomiast przedstawiony tragizm historycznego sporu⁷⁷. Oba narody uwikłane są w ukryte prawa rządzące biegiem historii i z góry zostały skazane na swój los.

Stosunek Tiutczewa do Polski jest niezwykle złożony. W świetle swojej idei imperium widzi on Polskę jako element słowiański, który powinien znaleźć swoje miejsce w Imperium Wszechsłowiańskim. Z drugiej strony, Polska jest krajem od wieków silnie związanym z kręgiem kultury zachodnioeuropejskiej i chrześcijaństwa katolickiego. Jest więc zarazem elementem rodzimym i „obcym” w świecie słowiańskim. Ten dualizm Polski powoduje, że wszelkie jej działania, związane z odzyskaniem niepodległości, są z góry skazane na niepowodzenie, jak sądził. Tiutczew usprawiedliwia agresywne zachowanie Rosji w stosunku do Polski, co widać choćby na przykładzie stosunku do polskich powstań, albowiem nadrzędną misją imperium rosyjskiego:

Staje się jasne, dlaczego jedno za drugim giną z ręki Rosji wszystkie spotkanie przez nią na drodze sprzeczne dążenia, siły i stanowiska, obce wielkiemu początkowi, który symbolizuje Rosją, dlaczego, na przykład, Polska powinna była zginąć... Mowa idzie, oczywiście, nie o samoistności polskiego narodu – broń Boże – a o narzuconej jej fałszywej cywilizacji i fałszywej narodowości⁷⁸.

Kłęska powstań nie jest więc wynikiem nienawiści Rosjan do narodu polskiego, ale dziejowym przeznaczeniem, wyrokiem historii. Prawdziwą przyczyną upadku państwa polskiego Tiutczew upatruje w przyjęciu obcej kultury, która zniszczyła pierwotną, prawdziwą tradycję narodu polskiego.

Warto podkreślić, że do podobnych konkluzji dochodzi także współczesna polska badaczka Maria Janion, która również podnosi kwestię oderwania plecion polskich od słowiańskich źródeł na skutek idącej z Zachodu chrystia-

⁷⁷ H. Głębocki, *Polska a uniwersalna misja Imperium Rosyjskiego w myśli Fiodora Tiutczewa*, [w:] *Тютчевский сборник. К двухсотлетию со дня рождения поэта*, под ред. Д. Пивоварской и В. Щукина, Краков 2004, s. 203-222.

⁷⁸ Ф. И. Тютчев, *Россия и Запад*, Москва 2007, s. 34. (Przekład mój – J. D.).

nizacji⁷⁹. Określa Polaków jako obcych samym sobie, ponieważ wielowiekowy proces chrystianizacji i podporządkowanie kulturze zachodnioeuropejskiej, wręcz kolonizowanie przy pomocy siły, spowodowało zniszczenie pamięci i kultury plemion słowiańskich. Janion przypomina też o kulturowej wyższości i pogardzie, jakie żywi Zachód wobec państw wschodnioeuropejskich.

W kręgu sympatii i antypatii Rosjan wobec Polski znajdował się także Hercen. Walicki wręcz twierdzi: „Pogląd, że Polska jest nieodłączną częścią konserwatywnej i destruktywnej dla Słowian kultury katolickiej, towarzyszył Hercenowi przez całe życie”⁸⁰. Hercen, podobnie jak Tiutczew, zarzucał Polakom „złacińszczenie”, podporządkowanie papieżowi, latynizację. Oczekiwał od obu narodów wzajemnego przebaczenia win. Uważał, jak i autor *Ostatniej miłości*, że Polska chłopska, ludowa połączy się ze światem słowiańskim, a przeskodę stanowią jedynie warstwy wyższe, oderwane od tradycji słowiańskich.

Stosunek Tiutczewa-poety do Polski, wyrażony w materii poetyckiej, cechuje się dużym ładunkiem emocjonalnym i ewolucją postawy twórcy wobec kwestii polskiej. Dlatego też postawa autora *Bliźniąt* wobec narodu polskiego jest różnorodnie interpretowana przez badaczy. K. Prus i J. Orłowski wspominają o panslawistycznym i słowianofilskim charakterze tych wierszy. Orłowski dochodzi do wniosku, że liryki przedstawiające Polskę jako bratniego orła, wyrażające sympatię do niej, są czasową zmianą w nacjonalistycznych i szowinistycznych poglądach poety.

Niemniej stosunek do Polski zdeterminowany został przez światopogląd poety. Tiutczew patrzył na kwestię polską nie tylko z pozycji rosyjskiego dyplomaty, ale także myśliciela. I mimo zmiennego, raz pozytywnego, innym razem negatywnego stosunku do Polski poeta pozostaje wierny swoim ideałom jedności Słowiańszczyzny, połączonej w jedno Imperium. Polska w tej idei Imperium też miała wyznaczone miejsce. Tiutczew, podobnie jak wielu współczesnych mu Rosjan, zauważał, że powstania polskie często charakteryzował rozdziewiek pomiędzy warstwą szlachty i ludu. Rosja miała być, według poety, przykładem jedności narodowej, krajem, w którym wszystkie sfery społeczne są sobie bliskie:

*Здесь, где у власти и подданства
Один язык, один для всех. (233)*

W wierszach poświęconych interesującej nas tematyce Słowian przeważała leksyka i metaforyka nawiązująca do Biblii. Powtarza się w obraz Judasza, symbol ofiary (w pewnym sensie Polska rzeczywiście staje się mickiewiczowskim Chrystusem narodów, bo to jej Tiutczew daje do odegrania rolę ofiary, która ma być złożona w imię przyszłego zjednoczenia) – symbol czaszy (kieli-

⁷⁹ M. Janion, *Niesamowita Słowiańszczyzna. Fantazmaty literatury*, Kraków 2007, s. 7-34.

⁸⁰ A. Walicki, *Rosja, katolicyzm i sprawa polska*, Warszawa 2002, s. 108.

cha). Określenie „Judasz” pojawia się nie tylko w odniesieniu do Polski, ale także do Austrii w wierszu *По случаю приезда австрийского эрцгерцога на похороны императора Николая*. W wierszach dotyczących bieżących wydarzeń politycznych autor *Cycerona* waży słowa, gesty polityczne koronowanych głów i dyplomatów. Bacznie obserwuje i ocenia postawy przedstawicieli rządów zachodnich i ich stosunek do Rosji.

Do wierszy o pozytywnym nastawieniu wobec Polski należy wiersz *Z okazji zdobycia Warszawy* z 1831 roku. Poświęcony jest on powstaniu listopadowemu, Polska jest w nim ukazana jako bratni, jedноплемиenny orzeł, którego ofiara przyczyni się do zjednoczenia Słowian. W liryku *Как дочь родную на закланье* (1831) Tiutczew mówi o walce Rosjan z Polakami w Warszawie. Celem walki nie było ukaranie Warszawy, ale zachowanie całości państwa rosyjskiego. Poeta nawiązuje do złożonej przez Agamemnona ofiary w osobie córki Ifigenii. Rosja musiała poświęcić Polskę, by ocalić jedność. Z tej całopalnej ofiary ma się zrodzić wolność całej Słowiańszczyzny. W wierszu pojawiają się żal i współczucie dla Polski, jest ona nazywana „jedноплемиennym orłem” i „bratem”.

O tym jak poważnie Tiutczew traktował sprawę Polski, świadczy późniejszy utwór *Тогда лишь в полном торжестве* z pierwszej połowy 1850 roku. Warunkiem zjednoczenia Słowian jest zgoda pomiędzy Polską i Rosją:

*Тогда лишь в полном торжестве
В славянской мировой громаде
Строй возжеланный водворится,
Как с Русью Польша примирится* (164)

Kolejnym wierszem o pozytywnym zabarwieniu jest utwór z roku 1842 *Od Rosjanina po przeczytaniu urywków wykładu pana Mickiewicza (От русского, по прочтении отрывков из лекций г-на Мицкевича)*, w którym autor *Jesiennego wieczoru* wyraża swoją sympatię do polskiego wieszczka za jego działania na rzecz zjednoczenia Słowian. Wyrażona jest także w tym utworze idea plemion, które mają przerodzić się w jeden naród. Mickiewicz przedstawiony jest jako głosiciel przymierza między Słowianami. Pokazana jest tu myśl o zjednoczeniu i „zmartwychwstaniu” plemion słowiańskich, „słowiańskiej rodziny”. Wiersz stał się odpowiedzią Tiutczewa na wykłady poświęcone literaturze słowiańskiej, które Mickiewicz wygłosił w Collège de France:

*Небесный царь благослови
Твои благие начинанья –
Муж несомненного призванья,
Муж примиряющей любви...*

*Недаром ветхие одежды
Ты бодро с плеч своих совлёк.*

*Бог победил – прозрели вежды.
Ты был поэт – ты стал пророк.*

*Мы чуем приближенье Света –
И вдохновенный Твой Глагол,
Как вестник Нового Завета,
Весь мир Славянский обошел...*

*Мы чуем Свет – уж близко время –
Последний сокрушен оплот –
Воспрянь, разрозненное племя, –
Совокупись в один народ –*

*Воспрянь – не Польша, не Россия –
Воспрянь, Славянская Семья! –
И отряхнувши сон, впервые –
Промолви слово: Это Я!*

*Ты ж, сверхъестественно умевший
В себе вражду уврачевать –
Да над душою просветлевшей
Почует Божья благодать!...⁸¹.*

W trakcie tych wykładów polski wieszcz w sposób obiektywny mówi o literaturze rosyjskiej, pozytywnie ocenia historyczną rolę Rusi Kijowskiej w obronie Europy przed najazdami wojsk tatarsko-mongolskich. Tiutczew wskazuje, że Mickiewicz umiał wznieść się ponad wrogość wobec Rosji w imię nadrzędnych interesów Słowiańszczyzny.

Podsumowując, tematowi Słowiańszczyzny poeta poświęca wiele wierszy. Łączą się one w nieformalny, połączony tematycznie cykl. Utwory te powstawały w różnych latach i często były odpowiedzią na bieżące wydarzenia życia politycznego i społecznego. W swojej myśli historizoficznej Tiutczew wyznacza plemionom słowiańskim istotne miejsce. To one, zjednoczone w jedno imperium (pod egidą Rosji, jako najsilniejszej wśród nich) mają za zadanie nieść odnowę moralną i społeczną światu.

Na marginesie niniejszych rozważań warto dodać, że w wieku XIX dochodzi do ponownego budzenia się świadomości narodowej Białorusinów, do czego przyczyniły się ruchy powstańczo-rewolucyjne w Polsce i na Litwie, a zwłaszcza powstanie styczniowe. Znalazło to swoje odzwierciedlenie w procesie tworzenia literatury białoruskiej⁸². Na ten okres przypada także odro-

⁸¹ Cyt. za: J. Orłowski, *Неизвестное стихотворение Тютчева к Мицкевичу*, „Slavia Orientalis”, tom XLII, 1993, Nr 1, s. 71-73.

⁸² W pierwszej połowie XIX wieku pojawiły się dwa parodystyczne utwory anonimowe *Eneida na wywarat* i *Taras na Parnasie*, które wykazują cechy dialektyczne języka białoruskiego. W połowie XIX wieku zwiększa się liczba pisarzy tworzących w j. białoruskim. Ukazują się

dzenie narodowe w literaturze ukraińskiej, którego wyrazem był zwrot do tradycji życia ludowego i wprowadzenie żywego języka ukraińskiego do literatury⁸³. Dzięki działalności wielu pisarzy, a przede wszystkim Tarasa Szewczenki, literatura ukraińska od tego okresu zaczyna przybierać charakter narodowy⁸⁴. Oficjalne czynniki carskie dążyły do rusyfikacji obu tych narodów. Temat Białorusinów i Ukraińców, mimo ich przynależności do Słowiańszczyzny, nie pojawia się jednak w wypowiedziach Tiutczewa.

2.6. Jednostka wobec historii i współczesności

Wiersze poświęcone tematyce politycznej stanowią w dorobku Tiutczewa blisko jedną czwartą jego twórczości. Nie sposób więc pominąć ich przy analizie jego poezji. Można zauważyć pewien szczególny rys biografii Tiutczewa – podczas pobytu za granicą, na misjach dyplomatycznych, w jego poezji przeważają wiersze o tematyce filozoficzno-pejzażowej oraz utwory o miłości. Wierszy traktujących o bieżącej polityce do 1830 roku napisał niewiele. Dopiero po powrocie do ojczyzny w 1844 roku i osadzeniu się tam na stałe, poeta tworzy coraz częściej wiersze dotyczące bieżących wydarzeń, nazywane przez badaczy „wierszami politycznymi” (taką nazwę przyjmujemy w pracy). Cechują się one głębią oraz aktualnością tematów, myśli. Wyraźnie zaznaczone zostały w nich polityczne stanowisko i filozoficzne koncepcje Tiutczewa. Poezja ta jest mocno związana z publicystyką lat 50-tych i 60-tych rosyjskiego dyplomaty. W niej poeta w dużym stopniu przedstawia, interpretuje i rozwija idee zarysowane w traktatach historiozoficznych. Ta grupa utworów bywa też, niesłusznie, jak się wydaje, nazywana przez badaczy „rymowaną publicystyką”⁸⁵, bowiem w każdym przypadku Tiutczew pozostawał poetą oryginalnym, nie zaś dyletanem – ilustratorem i wierszokletą.

Rozpiętość tematyczna wierszy politycznych jest duża. Można jednak wyodrębnić najważniejsze motywy i tematy. Jednym z głównych zagadnień, który

książki białoruskie w Krakowie, Poznaniu, Paryżu, Londynie i Genewie. W Krakowie w 1891 roku Franciszek Bohuszewicz wydał czcionką łacińską zbiór wierszy *Dudka bielaruskaja*, który zapoczątkował nowy okres kultury białoruskiej, nacechowany silnym poczuciem świadomości narodowej. Utwory w języku białoruskim, zakazane w Rosji, wydawane były w tym czasie poza jej granicami. Patrz: T. Poźniak, *Literatura białoruska*, [w:] *Dzieje literatur europejskich*, T. 3 cz.1, pod red. W. Floryana, Warszawa 1989, s. 644-652.

⁸³ Znalazło to swoje odzwierciedlenie w twórczości Iwana Kotlarewskiego (1769–1838), Hryhorijsa Kwitko-Osnowjanenki (1778–1843), a przede wszystkim Tarasa Szewczenki (1814–1861).

⁸⁴ Patrz: M. Jakóbiec, *Literatura ukraińska*, [w:] *Dzieje literatur europejskich*. T. 3 cz. 1, pod red. W. Floryana, Warszawa 1989, s. 484-526.

⁸⁵ Patrz: R. Łużny, *Wstęp. Fiodor Tiutczew: zarys monografii*, [w:] F. Tiutczew, *Wybór poezji*, Wrocław 1978, s. XXIX.

pojawia się w tej poezji, będzie przede wszystkim kwestia historii i miejsca w niej człowieka. Podobnie jak wiersze filozoficzno-pejzażowe, utwory polityczne ukazują właściwe dla Tiutczewa przekonanie o dualizmie i zarazem integralności, jedności biegunowych elementów w człowieku, zarówno w jego życiu osobistym, jak i społecznym. Tiutczew wzbogaca tematykę wierszy, wyostrza problematykę polityczną. Głównymi problemami stają się człowiek i historia, człowiek i współczesność. Istotnymi tematami są dla niego także kwestia stosunków pomiędzy Wschodem i Zachodem oraz misja dziejowa Rosji.

W wierszach mówiących o człowieku i społeczeństwie poeta poszukuje nowych form kompozycyjnych i środków artystycznych, które mogłyby oddać złożoność stosunków pomiędzy jednostką a społeczeństwem. W odróżnieniu od przeważającej w wierszach filozoficzno-pejzażowych dwuczęściowej kompozycji wierszy, tu przeważają liryki o zewnętrznie jednolitej budowie. Mimo tej jednolitości nadal pozostają one ideowo i filozoficznie dialogiczne. Pojawia się w nich spór wynikający ze zderzenia dwóch odmiennych życiowych pozycji człowieka. Tę kwestię pokazują takie wiersze, jak *Cycero (Цицерон)*, *Silentium! (Silentium!)*, *Dwa głosy (Два голоса)*.

Tiutczew przypisywał wielkie znaczenie przełomowym momentom w historii. Temat historii w jego wierszach wyrażany był pod postacią wspomnień o przeszłości lub marzeń o przyszłości: „Tiutczewa interesują nie fakty historyczne, a „duch czasów”, i poprzez historyczny detal, historyczny pejzaż, szczególnie symbolikę umie on oddać ducha dawnych czasów”⁸⁶. Do tego typu wierszy należą utwory *Przez liwońskie przejeżdżałem pola (Через ливонские я проезжал поля)*, *Harfa skalda (Арфа скальда)*, *I z tego życia, które tu szumiało (От жизни той, что бушевала здесь)*.

Wydarzenia historyczne autor *Fontanny* łączył z fatum, Bożym przeznaczeniem, których działanie determinowało w dużym stopniu bieg historii.

Poeta starał się zrozumieć i wyjaśnić losy współczesnej mu Europy i Rosji poprzez los starożytnej Grecji i Rzymu. Atmosfera trwogi i zbliżającej się zagłady antycznego Cesarstwa Rzymskiego ukazana przez Tiutczewa nawiązywała do atmosfery, jaka panowała we współczesnej poecie Europie⁸⁷.

Wiersz *Cycero*, którego powstanie datowane jest na początek lat 30-tych XIX-ego wieku, był prawdopodobnie reakcją poety na rewolucję we Francji (choć, jak twierdzi Naum Bierkowski, wiersz ten został wysłany do almanachu „Diennica” jeszcze w październiku 1829 roku, więc nie mógł bezpośrednio odnosić się do wydarzeń rewolucji lipcowej⁸⁸). O zainteresowaniu Tiutczewa rzymskim oratorem Cyncerem (106–43 p. n. e.) świadczy znajdujący się

⁸⁶ В. Н. Аношкина, Ф. И. Тютчев, [в:] *История русской литературы XIX века. 40-60-е годы*, Москва 1998, с. 126.

⁸⁷ Там же, с. 127.

⁸⁸ Patrz: Примечания Н. Я. Берковского, [в:] Ф. И. Тютчев, *Полное собрание стихотворений*, Ленинград 1987, с. 379.

w muzeum pisarza w Muranowie niemiecki przekład wyboru listów Cyncerona, należący do poety.

Utwór *Cyncero* ma charakter wyraźnie dialogiczny. Przedstawia spór podmiotu lirycznego z rzymskim politykiem dotyczący roli wybitnej jednostki w momencie znaczących, burzliwych wydarzeń historii. W pierwszej części utworu Cynceron ubolewa nad swoimi czasami, kiedy to Rzym opanowany był przez chaos wojny:

*Rzekł mówca rzymski: „W one dnię
Walk bratobójczych, burz i trwogi
Spóźniony wstałem – i wśród drogi
Noc Rzymu zaskoczyła mnie”.* (19)

*Оратор римский говорил
Средь бурь гражданских и тревоги:
«Я поздно встал – и на дороге
Застигнут ночью Рима был!».* (104)

Przytaczając słowa rzymskiego oratora poeta rozpoczyna polemikę z nim. Spór nabiera charakteru dysputy filozoficznej. Dla poety bycie świadkiem przełomowych momentów historii jest czymś wielkim, przerywa on narzekania Cyncerona stwierdzeniem:

*Tak! Lecz żegnając rzymską sławę
Z kapitołińskiej wysokości,
Tyś w całej chwale i świetności
Zachód jej gwiazdy widział krwawej.* (20)

*Но, прощаясь с римской славой,
С Капитолийской высоты
Во всем величье видел ты
Закат звезды ее кровавой!...* (105)

W wyżej przedstawionym fragmencie wiersza pojawia się określenie „*Закат кровавой*”, który wskazuje na krwawą sceny, walkę, która towarzyszyła upadkowi Cesarstwa Rzymskiego.

Poeta kreuje postać wzniosłego bohatera, który jest świadkiem „wielkich widowisk” („высоких зрелищ”). Ostatnia strofa podkreśla charakterystyczne dla Tiutczewa przekonanie o tym, że nieśmiertelność można osiągnąć jedynie usilną walką, będącą istotą ludzkiego bytu:

*Szczęśliwy, kto oglądał świat
W chwilach przemiany i przełomu:
Bogowie go do swego domu
Wezwali, by do uczy siadł;*

*W ich radzie uczestniczył świętej,
Ich wzniosłych igrzysk widzem był
I żywcem, jako wniebowzięty,
Z ich czary nieśmiertelność pił. (20)*

*Счастлив, кто посетил сей мир
В его минуты роковые!
Его призвали всеблагие
Как собеседника, на пир.
Он их высоких зрелищ зритель
Он в их совет допущен был –
И заживо, как небожитель,
Из чаши их бессмертье пил! (105)*

Człowiek, który godnie spotyka fatalne chwile historii, umie przeciwstawić swoją wolę i energię tragicznej rzeczywistości, może osiągnąć wyżyny dostępne bogom. Jest tu pochwała aktywności osoby, jednostki, która wykorzystuje daną mu przez bogów możliwość uczestniczenia w dziejach ludzkich.

„Właśnie w ostatnim ośmiowersie – pisze Lidia Ginzburg – pojawia się charakterystyczna dla poety myśl, że szczęście przynosi tylko wyęczone, aktywne życie, tylko walka stanowi podstawę wszechświatowego bytu, a co za tym idzie, również sens ludzkiego istnienia”⁸⁹.

Myśl o nieśmiertelności człowieka, którą może on osiągnąć dzięki walce z losem, pojawia się w wierszu z roku 1850 *Dwa głosy (Два голоса)*:

1

*Мужайтесь, о други, боритесь прилежно,
Хоть бой и неравен, борьба безнадежна;
Над вами светила молчат в вышине,
Под вами могилы – молчат и оне.*

*Пусть в горнем Олимпе блаженствуют боги:
Бессмертье их чуждо труда и тревоги;
Тревога и труд лишь для смертных сердец.
Для них нет победы, для них есть конец.*

2

*Мужайтесь, боритесь, о храбрые други,
Как бой ни жесток, ни упорна борьба!
Над вами безмолвные звездные круги,
Под вами немые, глухие гроба.*

*Пускай Олимпийцы завистливым оком
Глядят на борьбу непреклонных сердец.*

⁸⁹ Л. Гинзбург, *О лирике*, Москва 1964, с. 97. (Przekład mój – J. D.).

*Кто, ратуя, пал, побежденный лишь Роком,
Тот вырвал из рук их победный венец. (167-168)*

Treść wiersza mówi o potrzebie walki śmiertelnych ludzi z nieśmiertelnym losem. Poeta stawia pytanie – w jaki sposób człowiek powinien zachować się w stosunku do tej tragicznej konieczności? Tytuł, kompozycja oraz idea nieuniknionej przegranej wskazują, że oba głosy, w różny sposób, mówią o tym samym. Ale dzięki subtelnym zmianom leksykalnym, zwrotem do walczących, w drugim głosie pojawia się inny, bardziej optymistyczny ton. Mimo wykorzystania takich samych obrazów i motywów fatum, olimpijskich bogów – tonacja i autorska pozycja w drugim głosie przybiera inny charakter.

W pierwszej części pokazani są bogowie żyjący w szczęśliwym świecie, którego nie obchodzi świat śmiertelników. W drugiej spoglądają zawistnym okiem na walkę ludzkich serc. Słowa: „Кто, ратуя, пал, побежденный лишь роком, тот вырвал из рук их победный венец” oddają przekonanie bogów i samego autora o prawdziwości tych słów. Brojtman pogłębia analizę kompozycji tego wiersza, podkreślając szczególną rolę drugiej części, w której pojawia się motyw fatum jako głównego protagonisty człowieka. Badacz pisze: „Jednocześnie odbywa się tytaniczny wzrost człowieka, burzący go hierarchiczną niewspółmierność z bogami, ustalający jego związek z nimi i gwałtownie zamieniające ich stosunki: olimpijczycy „patrzają zawistnym okiem”, na ludzi „wyrwujących im wieniec, przeznaczony dla zwycięzcy”⁹⁰.

Badacz podsumowuje swoją analizę stwierdzeniem o „nadgłosowej jedności” („надголосовое единство”) wiersza. Zbudowany jest on w oparciu o zasadę dzieła polifonicznego, w którym do sporu dwóch równoprawnych głosów dołącza się trzeci głos (którego pojawienie się może pomóc w zbliżeniu się do prawdy obiektywnej). Trzecim głosem ma być, jeśli zastosować projekcję Bachtina, głos czytelnika. W utworze Tiutczewa trzeci głos może należeć do Fatum lub do czytelnika. Brojtman konkluduje: „Jasne jest, że paralelizm między głosami zrodzony jest z refleksji autora nad wierszem jako całością. O tej uniwersalnej refleksji świadczy też pozycja pierwotnego autora – jego oddzielenie się od podmiotów-głosów, powtórzone w oddzieleniu się owych samych podmiotów w stosunku do działających postaci”⁹¹.

W sferze leksyki tego utworu Jurij Łotman dostrzega istnienie dwóch stylów: antycznego (мужайтесь, боритесь, Рок) oraz stylu chrześcijańskiego (боритесь прилежно, „труд и тревога”)⁹².

⁹⁰ С. Н. Бройтман. *Русская лирика XIX – начала XX века в свете исторической поэтики. Субъектно-образная структура*, Москва 1997, с. 159. (Przekład mój – J. D.).

⁹¹ Tamże, s. 161.

⁹² Ю. М. Лотман, *Поэтический мир Тютчева*, [в:] Ф. И. Тютчев: *Pro et contra. Личность и творчество Тютчева в оценке русских мыслителей и исследователей. Антология*, Санкт-Петербург 2005, с. 824-861.

Jednym z cyklów formalnych, stworzonych przez samego Tiutczewa, jest cykl wierszy o Napoleonie. Poeta dążył do tego, by jak najpełniej i najdokładniej oddać złożoną i przeciwstawną istotę postaci Napoleona. W swoim zainteresowaniu jego osobą Tiutczew nie był osamotniony. Postać wodza Francuzów wielokrotnie stanowiła poetycką inspirację dla innych rosyjskich twórców, między innymi Puszkina i Lermontowa.

Cykl poświęcony Napoleonowi powstawał dość długo. W latach 30-tych, w okresie przebywania zagranicą Tiutczew napisał wiersz *Demony dwa jego słuchały* (*Два демона ему служили*). Potem powstał kolejny fragment pięciowersowy. Trzecia część została napisana po powrocie do Rosji. Oprócz tego tryptyku poeta poświęcił osobie Napoleona jeszcze inne wiersze: *Mogiła Napoleona* (*Могила Наполеона*) z 1828 roku i *Niemen* (*Неман*) z 1853.

Wiersz *Demony dwa jego słuchały* został napisany pod wpływem publicystycznych szkiców Heine'go z 1832 roku, w których Napoleon był pokazany jako geniusz, w głowie którego miały gniazdo orły natchnienia, zaś w sercu – węże wyrachowania. Utwór Tiutczewa poprzez zastosowanie obrazów orła i węża wyraźnie koresponduje z metaforą Heinego. Puszkina miał zamiar opublikować ten utwór rosyjskiego dyplomaty w III tomie „Sowriemiennika”, ale sprzeciwiła się temu cenzura, uważając, że tok myśli autora jest zbyt niejasny.

Charakterystyka francuskiego cesarza, przedstawiona w pierwszej części cyklu, stanowi echo wypowiedzi Chateaubrianda, wedle którego Napoleon był „nieodrodnym dziecięciem rewolucji, zadziwiająco do matki podobnym; urodzony przede wszystkim po to, by niszczyć, Bonaparte niesie zło w samym sobie”⁹³.

W artykule *Rosja i Zachód* Tiutczew wypowiada się tak o Bonapartem: „Retoryka dotycząca Napoleona przyćmiła historyczną rzeczywistość, sensu której nie zrozumiała także poezja. Napoleon – to Centaur, którego połową ciała jest rewolucja”⁹⁴.

W osobie francuskiego wodza Tiutczew dostrzegał połączenie niezwykłego, zdolnego do tworzenia wielkich idei, genialnego umysłu z całkowitym brakiem elementu moralnego:

*Gdy w głowie orły się wzbijały,
Wiły się w piersi jego węże...* (32)

*В его главе – орлы парили,
В его груди – змеи вились.* (160)

⁹³ Cyt. za: F. Tiutczew, *Wybór poezji*, Wrocław 1978, s. XXIX.

⁹⁴ Patrz: примечания Н. Я. Берковского, [в:] Ф. И. Тютчев, *Полное Собрание Стихотворений*, Ленинград 1987, с. 393.

Ów brak etycznego rdzenia doprowadził, zdaniem poety, do upadku wszystkich idei Napoleona, a jego działania – do porażki:

*Но освещающая сила,
Непостижимая уму,
Души его не озарила
И не приблизилась к нему. (160)*

Koniec pierwszej części cyklu pokazuje przewagę elementu ziemskiego w Napoleonie, który musiał przegrać z pierwiastkiem duchowym:

*Он был земной, не божий пламень
Он гордо плыл – презритель волн, –
Но о подводный веры камень
В щепы разбился утлый челн. (160)*

W pierwszych dwóch częściach pojawia się oratorski, podniosły styl, osiągnięty poprzez zastosowanie cerkiewnosłowianizmów, retorycznej składni oraz paralelizmów. Wszystkie te elementy składają się na sugestywność obrazu.

Trzecia część cyklu powstała po powrocie poety do Rosji. Cechuje ją konkretność w opisach historycznych faktów i wypowiedzi. Cytowana jest tu powszechnie znana fraza Napoleona dotycząca przekroczenia Niemna. W tej części Tiutczew pokazuje klęskę francuskiego cesarza w walce z połączonymi siłami Rosji, Anglii i francuskich zwolenników monarchii. Szczegółowo zarysowane zostały fakty dotyczące zesłania Napoleona, a później przeniesienia jego prochów do ojczyzny.

Cykl wierszy o Napoleonie łączy się problemowo z omówionymi już wcześniej artykułami *Rosja i Zachód* oraz *Rosja i Rewolucja*.

Wśród wierszy politycznych przeważają te, które traktują o bieżących wydarzeniach polityki i życia społecznego.

Najwcześniejszym wierszem Tiutczewa o aktualnej tematyce politycznej był utwór *Na odę Puszkina „Wolność”* (*К оде Пушкина „Вольность”*) napisany w 1820 roku. Autor *Uranii* sławi talent Puszkina, jego odwagę przeciwstawienia się tyranii. Tiutczew stwierdza, że przeznaczeniem poety jest zwalczanie niewoli ogniem wolności. Wedle Tiutczewa, poeta taki jak Puszkina zrodzony jest do tego, by głosić święte prawdy:

*Szczęśliwy ten, co głosem śmiałym,
Niepomny na ich moc i trony,
Wieścić tyranom zatwardziałym
Najświętszą prawdę przeznaczony!
Tyś, wychowanku muz, wspaniałym,
Wielkim tym losem obdarzony! (3)*

*Счастлив, кто гласом твердым, смелым,
Забыв их сан, забыв их трон,*

*Вещать тиранам закоснелым
Святые истины рожден!
И ты великим сим уделом
О муз питомец, награжден. (55)*

Jednak w odróżnieniu od Puszkina, autor *Fontanny* nie nawołuje do buntu i obalenia tyranii, ale do tego, by twórca siłą swego talentu poruszył i zmiękczył serca stronników cara. Ten wczesny wiersz zawiera charakterystyczne dla rosyjskiego poety idee (przekonanie o tym, że nie można wprowadzać zmian przez przelanie krwi, o tym, że poezja powinna łagodzić gniew, a nie podlegać do walki), które będą pojawiać się także w późniejszych lirykach.

Mistrzowskim artyzmem wyróżnia się wiersz *Morze i granit* (*Mope u ymec*), który powstał w związku z wydarzeniami rewolucyjnymi w roku 1848 w Europie Zachodniej. Poeta kreuje obraz morza symbolizującego rewolucję i obraz granitu, symbolizującego Imperium Rosyjskie. Utwór ten został opublikowany w słowianofilskim czasopiśmie „Moskwitianin” w 1851 roku. Według słów Iwana Aksakowa „Co do intensywności, siły, piękna wiersza i bogactwa harmonii nie ma u Tiutczewa innego podobnego utworu”⁹⁵. Na tle innych wierszy o charakterze politycznym rzeczywiście *Morze i granit* niewątpliwie wyróżniało się poziomem estetycznym. Wiersz cechuje się symboliczną obrazowością. Niezwykle plastyczny obraz szalejącego, burzliwego morza, które próbuje pokonać wszystko, co pojawia się na jego drodze, jest symbolem niszczycielskiego żywiołu rewolucji.

*Ryczy, burzy się i kłębi,
Świszcze, bryzga, ciska fale,
Aż do gwiazd z przepastnej głębi
Z wyciem skoczyć chce zuchwale.
.....
Bojem rozwścieczone dzikim
Fale na twój głąz olbrzymi
Rwą, jak w szturm wyroczny, z rykiem,
Z łoskotami gromowymi.
Lecz ty piersią niezachwianą
Wstrzymasz napór ich burzliwy
I roztrzaskasz łeb bałwanom,
Aż się stoczą mętną pianą
Osłabione wód porywy. (72)*

*И бунтует, и клокочет,
Хлещет, свищет, и ревет,
И до звезд допрянуть хочет,
До незыблемых высот...*
.....

⁹⁵ И.С. Аксаков, *Биография Федора Ивановича Тютчева*, Москва 1886, с. 118.

*Волн неистовых прибоем
Беспрерывно вал морской
С ревом, свистом, визгом, воем
Бьет в утес береговой, –
Но, спокойный и надменный,
Дурью волн не обуюн,
Неподвижный, неизменный
Мирозданью современный,
Ты стоишь, наш великан! (151)*

Wiersz *Morze i granit* można interpretować także w oderwaniu od kwestii politycznych. Analizowany przez pryzmat filozofii przyrody jako walka żywiołów nie traci na ładunku ideowym, ani na wartości artystycznej. Wykorzystując „spiętrzenie” antytez: morza i granitu, rewolucji i Rosji Tiutczew po raz kolejny wskazuje na dialektyczny charakter świata przyrody i świata człowieka.

Mniej czytelna alegoria pojawia się w wierszu z roku 1865 *Wschód słońca* (*Молчит сомнительно Восток*). Obraz przedstawiony przez poetę można potraktować jako artystyczne przedstawienie przyrody, moment nadejścia dnia.

*Wschód jeszcze milczy zagadkowo,
Dokoła ciszy panowanie.
Cóż to? Czy sen? Oczekiwanie?
Noc czy też pierwsze dnia już słowo?*

*Bieleje coś wśród górskich zboczy,
Lecz mgła nad lasem, ponad ziemią,
Śpią jeszcze miasta, wioski drzemią...
Ale do góry wzniesicie oczy.*

*Popatrzcie: smuga tam z opali
Jakby namiętność w sobie tając,
Wciąż się czerwiejsza, żywsza stając
Płomieniem zaraz się rozpali!*

*Jeszcze chwil kilka – i w przestrzeni
Nieskończoności eterycznej
Uderzy nagle dzwon kosmiczny
Niecąc zwycięski snop promieni... (128)*

*Молчит сомнительно Восток,
Повсюду чуткое молчанье...
Что это? Сон иль ожиданье,
И близок день или далек?
Чуть-чуть белеет темя гор,
Еще в тумане лес и доли,
Спят города и дремлют селы,
Но к небу подымите взор...*

*Смотрите: полоса видна,
И, словно скрытной страстью рдея,
Она все ярче, всё живее –
Вся разгорается она –
Еще минута, и во всей
Неизмеримости эфирной
Раздастся благовест всемирный
Победных солнечных лучей... (221-222)*

Tematem wiersza jest oczekiwanie na narodowe przebudzenie się Rosji. Historycy literatury zwracają uwagę na motyw walki, pojawiający się w wierszu. Jak stwierdza Ryszard Łuźny: „Utwór, w którym ciekawie równoważy się dosłowna warstwa znaczeniowa (liryka przyrody, pejzaż w chwili poranku, wschodu słońca) oraz przenośna, alegoryczna (postawa oczekiwania na jakieś decydujące a rychłe już zmiany na wschodzie Europy, w świecie słowiańskim)”⁹⁶. Zwycięskie promienie wschodzącego słońca, rozlewające się po całym świecie symbolizują zwycięstwo Wschodu. Tiutczew chciał ukazać w tym utworze nadzieję na przebudzenie i połączenie Słowian⁹⁷. Kirył Pigarijew słusznie, jak się zdaje, stwierdzał, że piękny pejzaż wschodzącego słońca przesłonił jednak alegorię walki pomiędzy Zachodem i Rosją, jaka pojawiła się w wierszu *Morze i granit*⁹⁸.

Szereg interesujących wierszy o tematyce politycznej powstało w okresie od drugiej połowy lat 50-tych po lata 70-te. Okres ten był dla Tiutczewa stonkowo trudny. Wrażenia związane z życiem w Rosji były dla niego trudne i bolesne. Rozczarowanie i gniew wzbudziła w poecie polityka władz carskich w czasie wojny krymskiej, w wyniku której stracono Półwysep Krymski. Upadek Sewastopola i śmierć Mikołaja I zainspirowały poetę do napisania gorzkiego epitafium [Na śmierć Mikołaja I]:

*Nie Bogu i nie Rosji niosteś służby swe:
Pycha cię krzywym wiodła torem...
I wszystkie czyny twoje, i dobre, i złe,
To były tylko kłamstwa, tylko mary czcze:
Nie carem byłeś, lecz aktorem... (105)*

*Не богу ты служил и не России,
Служил лишь суете своей,
И все дела твои, и добрые и злые, –
Все было ложь в тебе, все призраки пустые:
Ты был не царь, а лицедей. (193)*

⁹⁶ Patrz: F. Tiutczew, *Wybór poezji*, Wrocław 1978, s. 128.

⁹⁷ Patrz: Примечания Н. Я. Берковского, [в:] Ф.И. Тютчев, *Полное собрание стихотворений*, Ленинград 1987, s. 409.

⁹⁸ К. Пигарев, *Жизнь и творчество Тютчева*, Москва 1962, с. 253.

Nieumiejętnie prowadzona przez cara polityka zagraniczna oraz działania polityki wewnętrznej zostały przez Tiutczewa surowo ocenione w jednym z jego listów do żony Ernestyny z dnia 17 września 1855 roku: „Aby stworzyć taką beznadziejną sytuację, potrzebna była monstualna głupota tego nieszczęśliwego człowieka”⁹⁹.

W grupie wierszy traktujących o Rosji nie sposób pominąć krótkiego, ale jednego z najbardziej znanych utworów:

*Nie sposób pojąć jej rozumem,
Nie sposób zwykłą miarką mierzyć.
Ma w sobie tyle skrytej dumy,
Że w Rosję można tylko wierzyć*¹⁰⁰.

*Умом Россию не понять,
Аршином общим не измерить:
У ней особенная стать –
В Россию можно только верить.* (229)

Utwór dotyka ważnej bolączki epoki, o której poeta wielokroć pisał – rozdźwięku między wiarą i rozumem. Ten krótki, o aforystycznym charakterze, wiersz świetnie oddaje też specyfikę Rosji – nie poddaje się ona rozumowemu pojmowaniu. Można ją zrozumieć jedynie przez sferę pojęć duchowych. Tiutczew nawet w tak drobnym utworze ukazuje główną koncepcję swego światopoglądu – sfera ducha stoi ponad sferą realnej rzeczywistości.

W wierszach o tematyce politycznej autor *Fontanny* często porusza kwestię opozycji Wschód – Zachód. Poeta wykorzystuje wieloznaczność tych terminów. Mogą one oznaczać Rosję i Europę, mogą oznaczać także pory dnia. Temat opozycji Wschodu i Zachodu pojawiała się także w wierszach poetów słowianofilów. Porównajmy wiersze Aleksego Chomiakowa i autora *Fontanny*, powstałe w latach trzydziestych XIX wieku. Oto jak przedstawia tą opozycję Chomiakow:

Мечта
О, грустно, грустно мне! Ложится тьма густая
На дальнем Западе, стране святых чудес:
Светила прежнее бледнеют, догорая,
И звезды лучшие срываются с небес.
А как прекрасен был тот Запад величавый!
Как долго целый мир, колена преклонив
И чудно озарен его высокой славой,

⁹⁹ Ф. И. Тютчев, *Стихотворения. Письма. Воспоминания*, Москва 1988, с. 299. (Przekład mój – J. D.).

¹⁰⁰ F. Tiutczew, *Sto wierszy*, pod red. R. Łuźnego, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1989, s. 98.

*Пред ним безмолствовал, смирен и молчалив.
Там солнце мудрости встречали наши очи,
Кометы бурных сеч бродили в высоте,
И тихо, как луна, царица летней ночи,
Сияла там любовь в невинной красоте.
Там в ярких радугах сливались вдохновенья,
И веры огонь живой потоки света лил!..
О! никогда земля от первых дней творенья
Не зрела над собой столь пламенных светил!
Но горе! век прошел, и мертвенным покровом
Задержан Запад весь. Там будет мрак глубок...
Услышь же глас судьбы, воспрянь в сияньи новом,
Проснися, дремлющий Восток!¹⁰¹*

W pierwszych wersach utworu poeta ubolewa nad tym, że Zachód zaczyna pokrywać gęsta mgła i mrok. Następuje, jak się zdawało autorowi, rzeczywisty zmierzch Zachodu. Chomiakow rysuje wspaniałą obraz przeszłości świata zachodniego, który stworzył wielką kulturę. Nazywa Zachód „krajem świętych cudów”, gdzie lśniło „słońce mądrości”, „jaśniała niewinna miłość”, istniał „wiary ogień żywy”. Podkreśla jego znaczenie w rozwoju cywilizacji, kultury i nauki. Jednak epoka jego świetności minęła, jego panowanie się kończy. Musi zatem ustąpić miejsca nowej, żywotnej sile – Europie Wschodniej. Poeta prorokuje Wschodowi przyszłość. Pobrzmiwia w tym wierszu echo refleksji, którą odnajdujemy także w myśli historizoficznej Tiutczewa, a która mówi o tym, że w procesie dziejów każdy naród przeżywa swój „złoty wiek”, a następnie zostaje zastąpiony przez kolejne plemię. To perspektywa chronologiczno-liniowa.

Zaś Tiutczew kwestię relacji Wschodu i Zachodu pokazuje z innej perspektywy, równoległych linii rozwoju:

*Смотри, как запад разгорелся
Вечерним заревом лучей,
Восток померкнувший оделся
Холодной, сизой чешуей!
В вражде ль они между собою?
Иль солнце не одно для них
И, неподвижною средою
Деля, не съединяет их? (143)*

W powyższym wierszu ponownie mamy do czynienia (tak jak we wcześniej przedstawionych utworach *Morze i granit*, *Wschód*) z podwójnym znaczeniem obrazu. Utwór możemy odczytać jako czysto plastyczny pejzaż ukazujący moment zapadania zmierzchu. Widzimy obraz poetycki, charakterystyczny dla

¹⁰¹ Русские поэты второй половины XIX века, сост. Ю.Б. Орлицкий, Москва 2001, с. 43.

poezji filozoficznej Tiutczewa. Opozycja Wschód – Zachód wpisuje się w szereg znanych Tiutczewowskich antytez: noc i dzień, kosmos i chaos, miłość i śmierć. Pojawia się dychotomia i biegunowość, zjawiska sprzeczne okazują się pokrewnymi, mającymi jeden wspólny początek. Według poety, taka właśnie jest natura świata i człowieka. Wschód i zachód są z jednej strony zjawiskami krańcowo różnymi, z drugiej – oba podporządkowane są odwiecznej drodze słońca.

Można także odczytać ten wiersz również jako alegorię dotyczącą tematyki politycznej, rozumiejąc pod pojęciami Wschód i Zachód Rosję i Europę Zachodnią. Poeta zastanawia się, jaki jest prawdziwy stosunek między nimi – czy rzeczywiście wrogi? Biorąc pod uwagę postać samego autora *Uranii*, któremu kultura zachodnioeuropejska była przecież bardzo bliska, nie mógł on odrzucać spuścizny kulturowej i historycznej świata zachodniego. Ostatnie pytanie wiersza ma charakter retoryczny, słońce jest wspólne dla Wschodu i Zachodu.

Oprócz wyżej wspomnianej opozycji Wschód – Zachód, do głównych zagadnień w poezji o tematyce politycznej należą: motyw wielkości Rosji, przekonanie o ogromnej misji dziejowej tego kraju. Widzimy to w takich utworach, jak: *Русская география (Rosyjska geografia), Нет, карлик мой! трус беспримерный...* (*Nie, mój karzełku, tchórze bezprzykładny...*) W tych lirykach autor przedstawia w nowej formie przekonania, zawarte w traktacie: Rosja ma przynieść Europie odnowę w sferze stosunków społeczno-politycznych, wolność, a także odrodzenie duchowe, które ma się dokonać poprzez Prawosławie.

Światopogląd autora *Bliźniąt* znalazł swoje odbicie nie tylko w pracach publicystycznych, ale także i przede wszystkim w poezji. Często w wierszach o tematyce politycznej, pisanych w związku z określonym wydarzeniem społeczno-politycznym, pojawia się głębsza, filozoficzna myśl, która stanowi o ponadczasowości utworu. Wydaje się, że podwajanie sensów, „двойное чтение” (termin łączący poetę z tradycją lubomudrów) było immanentną cechą liryki Tiutczewa.

Proces dziejowy był dla Tiutczewa istotnym elementem gnozy. Odnalezienie sensu historii było zarazem poznaniem tajemnic bytu jednostki i społeczeństwa. W procesie historii poeta dostrzegał zależności, które niejako porządkowały wiedzę o człowieku i świecie. Owo poznanie dawało człowiekowi możliwość kształtowania przyszłych losów ludzkości w oparciu o niepodważalne prawa rozwoju. Tiutczew dostrzegał owe prawa jako strukturę imperium opartą na etyce chrześcijańskiej.

Myśl historiozoficzna Tiutczewa, wyrażona w poezji, eseistyce i korespondencji, opiera się na fundamentalnych antynomiach: Rosja – Zachód, Prawosławie – Katolicyzm, Imperium – Rewolucja. Rosyjski poeta w swoich poszukiwaniach filozoficznych dąży do znalezienia nadrzędnej zasady, która porządkowałaby strukturę świata – zarówno w sferze idei, jak i w sferze społecznej. Wszystkie wyżej wymienione przeciwieństwa podporządkowane są zasadzie jedności. Rosja i Zachód stanowią jedną Europę. Obie gałęzie chrześcijaństwa

stanowią Kościół Powszechny. Imperium opiera się na jedności i jest jedyną strukturą społeczną, która ma możliwość rozwoju, podczas gdy państwa zrodzone z rewolucji zawsze będą dążyły do upadku, ponieważ osadzać się będą na interesie jednostki, a nie społeczności. Można wnioskować również, że nadrzędną funkcję w poglądach autora *Cycerona* na historię i politykę pełni chrześcijaństwo, jako kategoria systematyzująca proces historii i warunkująca istnienie najlepszego, według poety, ustroju politycznego.

Koncepcje historyzoficzne rosyjskiego klasyka wpisują się, jak już wcześniej wspomnieliśmy, w krąg problemów nurtujących społeczeństwo rosyjskie XIX wieku, ale nie można ich odczytywać w duchu jednej doktryny. Tiutczew w oryginalny sposób prowadzi własne poszukiwania.

Poeta świetnie znał realia polityki i życia społecznego swojej ojczyzny. Niejednokrotnie dał wyraz swojej negatywnej ocenie władzy i cara w wierszach i korespondencji. Natomiast jego wizja imperium nie przedstawia Rosji takiej, jaką była w jego epoce, ale Rosję, jaką chciałby widzieć w przyszłości. Tak też to postrzega Wadim Kożynow:

Natomiast sama siła i głębia tiutczewowskiej myśli (przypomnijmy chociażby jego prorocтва) stanowią rękojmię tego, że mamy do czynienia nie z czysto subiektywnym dążeniem, ale uosobieniem nacjonalnego, narodowego ideału. Tak, był to oczywiście historyczny i polityczny *ideal*, któremu okrutnie w tym czasie przeczyły realne wydarzenia. Tiutczew, jak widzieliśmy, był przekonany, że dla zrealizowania ideału konieczna jest „nadpływająca fala ludowego życia”¹⁰².

Podkreślić należy, że Tiutczew był przede wszystkim dyplomata, który wiernie służył Rosji. W tym przypadku zawsze stawiał wyżej interes Rosji jako państwa i sprawy narodu rosyjskiego ponad sprawy rządu i cara. Jako najbliższy doradca ministra spraw zagranicznych Gorczakowa, miał bezpośredni dostęp do cara Mikołaja I i w zasadzie był tą osobą, która próbowała zmienić kurs zagranicznej polityki Rosji tak, by była ona prowadzona z korzyścią dla narodu rosyjskiego, a nie dworskich koterii.

¹⁰² В.В. Кожин, *Пророк в своем отечестве (Федор Тютчев – история России, век XIX-ый)*, Москва 2001, с. 248.

Joseph Mallord William Turner, Parowiec podczas burzy śnieżnej, 1842 rok

ROZDZIAŁ TRZECI

W kręgu rosyjskich koncepcji estetycznych XIX wieku

3.1. Tiutczew i poszukiwania filozoficzno-estetyczne lat 20 i 30-tych XIX wieku

Przedmiotem rozważań w tym rozdziale jest spojrzenie na spuściznę poetycką autora *Bliźniąt* poprzez filtr zjawisk literackich, jakie pojawiły się w literaturze rosyjskiej XIX wieku. Paradoksalnie bowiem Tiutczew – „rosyjski Europejczyk”, związany koneksjami rodzinnymi ze szlacheckimi rodami Bawarii, mówiący i korespondujący głównie w języku francuskim, w liryce posługuje się przede wszystkim językiem ojczystym. Twórca sferę poezji traktował niezwykle intymnie. Była ona płaszczyzną, na której mógł wyrazić najpełniej swoje głębokie uczucia i myśli, zwłaszcza te, które ze względu na złożoność i zabarwienie metafizyczne trudno było włożyć w ramy innego gatunku wypowiedzi.

Na istnienie narodowych źródeł poezji Tiutczewa wskazywał już Mikołaj Niekrasow w słynnym artykule *Rosyjscy poeci drugoplanowi* (*Русские второстепенные поэты*). Także Iwana Aksakowa interesowało pytanie dotyczące rodzimych źródeł twórczości autora *Silentium!* W swej biografii *Федор Иванович Тютчев. Биографический очерк* już w pierwszym akapicie badacz stwierdzał, że poeta jest jednym z niewielu nosicieli, a nawet sił napędowych rosyjskiej samoświadomości („**один из малого числа носителей, даже двигателей нашего русского, народного самосознания**”)¹. Aksakow, znający poetę bardzo blisko, uważał, że rosyjski żywioł był fundamentalną podstawą (lub wykorzystując termin Kanta: transcendentalną apercpcją) osobowości i twórczości Tiutczewa².

Należy też pamiętać, że na kształtowanie światopoglądu i osobowości Tiutczewa musiała mieć wpływ wielka kultura chrześcijańska, przede wszystkim tradycja prawosławia, choć religijność Tiutczewa postrzegana była jako kwestia sporna³. W badaniach twórczości Tiutczewa dotyczących zagadnień stosunku poety do religii można wyróżnić dwie główne tendencje. Kładzie się na nich pieczęć minionego czasu. Pierwsza postrzega autora *Uranii* jako obojętnego na kwestie wiary chrześcijańskiej, a obecność motywów chrześcijańskich – jako wykorzystanie umownych, ogólnie przyjętych symboli. Ten kierunek badań często łączy Tiutczewa z panteizmem. Taką postawę prezentują cho-

¹ И. С. Аксаков, *Федор Иванович Тютчев. Биографический очерк*, Москва 1874. (Podkr. moje – J. D.).

² Patrz: А. И. Селезнев, *Лирика Ф.И. Тютчева в русской мысли второй половины XIX – начала XX вв.*, Санкт – Петербург 2002, s. 34.

³ К. Пигарев, *Жизнь и творчество Тютчева*, Москва 1962; Б. Я. Бухштаб, *Тютчев*, [в:] Б. Я. Бухштаб, *Русские поэты: Тютчев. Фет. Козьма Прутков. Добролюбов*, Ленинград 1970, с. 9-75.

ciażby Kiril Pigariew i Borys Buchsztab⁴. Druga tendencja próbuje interpretować spuściznę literacką Tiutczewa w duchu chrześcijaństwa. Zwolennikami takiej koncepcji są współcześni badacze, wśród których znajdują się Borys Tarasow, Iwan Jesaulow i Anżelika Szapurina⁵.

Sądząc jednak po tym, jakie miejsce daje poeta prawosławiu w swej idei imperium oraz jak ważne są dla niego kategorie duszy i ducha, problem wiary nie jest mu obojętny. Wręcz przeciwnie, jak się okazuje, jest to dla poety kwestia niezwykle istotna. Karl Pfeffel w liście z 1873 roku przytacza znamienne słowa samego Tiutczewa:

Pamiętam, w młodości byłem obecny przy najciekawszych rozmowach jego (Tiutczewa – J. D.) ze słynnym Schellingiem, który był całkowicie pochłonięty ideą pojednania filozofii i chrześcijaństwa, które prawdę mówiąc utraciło już aureolę boskiego objawienia. „Próbuje Pan dokonać niemożliwego – oponował mu p. Tiutczew. – Filozofia, która odrzuca to, co nadprzyrodzone i stara się dowodzić wszystkiego za pomocą rozumu, nieuchronnie dojdzie do materializmu, a następnie ugrzęźnie w ateizmie. Jedyna filozofia, zgodna z chrześcijaństwem, w całości zawiera się w Katechizmie. Należy wierzyć w to, w co wierzył święty Paweł, a po nim Pascal, skłonić głowę przed Szaleństwem krzyża, albo też wszystko negocjować. Nadprzyrodzone leży w głębi tego wszystkiego, co najnaturalniejsze w człowieku. Ma w świadomości ludzkiej swoje korzenie, które są o wiele silniejsze od tego, co nazywane jest rozumem, tym żalosnym rozumem, uznającym tylko to, co rozumie, czyli nic!”⁶.

W powyższych słowach Tiutczew stwierdza, że próba wyjaśnienia praw rządzących światem jedynie przy pomocy rozumu prowadzi do materializmu i ateizmu. Poeta uważa, że w głębi świadomości ludzkiej skryte jest to, co ponadnaturalne, element metafizyczny, który można byłoby określić w świetle terminologii chrześcijańskiej jako duszę. Łącząc więc pierwiastek duchowy i materialny, rozum i duszę jest Tiutczew w pewnym sensie kontynuatorem tradycji Łomonosowa, który głosił ideę jednoczenia wiary z rozumem i nauką.

⁴ К. Пигарев, *Жизнь и творчество Тютчева*, Москва 1962; Б. Я. Бухштаб, *Тютчев*, [в:] Б. Я. Бухштаб, *Русские поэты: Тютчев. Фет. Козьма Прутков. Добролюбов*, Ленинград 1970, с. 9-75.

⁵ Тарасов Б. Н., *Тютчевская историософия: Бог, человек и история, Россия, Европа, революция*, „Новый мир” 2005 № 11, с. 12-18; Шапурина А. В., *К вопросу о религиозности онтологической лирики Ф. И. Тютчева*, [в:] Федор Иванович Тютчев. Проблемы творчества и эстетической жизни наследия: сб. науч. тр.б, сост. В. Н. Аношкина; под ред. В. Н. Аношкиной и В. П. Зверева, Москва 2006, с. 156-168; Есаулов И. А., *Россия и революция: вокруг наследия Ф.И. Тютчева*, „Вестник Литературного института” 2007 № 1, с. 112-122.

⁶ Карл Пфеффель о Тютчеве, вступительная статья, публикация и комментарии К. В. Пигарева, [в:] *Литературное наследство. Федор Иванович Тютчев*, кн. 2, Москва 1989, с. 37. (Przekład mój – J. D.).

Szczególnie istotne jest zrozumienie epoki, z którą związane są pierwsze doświadczenia literackie Tiutczewa, a więc lat 20. i 30-tych XIX wieku. Okres ten w Rosji cechował klimat ożywienia intelektualnego i społecznego, wywołany wydarzeniami, jakie zachodziły w Europie Zachodniej i Rosji. Wojny rosyjsko-francuskie, głównie kampanie prowadzone w latach 1812–1815, przyczyniły się do rozbudzenia i umocnienia w rosyjskich masach ludowych poczucia wspólnoty i świadomości narodowej. Pobyt żołnierzy rosyjskich w Europie Zachodniej wpłynął na zbliżenie kulturalne Rosji i Zachodu, przyspieszył przenikanie do Rosji nowych idei społecznych, prądów filozoficznych i literackich. Z drugiej strony początkowo liberalna polityka Aleksandra I pozwoliła na ożywienie życia intelektualnego. Wzrosła liczba wydawanych czasopism (w pierwszym dziesięcioleciu XIX wieku było ich ponad 80, natomiast w 1825 – blisko 160), działały salony literacko-artystyczne. Zaczęły powstawać stowarzyszenia literackie, takie jak Przyjacielskie Stowarzyszenie Literackie działające przy Uniwersytecie Moskiewskim (1801 r.) i Wolne Stowarzyszenie Miłośników Literatury, Nauk i Sztuk Pięknych, działające stosunkowo długo, bo od 1801 do 1825 roku. W latach dwudziestych w wyniku ostrej polemiki wokół „starego” i „nowego” stylu powstały dwa ugrupowania literackie: Biesiada Miłośników Słowa Rosyjskiego (1811–1816) i Arzamas (1815–1818). Oba ugrupowania wysuwały swoje określone postulaty wobec języka i zadań literatury.

Rosyjskie oświecone warstwy społeczne poszukiwały własnej oryginalnej filozofii, która odpowiadałaby potrzebom nowej epoki. Klimat tych czasów oddają słowa jednego z przedstawicieli tamtych czasów Iwana Kiriejewskiego: „Filozofia jest nam niezbędna; potrzebuje jej cały rozwój naszego umysłu. Nią jedną żyje i oddycha nasza poezja... nasza filozofia powinna rozwinąć się z naszego życia, powstać z bieżących pytań, z panujących interesów naszego narodowego i osobistego istnienia”⁷.

Podobnie jak w wielu państwach europejskich, tak i w Rosji największy wpływ na ukształtowanie nowej epoki miał romantyzm niemiecki. Koncepcje filozoficzne Kanta, Schellinga, twórczość poetycka Goethego, Schillera czy braci Schleglów cieszyły się zainteresowaniem oświeconej części społeczeństwa rosyjskiego pierwszych dziesięcioleci XIX wieku, zwłaszcza młodego pokolenia. Filozofia niemiecka z jej próbą „wszechogarnięcia” („всеобъемлемость”) zasiała ziarna nowych idei, w swoisty sposób wchłoniętych i przekształconych przez myślicieli i twórców rosyjskich. Odcisnęła swoje piętno na rozważaniach filozoficznych Daniły Wiellańskiego (1774–1847), Michaiła Pawłowa (1793–1840). Zainspirowała myśl estetyczną Aleksieja Mierzłakowa (1778–1830) i Aleksandra Galicza (1783–1848)⁸. Na lata 20-te i 30-te XIX

⁷ Cyt. za: A. И. Селезнев, *Лирика Ф. И. Тютчева в русской мысли второй половины XIX – начала XX вв.*, Санкт – Петербург 2002, s. 12. (Przekład mój – J. D.).

⁸ Patrz: *Русская философия. Словарь*, Под ред. М. А. Маслина, Москва 1995.

wieku przypada więc okres kształtowania się nowego obrazu świata, który jest określany przez dwudziestowiecznych filozofów mianem *estetycznego humanizmu*⁹.

Oprócz wymienionych wpływów oświeceniowych i romantycznych należy podkreślić także znaczenie kultury i tradycji chrześcijańskiej. Chrześcijańska myśl teologiczna zajmowała ważne miejsce w duchowym przebudzeniu Rosji. Polemika na temat prawosławia i katolicyzmu, wyrażona w *Liście filozoficznym* (1836) Piotra Czaadajewa (1794–1856), zaogniła zarysowane dawne spory inteligencji rosyjskiej, prowadząc do sporu umownie nazwanego sporem między okcydentalistami i słowianofilami. W tym okresie pojawiają się główne koncepcje myśli słowianofilskiej, silnie związanej z prawosławiem: prace Aleksego Chomiakowa i Iwana Kiriejewskiego. Światopoglądowe poszukiwania epoki znalazły swoje odbicie w twórczości Aleksandra Puszkina, Michaiła Lermontowa, Jewgienija Boratyńskiego. Nie ominęły także Fiodora Tiutczewa.

Na lata 30-te XIX wieku przypada działalność „szalonego” („нестовый”) Wissariona Bielińskiego (1811–1848), który w pracach pierwszego okresu swej działalności wysuwa żądanie jedności myśli i uczucia, głosi idee romantyczne, zrodzone pod wpływem Mikołaja Nadieźdina (1804–1856), profesora Uniwersytetu Moskiewskiego i redaktora czasopisma „Tieleskop”. To także okres działalności kółka Mikołaja Stankiewicza (1813–1830), który odwołując się do niemieckiego idealizmu łączył myśl o prymacie uczucia z schellingańską ideą sztuki jako wyższej formy poznania.

Na klimat intelektualny Rosji lat 20-tych i 30-tych XIX wieku wpłynęła także działalność dekabrystów i lubomudrów. Stowarzyszenie lubomudrów powstało w latach 20-tych XIX wieku i skupiało głównie studentów Uniwersytetu Moskiewskiego. Należeli do niego poeta Dymitr Wieniewitinow (1805–1827), krytyk, literaturoznawca, poeta Stiepan Szewyriow (1806–1864), filozof i poeta Aleksey Chomiakow (1804–1860), pisarz i myśliciel Włodzimierz Odojewski (1804–1869), filozof i krytyk literacki Iwan Kiriejewski (1806–1856), jego brat, folklorysta Piotr Kiriejewski (1808–1856), historyk, pisarz i publicysta Michaił Pogodin (1800–1876), teoretyk sztuki i tłumacz Nikołaj Rożalin (1805–1834) oraz wielu innych przedstawicieli tego pokolenia. Mimo że oficjalnie koło istniało dwa lata (od 1823 do 1825 r.), faktycznie jego działalność trwała dłużej. Dzień wybuchu powstania 14 grudnia 1825 roku nie zakończył istnienia stowarzyszenia lubomudrów, bowiem nieformalnie działało ono do końca lat 30-tych.

Działalność lubomudrów była jedną z pierwszych wczesnych form ruchu filozoficznego lat 20-tych i 40-tych XIX wieku. Lubomudrzy starali się odciąć od francuskiego filozofizmu. Jak już wcześniej wspominaliśmy, ich zaintereso-

⁹ Termin **estetyczny humanizm** w odniesieniu do rosyjskiej myśli filozoficznej pierwszej połowy XIX wieku jest stosowany przez takich filozofów jak Wasilij Zieńkowski i Leonid Stołowicz. Patrz: L. Stołowicz, *Historia filozofii rosyjskiej. Podręcznik*, Gdańsk 2008, s. 73.

wania koncentrowały się na niemieckiej myśli filozoficznej Kanta, Hegla i przede wszystkim Schellinga. Przedstawiciele lubomudrów często sięgali do twórczości Goethego, Heinego, Schillera, braci Schległów, czerpiąc od nich romantyczne idee i motywy. Zapewne to było przyczyną, że w artykule *Przeгляд литературы росыjskiej за рок 1829* Iwan Kiriejewski określa lubomudrów mianem „niemieckiej szkoły poetów”. Termin ten na długo wszedł do literaturoznawstwa rosyjskiego, jest zresztą używany czasem i dzisiaj. Ze względu na zainteresowanie lubomudrów filozofią idealistyczną, zwłaszcza koncepcją filozoficzną Schellinga, w literaturze badawczej określani są oni niekiedy także mianem „idealistów moskiewskich” lub „schellingianistów rosyjskich”. Na płaszczyźnie literackiej grupa ta kierując się tradycją Lukrecjusza dążyła przede wszystkim do świadomego zawarcia w poezji myśli filozoficznych. Forma poetycka, jak w czasach starożytnych, miała być nośnikiem idei filozoficznej.

W badaniach spuścizny lubomudrów długo przeważała tendencja do na ogół negatywnego przedstawiania tej grupy. Związane było to, jak się można domyślać, z pewną dominacją o kilka lat starszego pokolenia dekabrystów, którzy bardzo wyraziście zapisali się zarówno w świadomości czytelników, jak i w krytyce literackiej. W zainteresowaniu rosyjskich schellingianistów filozofią widziano „ucieczkę” od rzeczywistości, wywołaną strachem w obliczu klęski powstania dekabrystów, a nawet „zdradę” ideałów wolności i buntu przeciw samowładztwu¹⁰.

Dekabryści zaś, jak wiadomo, łączyli działalność polityczną i literacką. Na płaszczyźnie politycznej dążyli do zniesienia samowładztwa caratu i przekształcenia Rosji w państwo jak na owe czasy nowoczesne, głosili hasła rewolucyjne. Głównymi przedstawicielami tego nurtu byli Kondratij Rylejew (1795–1826), Aleksander Biestuzew (1797–1837), Wilhelm Küchelbecker (1797–1846), Paweł Pestel (1793–1826). Twórczość literacka dekabrystów była podporządkowana ich ideologii. Temat wolności, walki z niesprawiedliwością, tak często poruszany w literaturze romantycznej, łączy się w ich dziełach z elementami oświeceniowymi – wiarą w ludzki rozum, praworządność, z przekonaniem, że państwo powinno opierać się na zasadzie „umowy społecznej”. Poezja dekabrystowska miała często charakter dydaktyczny, propagandowy. Co ważne, dekabryści głosili hasło nadania literaturze rosyjskiej charakteru narodowego (a więc również rozwijali ideę romantyczną).

Nurt dekabrystowski związany z ideami rewolucji doczekał się dogłębnej analizy literaturoznawców dopiero po stu latach, przy czym bywał czasem zbyt idealizowany, zwłaszcza w okresie radzieckim.

Wadim Kożynow, dociekając przyczyn owej „przewagi” dekabrystów nad lubomudrami w recepcji krytycznej, analizuje różnice pomiędzy dwoma prawie równoległymi zjawiskami. Jakkolwiek dekabryści i lubomudrzy wyrastali pra-

¹⁰ Zob. Вл. Орлов, *Поэты пушкинской поры*, [в:] *Поэты пушкинской поры. Избранные стихотворения*, сост. Вл. Орлов, Ленинград 1954, с. 16.

wie w tych samych okolicznościach historycznych, niemniej jednak doświadczenia dekabrystów związane były z wojną z Napoleonem. Natomiast idealisci moskiewscy dorastali w kulturze przenikniętej duchem dekabryzmu. Kolejną różnicę wносиło pochodzenie społeczne. Pierwsi z nich wywodzili się w większości z arystokracji, drudzy – ze średniej szlachty. A przeto wybierali także inne drogi życiowe. Dekabryści byli głównie oficerami, lubomudrzy poświęcali się karierze naukowej (Michaił Pogodin był profesorem uniwersytetu) lub urzędniczej (w większości pracowali w archiwum Kolegium Spraw Zagranicznych). Odmienne było nawet ich zachowanie w życiu codziennym. I oto: „W 1823 roku dokonuje się godne uwagi namacalne rozejście się dróg dwóch pokoleń: dekabryści przygotowują się do wyjścia na plac, aby **tworzyć historię**, a lubomudrzy do archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, żeby **zrozumieć historię**”¹¹. Tak więc mamy do czynienia z dwiema odmiennymi postaciami. Przyczyną małej popularności i powierzchownego opracowania spuścizny literackiej lubomudrów było to, że pojawili się oni zaraz po tragicznej klęsce dekabrystów i cała ich aktywność nie przejawiała się w działaniu, lecz w sferze rozważań intelektualnych i na płaszczyźnie poetyckiej¹².

Jak już wspomnieliśmy, dekabryści byli często przez krytyków literackich idealizowani. Natomiast rosyjscy schellingianiści przedstawiani byli jako ludzie bezwolni, oderwani od rzeczywistości, konserwatywni. Jednak istniały między nimi pewne punkty styczne, jak chociażby umiłowanie wolności. Idealisci moskiewscy nie kontynuowali idei dekabrystowskich z jasno określonych powodów. Przyczyną nie była obawa przed represjami władz. Mimo współczucia, żywionego do dekabrystów, twierdzili, że powstanie było skazane na niepowodzenie, ponieważ było oderwane od ludu (i wszystko wskazywało na to, że samowładztwo cara zmieniłoby się na samowładztwo oficerów). Podkreślali elitaryzm tej grupy i brak konkretnych planów zmian, jakie należałoby wprowadzić w Rosji.

Także Tiutczewa, przeciwnika wszelkich rewolucji, nie pociągała droga dekabrystów. W wierszu *14-go grudnia 1825 (14-oe декабря 1825)* napisanym w 1826 roku w związku z ogłoszeniem wyroku dla dekabrystów poeta daje ambiwalentną ocenę ich powstania:

*Вас развратило Самовластье,
И меч его вас поразил, –
И в неподкупном беспристрастье
Сеи приговор Закон скрепил.
Народ, чуждаясь вероломства,
Поносит ваши имена –*

¹¹ В. В. Кожин, *Пророк в своем отечестве (Федор Тютчев – история России, век XIX-ый)*, Москва 2001, с. 71. (Przekład i podkr. moje – J. D.).

¹² Tamże, s. 55.

*И ваша память от потомства,
Как труп в земле, схоронена.*

*О жертвы мысли безрассудной, Вы уповали, может быть,
Что станет вашей крови скудной,
Чтоб вечный полюс растопить!
Едва, дымясь, она сверкнула,
На вековой громаде льдов,
Зима железная дохнула –
И не осталось и следов. (72)*

Poeta wskazuje, że idee dekabrystów były nierozsądne i nieprzemysłane („мысль безрассудна”), a ich wystąpienie nie znalazło oddźwięku i poparcia ludu. Naród nie stanął po stronie powstańców, ponieważ „stroni od wiarołomstwa”. Problematyka utworu nie sprowadza się jednak do jednostronnego osądu powstańców, występujących przeciwko carowi. Autor nie jest też jednak zwolennikiem władzy, którą określa słowami „samowładztwo”, „wieczny biegun” i „żelazna zima”. W komentarzu do tego utworu Bierkowski zauważa, że poeta obwinia carską autokrację o to, że jej działania doprowadziły do nierozsądnej próby powstania¹³. Liryk neguje jakiegokolwiek przelanie krwi¹⁴. Już w latach 20-tych pojawia się w twórczości Tiutczewa krytyka rewolucji, zwróconej przeciw prawowitej władzy (nawet jeśli jest ona zła). W utworze porbrzmiewa jednakże nuta żalu z powodu młodych ofiar, które poświęciły się w imię wyższych ideałów, a mimo to zostaną zapomniane. Tak więc sposób działania dekabrystów jest obcy autorowi *Cache-cache*.

Tiutczew zetknął się, jak powiedzieliśmy, z kręgiem lubomudrów w okresie studiów na Uniwersytecie Moskiewskim (lata 1816–1821). Mimo że nie można mówić o bezpośredniej jego przynależności do kręgu idealistów moskiewskich, wiadomo jednak, że autor *Uranii* znał osobiście i często stykał się z jego przedstawicielami zarówno na uniwersytecie, jak i na płaszczyźnie życia towarzyskiego. Atmosfera uczelni, jak i wpływ kółek literackich – między innymi Biesiady Miłośników Słowa Rosyjskiego czy kółka Raicza – miały silny wpływ na kształtowanie się osobowości młodego poety.

Wyjazd do Monachium w 1822 roku oderwał go od moskiewskiego życia, ale nie przekreślił jego związków z ojczyzną. Dzięki ożywionej korespondencji, którą prowadził z rodziną i przyjaciółmi, Tiutczew świetnie orientował się w rosyjskim życiu literackim i nastrojach społeczeństwa. W Niemczech spotykał się z podróżującymi po Europie Mikołajem Mielgunowem i braćmi Kiriejewskimi. Jeden z lubomudrów – Michaił Pogodin, był bliskim przyjacielem poety i to on nakłaniał twórcę do publikowania liryków. Wiersze Tiutczewa

¹³ Н. Берковский, Ф. И. Тютчев, [в:] Ф. И. Тютчев, *Полное собрание стихотворений. Библиотека поэта. Большая серия*, Ленинград 1987, с. 5-42.

¹⁴ O tym, że zła nie wolno zwalczać siłą, nieco później będzie mówił w swoich dziełach Lew Tołstoj, wielbiciel poezji Fiodora Tiutczewa.

pojawiły się na łamach „Mnemozyny”, czasopisma idealistów moskiewskich. Przynależność poety do tego samego pokolenia, co lubomudrzy, wychowanie w kręgu tej samej problematyki kulturowej niewątpliwie przyczyniło się do tego, że rosyjski poeta często zaliczany jest przez badaczy, takich jak Wiktor Żirmunskij czy Kirył Pigarijew, także do grona idealistów moskiewskich.

Oczywiście Tiutczewa i lubomudrów łączył przede wszystkim światopogląd i umiłowanie filozofii. Było to pokolenie myślicieli, których domenę stanowiły rozważania intelektualne, sfera duchowa. Nieprzypadkowo z biegiem czasu ta cecha twórczości Tiutczewa nabiera znaczenia prymarnego. Tak określa ją również Wadim Kożynow:

Poezja Tiutczewa zazwyczaj określana jest jako „poezja myśli”, „poezja filozoficzna”. Jednak nie jest to indywidualna cecha Tiutczewa: to, ogólnie rzecz ujmując, najbardziej charakterystyczna cecha poezji jego czasów. I rzecz nie tylko i nawet nie tyle w tym, że sam byt danego pokolenia rosyjskiej kultury ucieleśnia się głównie w świecie myśli¹⁵.

Dążenia do zespolenia poezji i filozofii cechowały literaturę i myśl społeczną tego okresu w Rosji. Połączenie myśli filozoficznej i poezji pojawia się w twórczości Puszkina, Baratyńskiego, Lermontowa. Tak więc, można rzec, że działalność literacka lubomudrów była wyrazem ducha epoki, wpisywała się w płaszczyznę zasadniczego rozwoju literatury i myśli społecznej ówczesnej Rosji. Jednak lubomudrzy jako jedyni w tym czasie świadomie dążyli do odnalezienia nadrzędnej idei, która objęłaby wszystkie sfery działalności jednostki ludzkiej i społeczeństwa, w praktyce, poprzez swoją działalność literacką, próbowali wpłynąć na społeczeństwo i jego światopogląd. I w tym sensie byli zjawiskiem niepowtarzalnym i wyjątkowym.

Również poszukiwania twórcze Tiutczewa świadczą o dążeniu do zawarcia w słowie poetyckim myśli filozoficznej. W tym sensie autor *Bliźniąt* był typowym przedstawicielem swego pokolenia, pokolenia lat 20. – 30-tych XIX wieku, parę lat młodszego od pokolenia Puszkina i dekabrystów. Takie stwierdzenie nie umniejsza oryginalności i artystycznej wartości spuścizny literackiej autora *Bliźniąt*, podkreśla jednak wyraźnie, jak bardzo był on z tą rzeczywistością związany i jak szybko następowały zmiany w Rosji. Wydaje się, że w osobie Tiutczewa mamy do czynienia z połączeniem elementu wypływającego z ducha czasu z elementem będącym przejawem jego niezwykłej osobowości. To, co stanowiło ducha jego czasów, zdaje się być składnikiem natury poety. Tiutczewowska liryka łączy w sobie oryginalność i niepowtarzalność z pewną typowością, polegającą na tym, że poeta przekazywał w swej twórczości dążenia swojej epoki.

¹⁵ В. Кожинов, *О тютчевской плеяде поэтов*, [в:] *Поэты тютчевской плеяды*, Москва 1982, с. 12. (Przekład mój – J. D.).

Związek twórczości autora *Dnia i nocy* ze spuścizną literacką idealistów moskiewskich niejednokrotnie interesował literaturoznawców, między innymi takich jak Jewgienij Majmin, Wiktor Żirmunskij, Wadim Kożynow lub z polskich badaczy Adam Bezwiński. Doszukiwano się podobieństw wynikających z przynależności do jednego pokolenia, badano związki tematyczne, podobieństwa w zakresie poetyki. Zwykle podkreśla się, że elementem wspólnym był wpływ myśli filozoficznej Schellinga, zwłaszcza jego koncepcja filozofii przyrody. Jednak ani poezja lubomudrów, ani liryki Tiutczewa nie są ilustracją, wiernym odbiciem doktryny niemieckiego filozofa. W obu przypadkach mamy do czynienia ze swoistym wchłonięciem i przekształceniem idei zachodniego myśliciela, wzbogaceniem ich o pierwiastek kultury rosyjskiej.

Istnieje podstawa by sądzić, – stwierdza Pigarijew, – że wpływ Schellinga na Tiutczewa był silnie *upośredniony*, że te motywy i obrazy jego liryki, które zazwyczaj rozpatrywane są jako „schellingiańskie”, były *mniej lub więcej ogólnymi* motywami i obrazami przedromantycznej i romantycznej poezji¹⁶.

Twórczość idealistów moskiewskich i dzieła Tiutczewa łączą tematy i motywy, które pojawiły się wraz z epoką romantyzmu.

W materii poetyckiej podobieństwa między autorem *Bliźniąt* i idealistami moskiewskimi można odnaleźć przede wszystkim w wierszach filozoficzno-pejzażowych. Liryki te przepelnione były romantyczną myślą filozoficzną o zjednoczeniu człowieka i przyrody. Ukazywały dążenie ludzkiej istoty do zjednoczenia z naturą. Aleksy Chomiakow w utworze *Pragnienie* (*Желание*) z 1827 roku wyznaje:

*Хотел бы я разлиться в мире,
Хотел бы с солнцем в небе течь,
Звездой в сумрачном эфире
Ночной светильник свой зажечь.
(...)
Жить ласточкой под небесами,
К цветам ласкаться мотыльком,
Или над дикими скалами
Носиться дерзостным орлом*¹⁷.

Dominantą utworu jest porównanie (wyrażone formą narzędnika), poeta chciałby po kolei wcielać się w elementy świata przyrody: słońce, gwiazdę, ptaki, motyle.

Pragnienie zjednoczenia z przyrodą choć w nieco inny sposób wyraża Tiutczew. Widzimy to na przykład w utworze, który został napisany w roku 1836 *Dusza by chciała gwiazdą być* (*Душа хотела б быть звездой*):

¹⁶ К. Пигарев, Ф. И. Тютчев и его время, Москва 1978, с. 226. (Przekład mój – J. D.).

¹⁷ Русские поэты второй половины XIX века, сост. Ю.Б. Орлицкий, Москва 2001, с. 38-39.

*Gwiazdą by chciała być dusza człowieka,
Nie wtedy jednak, gdy w nocnej omroczy
Światła te, niczym palające oczy,
Na śpiącą ziemię patrzą, hen! z daleka...
Lecz dniem, gdy blaskiem słońca ostonione,
Jak bóstwa skryte w empirejskiej sferze,
Jaśniej, świetliściej w górze płoną one,
Choć niewidzialne, w przezroczystym eterze... (54)*

*Душа хотела б быть звездой,
Но не тогда, как с неба полночи
Сии светила, как живые очи,
Глядят на сонный мир земной, –
Но днем, когда, сокрытые как дымом
Палящих солнечных лучей,
Они, как божества, горят светлей
В эфире чистом и незримом. (107)*

W powyższym wierszu pejzaż ukazujący niebo i gwiazdy ma wymiar kosmiczny. Autor otwiera przed czytelnikiem przestrzeń, która zwykle ukryta jest przed ludzkim okiem. Poeta chciałby przeniknąć w sferę „czystego, niewidzialnego eteru”. W przedstawionych wierszach obaj poeci ukazują przestrzeń kosmiczną wypełnioną eterem. U Tiutczewa gwiazdy świecą „в эфире чистом и незримом”, u Chomiakowa – „в сумрачном эфире”. Pojawia się tu echo teorii Łomonosowa dotyczącej korpuskularnej (atomowej) budowy świata. Wedle Łomonosowa pusta przestrzeń nie może istnieć, jest wypełniona lekkim ciałem: eterem. Mimo że hipoteza rosyjskiego uczonego została obalona, to część jej założeń legła u podstaw współczesnego naukowego atomistyczno-molekularnego pojmowania świata¹⁸.

Romantyczny światopogląd zakładał istnienie w przyrodzie duszy. Tak pokazuje ją w szeregu swoich wierszy Tiutczew. W utworze z 1836 roku zatytułowanym *Nie tym, co myślisz, jest przyroda...* (*He to, что мните вы, природа...*) poeta jasno wyraża to przekonanie:

*Nie tym, co myślisz, jest przyroda:
Nie zlepek to, nie martwy twór –
W niej dusza jest, w niej jest swoboda,
W niej miłość jest i własny chór... (55)*

*He to, что мните вы, природа:
He слепок, не бездушный лик –
В ней есть душа, в ней есть свобода,
В ней есть любовь, в ней есть язык... (135)*

¹⁸ Patrz: L. Stołowicz, *Historia filozofii rosyjskiej. Podręcznik*, Gdańsk 2008, s. 47.

Myśl o istnieniu duszy przyrody prowadziła do antropomorfizacji obrazów przyrody. W utworze Tiutczewa *Letni wieczór* (*Летний вечер*) przyroda nabiera cech istoty ludzkiej:

*Już słońca kulę rozpaloną
Stoczyła ziemia ze swej głowy
I cichy pożar wieczorowy
Potknęła morska fala słona.
(...)
I dreszczyk słodki, przejmujący
Przebiegł, jak prąd, wśród żył przyrody,
Jak gdyby stóp jej pałających
Tknął zimny prąd źródlanej wody. (9-10)*

*Уж солнца раскаленный шар
С главы своей земля скатила,
И мирный вечера пожар
Волна морская поглотила.
(...)
И сладкий трепет, как струя,
По жилам пробежал природы,
Как бы горячих ног ее
Коснулись ключевые воды. (78-79)*

W wierszu Chomiakowa *Młodość* (*Молодость*) natura jest ożywiona, pełna namiętności:

*Небо, дай мне длани
Мощного титана!
Я схвачу природу
В пламенных объятиях,
Я прижму природу
К трепетному сердцу,
И она желанью сердца отзовется
Юною любовью.
В ней все дышит страстью,
Все кипит и блещет
И ничто не дремлет
Хладною дремотой¹⁹.*

W obu utworach obraz przyrody jest radosny, pełen życia, dynamiczny. Zastosowana personifikacja sprawia, że przyroda nabiera cech młodej, promiennej postaci. Wiersze te charakteryzują się dwuplanową kompozycją, w której obraz przyrody spleta się z opisem stanu wewnętrznego człowieka.

¹⁹ *Поэты тютчевской плеяды*, сост. В. Кожин, Москва 1982, с. 261.

Wspólnym dla idealistów moskiewskich i autora *Bliźniąt* okazuje się również omawiane już przez nas wcześniej zagadnienie antynomii, dwoistości świata i ludzkiej natury, dialektyczne postrzeganie świata. Biegunowość i połączenie przeciwieństw pojawia się w wierszu Tiutczewa *Mal'aria*:

*Lubię ten Boży gniew! Pociąga mnie do siebie
To wszędzie tu rozlane tajemnicze Zło –
Jest ono w kwiatach, w źródle przeźroczym jak szkło,
W promieniach tęczy jest i w samym rzymskim niebie.
Ta sama wciąż wysokość bezobłocznych sfer,
Tak samo lekko, słodko pierś twa się kołysze,
Tak samo ciepły wiatr się wkrada w drzewną ciszę,
Ten sam wciąż zapach róż, i wszystko to jest śmierć!* (24)

*Люблю сей божий гнев! Люблю сие незримо
Во всем разлитое, таинственное Зло –
В цветах, в источнике прозрачном, как стекло,
И в радужных лучах, и в самом небе Рима!
Все та же высокая, безоблачная твердь,
Все так же грудь твоя легко и сладко дышит,
Все тот же теплый ветер верхи деревьев колышет,
Все тот же запах роз... и это все есть Смерть!..* (34)

Powietrze przesycone zapachem róż, ciepły wiatr, które zwykle budzą pozytywne skojarzenia, w tym poetyckim obrazie są zwiastunami śmierci.

Idea antynomicznego charakteru świata wyraża się także za pomocą motywów dnia i nocy, które są jednymi z kluczowych w twórczości autora *Dwóch głosów*. Cechy wspólne odnajdujemy w nocnych cyklach wierszy Tiutczewa i Szewyriowa²⁰. W obu przypadkach noc traktowana jest jako czas szczególny, kiedy człowiek zagląda w głąb swojej duszy, uświadamia sobie swoje prawdziwe „ja”, widzi swe lęki i pragnienia. W wierszu *Sen na morzu* (*Сон на море*) Tiutczewska wizja nocy zlewa się z opisem stanu psychicznego podmiotu lirycznego:

*I morze, i burza nam łódź kołysały,
I fali igraszkom oddałem się cały.
Uczułem bezmiary dwa w sobie zawarte
I te swawoliły wciąż ze mną, uparte –
Cymbały żywiołów, dźwięczały skał ściany,
Zrywały się wiatry, huczały bałwany,
Leżałem ogluchły w tym dźwięków chaosie,
Nad dźwiękiem chaosu mój sen się unosił.* (36)

²⁰ E. A. Маймин, *О русском романтизме*, Москва 1975.

*И море, и буря качали наш челн;
Я, сонный, был предан всей прихоти волн.
Две беспредельности были во мне,
И мной своевольно играли оне.
(...)
Я в хаосе звуков лежал оглушен,
Но над хаосом звуков носился мой сон. (106)*

W kolejnym wierszu *O czym ty, wietrze nocny, łkasz...* (*O чем ты воешь, ветер ночной?..*), napisanym na początku lat 30-tych, Tiutczew kreuje jeszcze bardziej mroczny nocny pejzaż:

*O czym ty, wietrze nocny, łkasz,
O czym zawodzisz, zrozpaczony?
Co znaczy dziwny jęk twój, płacz
I pełen skargi, i szalony?
Tą mową, którą serce zna,
O niepojętej prawisz męce,
Wyjąc wyrывasz mi ze dna
Dźwięki czasami aż zwierzęce!*

*O, strasznych pieśni z mroku lat
Nie śpiewaj o chaosie onym,
O tym prastarym, o rodzonym!
Jak chciwie nocnej duszy świat
Słucha powieści ulubionej!
Z śmiertelnej piersi rwie się już,
Z bezkresem chce się stopić dusza...
O, nie budź uciszonych burz:
Pod nimi chaos się porusza!... (38-39)*

*О чем ты воешь, ветер ночной?
О чем так сетуешь безумно?..
Что значит странный голос твой,
То глухо-жалобный, то шумно?
Понятным сердцу языком
Твердишь о непонятной муке –
И роешь, и взрываешь в нем
Порой неистовые звуки!..*

*О! страшных песен сих не пой
Про древний хаос, про родимый!
Как жадно мир души ночной
Внимает повести любимой!
Из смертной рвется он груди,
Он с беспредельным жаждет слиться!..
О! бурь заснувших не буди –
Под ними хаос шевелится!.. (119)*

Noc w tym wierszu Tiutczewa jest momentem, kiedy jednostka ludzka odczuwa pragnienie ontologicznej jedności z nieskończonością. O odwiecznym chaosie przypomina podmiotowi lirycznemu głos nocnego wiatru. Język przyrody jest zrozumiały dla ludzkiego serca.

U Szewyriowa obraz nocy jest radośniejszy. Noc jest „przepiękna i czysta”, ale także kryje w sobie tajemnicę, tylko w nocnym czasie człowiek odkrywa swoje prawdziwe wnętrze:

*Как ночь прекрасна и чиста,
Как чувства тихи, светлы, ясны!
(...)
И всё, что ясно зрится в день,
Что может выразиться словом,
Слилося в сумрачную тень,
Облечено мечты покровом.*

*Неясно созерцает взор,
Но всё душою дозреваешь:
Так часто сердцем понимаешь
Любви безмолвный разговор²¹.*

W wyżej przedstawionym wierszu pojawia się, podobnie jak u Tiutczewa, myśl o tym, że ludzki język nie może oddać wszystkiego, co człowiek czuje. Pozostaje zawsze pewna sfera, której nie można objąć i uchwycić słowami. Jedynie serce może zrozumieć ową „rozmowę bez słów”. Nasuwa to skojarzenia z aforystyczną już frazą Tiutczewa: „kłamstwem jest myśl wypowiedziana” („мысль изреченная есть ложь”). Obaj poeci odwołują się zatem to starego toposu niewyrażalności.

W tym przypadku obaj poeci byli kontynuatorami tradycji Wasilija Żukowskiego, który już wcześniej poruszał kwestię granic „ziemskiego języka” (земной язык) i sztuki. W wierszu *Невыразимое* z 1819 roku mówił, że język i sztuka nie mogą nazwać „świętych tajemnic” ukrytych w przyrodzie i człowieku:

*Хотим прекрасное в полете удержать,
Неназаченному хотим названье дать –
И обессиленно безмолвствует искусство...²²*

Tiutczew i idealisci moskiewscy tworzą nowy typ bohatera – myśliciela (мыслителя). Jest on postawiony wobec takich problemów, jak miejsce człowieka we wszechświecie, sens ludzkiego życia, rozumienie psychiki i uczuć ludzkich. Zadaje pytania o siły wyższe, kierujące światem. Stają przed nim

²¹ *Поэты тютчевской плеяды*, сост. В. Кожин, Москва 1982, с. 294.

²² В. Жуковский, *Стихотворения*, Москва 1980, с. 65.

„przekłete problemy”, które będą nurtować rosyjskich pisarzy drugiej połowy XIX wieku. To właśnie poezja myśli przyczyniła się do rozwoju jakże świetnego w drugiej połowie XIX wieku psychologizmu.

Jeszcze innym tematem, który przewija się zarówno u schellingianistów rosyjskich, jak i u autora *Predestynacji*, jest już wcześniej sygnalizowany przez nas temat Rosji i jej stosunku do Zachodu. W liryku *Jak córkę najmilszą w ofierze* (*Как дочь родную на заклание*) z 1831 roku, poświęconym powstaniu listopadowemu w Polsce, Tiutczew porusza problem jedności Słowian i przywódczej roli narodu rosyjskiego. Wyraża także żal z powodu krwawego zgromienia powstania. Podobne uczucia pojawiają się w liryku Chomiakow. Wspólne dla obu poetów jest posługiwanie się w wierszach politycznych alegorią.

Pewna zbieżność między twórczością Tiutczewa i lubomudrów dostrzegalna jest również na płaszczyźnie kompozycyjnej ich utworów poetyckich. W obu przypadkach dominują krótkie, zwarte formy, często o kompozycji opartej na podwójnym lub potrójnym planie. I u lubomudrów, i u Tiutczewa można dopatrzeć się podobnej poetyki, metafora gra często w ich lirykach rolę strukturotwórczą. Wiersze poświęcone tematowi przyrody budowane są głównie na zasadzie paraleli zjawisk przyrody i zjawisk z życia psychicznego człowieka.

Tiutczew i lubomudrzy należeli do tego samego pokolenia. Część badaczy sądzi jednak, że poezja lubomudrów antycypuje pojawienie się Tiutczewa. Jewgienij Majmin stwierdza: „Chomiakow – jak i Wieniewitinow – zaczął pisać „tiutczewowsko” jeszcze bodaj czy nie przed samym Tiutczewem, a w każdym razie, jednocześnie z nim i niezależnie od niego”²³.

Dmitrij Wieniewitinowa (1805–1827) był jednym z pierwszych, którzy wprowadzili do literatury rosyjskiej romantyzm filozoficzny.

„Wiele z tego, czego dokonał w swojej twórczości Wieniewitinow, zapowiadało poetyckie osiągnięcia Baratyńskiego i szczególnie Tiutczewa”²⁴.

Tę koncepcję rozwijają również polscy badacze. Adam Bezwiński także pisze, że poezja filozoficzna Dmitrija Wieniewitinowa oddawała nastroje epoki i jednocześnie zapowiadała pojawienie się Tiutczewa:

W dziejach rosyjskiej liryki doby romantyzmu poezja Wieniewitinowa, tak samo jak jej twórca, bezsprzecznie zajmuje miejsce wyjątkowe. Poeta ten obdarzony dużym talentem poetyckim, wielką wrażliwością i zarazem umysłem zdolnym do przyswajania i twórczego wyzyskania problemów filozofii idealistycznej, stanowi niezmiernie ważne ogniwo w rozwoju rosyjskiej poezji. Z jednej bowiem strony na początku swej drogi twórczej potrafił wyrazić nastroje właściwe dla dekabrystów, z drugiej zaś, zapowiada pojawienie się literackiego fenomenu, jakim był Tiutczew. Co więcej, twórczość propagatora poezji myśli pozwala zrozumieć i w pełni docenić poezję Tiutczewa...²⁵.

²³ E. A. Маймин, *Русская философская поэзия*, Москва 1976, s.54.

²⁴ Tamże, s.185. (Przekład mój – J. D.).

²⁵ A. Bezwiński, *Idealiści moskiewscy. Z dziejów romantycznej myśli i literatury rosyjskiej*, Bydgoszcz 1983, s. 234.

Jak widzimy, badacz twierdzi, że dokonania poetyckie Wieniewitinowa czasowo i tematycznie wyprzedzają lirykę autora *Silentium!* Również Kożynow jest zdania, że Tiutczew nie stał samotnie na polu rosyjskiej poezji. Motywy jego poezji były znane współczesnym z wierszy Fiodora Glinki i Stiepana Szewyriowa.

Dostrzegając szereg zbieżności pomiędzy twórczością Tiutczewa i lubomudrów nie sposób nie zauważyć jednak znaczącej przewagi autora *Bliźniąt*. Lidia Ginzburg stwierdza, że lubomudrzy nie potrafili przekształcić swojej myśli filozoficznej w poezję, a co za tym idzie, nie mogli odnaleźć nowej formy poezji myśli, co udało się takim twórcom, jak Baratyiński, Puszkina, Lermontow i Tiutczew²⁶. I konkluduje: „On (Tiutczew – J. D.) odrzucił tę poezję myśli, która potrzebna była rosyjskim wyznawcom Schellinga, ale to, co w praktyce im się nie udawało, dokonane zostało właśnie przez Tiutczewa, który już w swojej twórczości lat 20-tych i 30-tych, – znalazł metodę dla filozoficznej liryki XIX wieku”²⁷.

Majmin również dostrzega wyraźną niewspółmierność talentu poetyckiego Tiutczewa i przedstawicieli idealistów moskiewskich: Chomiakowa, Szewyriowa, Wieniewitinowa. Sądzi, że głębia twórczości, wielkość talentu autora *Uranii* nie pozwala stawiać z nim na jednym poziomie poetyckich dokonań rosyjskich schellingianistów. O oryginalności Tiutczewa świadczy, według Majmina, poetyka i język jego wierszy. Badacz uważa, że metafizyczny charakter utworów mógł być oddany tylko za pomocą wyrafinowanej poetyki i stylu: „Nie tylko poezja Tiutczewa była poezją myśli, ale jednocześnie jej język był językiem myśli”²⁸. Tiutczew znalazł najodpowiedniejszą dla swej poezji formę wyrazu – specyficzny język, wykorzystujący archaizmy i cerkiewnosłowianizmy, ze względu na cechy formalne nawiązujący do stylistyki klasycyzmu, ale jednocześnie otwarty na nowe możliwości artystyczne.

Twórczość lubomudrów, jak powiedzieliśmy, nie zakończyła się po 1825 roku. Większość twórców, za wyjątkiem młodo zmarłego Wieniewitinowa, kontynuowała swą pracę literacką. Losy literatów, zrzeszonych w „Obszczeństwie Lubomudrija” potoczyły się różnie. Aleksy Chomiakow i Iwan Kiriejewski stali się głosicielami idei słowianofilskich, Stiepan Szewyriow przeszedł do promonarchistycznego obozu konserwatywnego. Jednak poezja zrodzona z ich poszukiwań, poezja filozofująca nie umiera, jest kontynuowana między innymi przez poetów „plejady tiutczewowskiej”, do której badacze zaliczają Piotra Jakubowicza i Władimira Bieniediktowa²⁹.

Wpływ pokolenia lubomudrów i wczesnego Tiutczewa na rozwój zarówno literatury, jak i filozofii rosyjskiej jest bardzo znaczący. Idealiści moskiewscy

²⁶ Л. Гинзбург, *О лирике*, Москва-Ленинград 1964, с. 50.

²⁷ Тамże, s. 94. (Przekład mój – J. D.).

²⁸ Е. А. Маймин, *Русская философская поэзия*, Москва 1976, с. 178.

²⁹ В. Кожинов, *О тютчевской плеяде поэтов*, [в:] *Поэты тютчевской плеяды*, Москва 1982, с. 3-19. (Przekład mój – J. D.).

nie stworzyli, co prawda, określonej koncepcji filozoficznej, jednak ich działalność była wnikliwym i oryginalnym komentarzem do kultury rosyjskiej, otwierającej drogę następnym etapom rozwoju myśli filozoficznej³⁰. Jako pierwsi podjęli kwestię znaczenia wiedzy w życiu człowieka, podkreślali wagę życia duchowego, kształtowania samoświadomości, zwrócili uwagę na moralny upadek cywilizacji europejskiej. Wydaje się, że właśnie ta generacja twórców, do której należeli Tiutczew i lubomudrzy, wypracowała swoisty typ rosyjskiej filozofii. Jej specyfika polegała na tym, że wyrażała się ona poprzez sztukę, przede wszystkim poprzez literaturę.

Dla urzeczywistnienia jej (filozofii – J. D.) niezbędna jest jeszcze jedna, zewnętrzna forma, język, który znajduje ona albo w nauce, albo w sztuce. Zachodni myśliciele wybierali głównie język nauki, wysuwając na pierwszy plan problemy gnoseologii (pozytywna filozofia Schellinga była próbą wyjścia poza granice tej tradycji). Rosyjska filozofia ucieleśniona jest w sztuce. Nasi filozoficzni koryfeusze to Puszkina, Dostojewski, Tołstoj³¹.

Konkludując, można rzec, że jeśli rosyjska myśl filozoficzna tamtych czasów wyraża się najpełniej w sztuce, to zasadniczą różnicą pomiędzy lubomudrami a Tiutczewem wydaje się to, że pierwsi wychodzą niejako z gotowej przesłanki, tezy filozoficznej i przekładają ją na wypowiedź poetycką. Droga Tiutczewa natomiast była wyraźnie odwrotna – nie dąży on do ilustrowania w słowie poetyckim cudzych poglądów, a zmierza do sformułowania własnej, oryginalnej myśli poetycko-filozoficznej i w tym sensie jest na wskroś „rosyjskim Europejczykiem”.

3.2. Tiutczew i koncepcje estetyczne w Rosji drugiej połowy XIX wieku

Lata 40-te XIX wieku były fazą wczesnego realizmu w literaturze rosyjskiej. W tym czasie poezja schodzi w literaturze na drugi plan. W czołowych czasopismach drukowane były przede wszystkim utwory prozatorskie. Przyczyn takiego stanu rzeczy było kilka. Okres ten był czasem zmiany pokoleniowej. Poetycka generacja Puszkina już w zasadzie nie istniała. Najbardziej utalentowani przedstawiciele tego pokolenia umarli pod koniec lat 30-tych. Poeci, którzy urodzili się w latach 20-tych, a których debiut przypadł na lata 40-te, weszli do literatury pod hasłami romantyzmu.

³⁰ *Русская философия. Словарь*, под общей редакцией М. А. Маслина, Москва 1995, с. 280.

³¹ А. Гулыга, *Шеллинг*, Москва 1982, с. 293. (Przekład mój – J. D.).

Drogę twórczą rozpoczynają wtedy Afanasij Fet i Mikołaj Niekrasow. W latach 1838–1839 w czasopiśmie debiutują Iwan Turgieniew, Mikołaj Szczerbina, Karolina Pawłowa, a kilka lat później – Apollon Grigorjew i Aleksy Pleszczejew. Młodzi twórcy kontynuowali tradycje poezji romantycznej. Poezja lat czterdziestych nie była jednak zjawiskiem jednorodnym, splatały się w niej różnorodne tendencje. W poezji tego okresu badacze wydzielają umownie kilka głównych nurtów, które najwyraźniej zarysowały się na tle całego procesu poetyckiego.

Jednym z głównych ugrupowań byli poeci „antologiccy”, do których grona badacze zaliczają Apollona Majkowa (1821–1897), Afanasija Feta (1820–1892), Jakuba Połonskiego (1819–1898) i Mikołaja Szczerbinę (1821–1869). Przedstawiciele tego kierunku podejmowali wątki i tematy antyczne, takie jak zachwyt nad sztuką starożytnej Grecji i Rzymu, pochwała antycznego hedonizmu i erotyzmu³². Z poetów tego ugrupowania wyłoni się w kolejnym dziesięcioleciu nurt poezji „sztuki czystej”.

Innym ważnym ugrupowaniem poezji lat czterdziestych była tak zwana szkoła Lermontowa. Termin ten nie jest jednak do końca dokładny, ponieważ poeci tej szkoły zwracali się również do wątków myślowych typowych dla kręgu Stankiewicza. W utworach młodych poetów pojawiają się tematy i motywy charakterystyczne dla twórczości Lermontowa, a więc poczucie samotności, „zbędności” i wyobcowania, uczucie cierpienia, konflikt ze społeczeństwem, postawa buntu wobec otaczającej rzeczywistości, pesymizm, analiza stanów duchowych, poczucie wewnętrznego rozdarcia jednostki. Z tym kierunkiem związani byli Apollon Grigoriew (1822–1864), Mikołaj Ogariow (1813–1877), Iwan Turgieniew oraz poeci-pietraszewcy: Sergiusz Durow (1816–1869), Aleksy Pleszczejew (1825–1893), Aleksander Palm (1822–1885).

W tym czasie tworzą również poeci-słowianofile: Aleksy Chomiakow, bracia Iwan i Konstanty Aksakowowie. Z tym nurtem związany był także poeta kręgu Puszkiniowskiego Mikołaj Jazykow (1803–1846). Twórczość tej grupy poetów była przede wszystkim odzwierciedleniem ideologii słowianofilskiej. Dominowała poezja programowa, natomiast liryka intymna zajmowała w ich spuścizmie miejsce marginalne. Do wiodących tematów owej poezji należały: temat Rosji, jej przeszłość i przyszłość, stosunek Rosji i Zachodu, relacje pomiędzy słowianofilami i okcydentalistami.

Różnorodność tych zjawisk wskazuje, że lata czterdzieste nie były schyłkowym okresem poezji w Rosji XIX wieku. Do poezji rosyjskiej wkraczają tak ważne postacie, jak Fet i Niekrasow. Jednak podtrzymywanie tradycji romantycznych spowodowało, że poezja ta rozminęła się z głównym nurtem prozy

³² Patrz: *Literatura rosyjska w zarysie*, pod red. Z. Barańskiego i A. Semczuka, Warszawa 1975, s. 368. W. Kowalczyk, *Motywy bachantki w rosyjskiej poezji antologicznej XIX wieku*, [w:] *Literatura, mit, sacrum, kultura*, red. Maria Cymborska-Leboda, Witold Kowalczyk, Lublin 2002 (Rossica Lublinensia, 2), s. 19-32.

rosyjskiej tego okresu. Z tego powodu Bieliński w 1843 roku pisał o upadku poezji rosyjskiej, a jego słowa zaważyły na jej późniejszej ocenie.

Z poezji lat czterdziestych w kolejnym dziesięcioleciu wyłoniły się nowe kierunki. Poezja lat pięćdziesiątych obfitowała w różnorodne zjawiska i prądy, na pierwszy plan wysunęły się jednak dwie grupy, które przez badaczy określane są zwykle mianem poezji demokratycznej i poezji „czystej sztuki”³³. Należy pamiętać, że przyjęty podział ma charakter umowny. Nieco inną klasyfikację poezji lat pięćdziesiątych znajdziemy w *Historii poezji rosyjskiej (История русской поэзии)*, gdzie wyodrębniono nurt poezji demokratycznej oraz nurt poezji lirycznej i historycznej³⁴.

Warto nadmienić, że w fundamentalnych opracowaniach historii literatury rosyjskiej badacze, przedstawiając sytuację w poezji XIX wieku, wyróżniają twórczość Fiodora Tiutczewa jako oryginalne i znaczące zjawisko literackie, które przerasta granice jakiegokolwiek ówczesnej „szkoły”.

Opozycja antyromantyczna związana z działaniami „szkoły naturalnej” doprowadziła do tego, że w połowie lat 50-tych XIX wieku w rosyjskiej kulturze ukształtowały się dwa odmienne spojrzenia na sztukę i na rolę poezji. Bieliński i jego zwolennicy oczekiwali od sztuki i przede wszystkim od literatury pięknej zainteresowania zjawiskami życia społecznego i politycznego, udziału w walce społeczno-politycznej, obywatelskiego zaangażowania w problemy otaczającej rzeczywistości, wręcz podporządkowania sztuki zadaniom i celom pragmatyki społeczno-politycznej. Wszystko, co znajdowało się poza sferą interesów społecznych, uważane było za trywialne i zbędne. Postulaty Bielińskiego wpływały na wyodrębnianie się nurtu poezji demokratycznej. Głównym przedstawicielem poezji demokratycznej był Niekrasow. Z nurtem demokratycznym wiązano także Mikołaja Ogariowa (1813–1877), Michaiła Michajłowa (1829–1865). Główne postulaty estetyczne poezji Niekrasowa podtrzymywali poeci związani z czasopismem „Iskra”: Iwan Nikitin (1824–1861) i Wasilij Kuroczkin (1831–1875).

Najdobitniej cel, jaki wyznaczała sztuce poezja demokratyczna tamtych czasów, sformułował Mikołaj Niekrasow w wierszu *Poeta i obywatel (Поэт и гражданин)* z 1856 roku. Dwa wersy genialnie, trafnie i prosto ujmowały sedno sprawy:

*Поэтом можешь ты не быть,
но гражданином быть обязан*³⁵.

³³ Taka propozycja klasyfikacji poezji rosyjskiej lat pięćdziesiątych XIX wieku została przedstawiona w następujących pracach: *История русской литературы XIX века*, T. 2, pod red. С. М. Петрова, Москва 1974; *Historia literatury rosyjskiej*, T. 2, pod red. M. Jakóbca, Warszawa 1976; *Dzieje literatur europejskich*, T. 3, pod red. W. Floryana, Warszawa 1989; B. Mucha, *Historia literatury rosyjskiej od początków do czasów najnowszych*, Wrocław – Warszawa – Kraków 2002.

³⁴ *История русской поэзии*, т. 2, Ленинград 1969, с. 124-190.

³⁵ Н. Некрасов, *Избранные сочинения*, Москва 1945, с. 49.

Te słowa stały się od razu manifestem poezji obywatelskiej i drogowskazem, i wyznaniem wiary, i szablonem dla całego zastępu naśladowców twórcy.

Innym, przeciwstawiającym siebie poetom „zaangażowanym” w życie społeczne, nurtem poezji tego okresu był nurt zwany poezją „sztuki czystej” („чистое искусство”), lub inaczej „sztuką dla sztuki” („искусство для искусства”). Ten drugi termin był częściej używany na Zachodzie, gdzie interpretowany był jako naczelne hasło dziewiętnastowiecznego parnasizmu, estetyzmu, w myśl którego sztuka powinna koncentrować się na swoich zadaniach estetycznych i być wolna od jakichkolwiek zobowiązań pragmatycznych, poznawczych, moralnych³⁶. Idea „sztuki czystej” zrodziła się w latach 30-tych XIX wieku we Francji, natomiast jej apogeum przypadło na lata 50-te tego wieku i najpełniej zaznaczyło się w poezji tak zwanych parnasistów³⁷. Termin ten oznaczał szereg koncepcji estetycznych, głoszących znaczenie twórczości samej w sobie oraz niezależność sztuki od wydarzeń politycznych i społecznych. Jednak w Rosji „sztuka czysta”, czy też inaczej „sztuka dla sztuki”, wyszła poza granice hasła, stając się określeniem jednego z dwóch wiodących kierunków poezji dziewiętnastego wieku.

W Rosji w latach 50-tych przedstawicielem tego nurtu był Afanasij Fet, który jako jedyny jasno przedstawił swój program artystyczny. Bliscy temu nurtowi byli także Apollon Majkow, Jakub Połoński, Aleksy Tołstoj, Mikołaj Szczerbina, chociaż w ich poezji odnaleźć można tematy i motywy odbiegające od założeń „sztuki czystej”. Poeci związani z tym nurtem kontynuowali pisanie wierszy antologicznych. W swoich utworach w odróżnieniu od twórczości autorów związanych z „szkołą naturalną” odchodzili od „trywialnej” codzienności w świat kultury, piękną, sferę przeżyć i wrażeń emocjonalnych. Podejmowanie takiej tematyki powodowało, że uznawano ich za kontynuatorów poezji romantycznej.

Polemika pomiędzy dwoma ugrupowaniami rozgrywała się w dużej mierze na płaszczyźnie krytycznej i publicystycznej. W 1853 roku Mikołaj Czernyszewski napisał rozprawę, zatytułowaną *Estetyczny stosunek sztuki do rzeczywistości* (*Эстетические отношения искусства к действительности*). Poddaje w niej surowej krytyce teoretyczne podstawy „sztuki czystej” i zasady estetyzmu. Czernyszewski odrzuca głoszone przez tę grupę zasady estetyki heglowskiej, teorię o primacie sztuki wobec rzeczywistości. Głosi tezę o wtórnym charakterze zjawisk sztuki wobec rzeczywistości. Pojawienie się tej rozprawy, chociaż została ona opublikowana dwa lata później, w 1855 roku, zapoczątkowało kolejny burzliwy etap dysputy dwóch przeciwstawnych obozów.

³⁶ Polskie źródła zwykle definiują „sztukę dla sztuki” jako tendencję albo hasło w odniesieniu do literatury Zachodu, pomijają związek „sztuki dla sztuki” ze zjawiskami procesu literackiego w Rosji drugiej połowy XIX wieku. Patrz: A. Mazur, *Parnasizm w poezji polskiej drugiej połowy XIX i początku XX wieku*, Opole 1993.

³⁷ W. Kowalczyk, *Русские поэты „чистого искусства” и европейская культура*, „Przegląd Ruscystyczny” 1994, z. 1-2 (65-66), s. 19.

Jako wyznawcy tradycji puszkiniowskiej i idei estetycznej koncepcji literatury zwolennicy „sztuki czystej” wydali wiosną 1855 roku dwa tomy pism Puszkina pod redakcją Pawła Annienkowa. Zaraz po tym Aleksander Drużynin, zwolennik „sztuki czystej”, ogłosił w 1855 roku w miesięczniku „Biblioteka dla cztienija” artykuł A.S. *Puszkina i ostatnie wydanie jego utworów (A.C. Пушкин и последнее издание его сочинений)*, w którym poddał ostrej krytyce nurt krytyczno-satyryczny w literaturze. Drużynin zarzuca kontynuatorom tradycji Gogola brak artyzmu i sugeruje, by zwrócili się oni ku tradycjom twórczości Puszkina, która jego zdaniem cechowała się „ciszą, spokojem i radością”.

Czernyszewski kontynuuje polemikę ze zwolennikami „sztuki czystej” w dziewięciu kolejnych artykułach, znanych pod ogólnym tytułem *Szkice Gogolowskiego okresu literatury rosyjskiej (Очерки гоголевского периода русской литературы)*, pojawiających się w druku od grudnia 1855 do końca roku 1856. Autor przedstawia w nich postulaty społecznej służby literatury i negatywnie ocenia stanowisko estetów.

Odpowiedzią Drużynina na artykuły Czernyszewskiego była *Krytyka Gogolowskiego okresu literatury rosyjskiej i nasz do niej stosunek (Критика гоголевского периода русской литературы и наши к ней отношения)* opublikowana w 1857 roku.

Paweł Annienkow z kolei w artykułach *O myśli w произведениях изящной словесности* (1855) i *Старая и новая критика* (1856) twierdzi, że jedyną podstawą sztuki powinna być czysta kontemplacja życia bez udziału przekonań społecznych czy politycznych pisarza.

Wasilij Botkin przedstawił swoje poglądy estetyczne na literaturę w artykule *Wiersze A. Feta (Стихотворения А. Фета)* z 1857 roku. Krytyk cenil przede wszystkim teorię „wolnej”, intuicyjnej twórczości, zaś w dziedzinie poezji „czystą formę”. Uważał, że poezja Feta w najwyższym stopniu spełnia te postulaty.

Mikołaj Czernyszewski i Mikołaj Dobrolubow, a także inni krytycy obozu demokratycznego, podejmowali głównie interpretację twórczości współczesnych im pisarzy rosyjskich, takich jak Turgieniew, Dostojewski, Gonczarow, Lew Tołstoj. Traktowali dzieła literackie jako socjologiczny dokument swoich czasów, który niezależnie od zamiaru autora przekazywał wiedzę o epoce. Na podstawie tego materiału literackiego krytycy dążyli do uświadomienia procesu poznania rzeczywistości poprzez sztukę. Podkreślali związek literatury z życiem społeczeństwa. Cenili te utwory, które przedstawiały rzeczywistość, a zarazem skłaniały naród rosyjski do zreformowania Rosji.

Dyskusja pomiędzy krytykami estetyzującymi i krytykami obozu demokratycznego oscylowała więc wokół tematu: czym jest sztuka?

Do sporu pomiędzy krytykami związanymi z nurtem demokratycznym i zwolennikami „sztuki czystej” w 1861 roku włączył się Fiodor Dostojewski. W artykule *Г.– дов и вопрос об искусстве* dowodził, że główny problem zo-

stał przez obie strony sporu niewłaściwie postawiony. Pisarz stwierdza, że krytycy estetyzujący, którzy odrzucają idee poezji demokratycznej, tym samym zaprzeczają własnym ideałom wolności i swobody twórczej. Bliska jest natomiast Dostojewskiemu idea piękna³⁸.

Rok później na łamach tego samego czasopisma został opublikowany artykuł Apollona Grigoriewa *Wiersze N. Niekrasowa*. Autor w poezji demokratycznej i poezji „sztuki czystej” widział dwie równorzędne strony ogólnego rozwoju literatury epoki popuszkiniowskiej. Podkreślał, że oba nurty łączy służba ideałowi, choć wyraża się ona w różnej formie. Grigoriew zarzuca obu ugrupowaniom jednostronność ich zasady twórczej, która nie obejmując wszystkich przejawów życia, staje się zasadą fałszywą. Z taką oceną poezji tego okresu zgadzał się Dostojewski.

Tak ogólnie wyglądała sytuacja w literaturze rosyjskiej w momencie, kiedy ponownie wkroczył do niej Tiutczew. Nie wziął on jednak aktywnego udziału w toczących się dysputach na temat sztuki, stał się natomiast podmiotem polemiki prowadzonej przez krytyków.

Przypomnijmy, że w przeciągu pięciu lat – od 1836 do 1840 roku – w puszkiniowskim „Sowriemienniku” opublikowano trzydzieści dziewięć jego wierszy, które od razu zwróciły na siebie uwagę swoją oryginalnością. Przez kolejne dziewięć lat – od 1841 do 1849 roku – niestety nie pojawił się w druku ani jeden utwór Tiutczewa. Twórczość młodego poety uległa prawie zapomnieniu. Jedynie Walerian Majkow (1823–1847), brat słynnego poety Apollona Majkowa, w 1846 roku przypomniał rosyjskim czytelnikom o *Wierszach, nadesłanych z Niemiec (Стихотворения, присланные из Германии)*. Krytyk ubolewał i pisał, że „widzieć zapomnienie prawdziwie poetyckich dzieł jest jeszcze smutniej, niż widzieć pojawienie się nieudolnych wierszy, uzbrojonych w ambitne pretensje (...) dziwne rzeczy dzieją się w naszej literaturze!”³⁹.

W 1850 roku w styczniowym wydaniu czasopisma „Sowriemiennik” pojawił się artykuł Mikołaja Niekrasowa *Drugorzędni poeci rosyjscy (Русские второстепенные поэты)*. Autor głosi za Bielińskim, że w Rosji „Поэзии нет!”⁴⁰. W ten sposób krytyk próbował zwrócić uwagę na stan rzeczy – zepchnięcie w cień poezji rosyjskiej. Niekrasow zmuszony był jednakże przyznać, że w tym momencie mało jest twórców, którzy talentem poetyckim mogliby równać się z geniuszem literackim Puszkina i Lermontowa i dlatego liryka lat czterdziestych została odsunięta na margines głównego nurtu ówczesnej literatury. Poeci debiutujący w latach 40-tych stali się także z własnej woli poetami „drugorzędnymi”.

³⁸ Ф. М. Достоевский, Г.– дов и вопрос об искусстве, [в:] Ф. М. Достоевский, *Собрание сочинений в пятнадцати томах*, т. 11 *Публицистика 60-тых годов*, Ленинград 1993, с. 47-87.

³⁹ Сут. за: Л. Озеров, *Поэзия Тютчева*, Москва 1975, с. 17. (Przekład mój – J. D.).

⁴⁰ Тамże, s.17.

Zdaniem Niekrasowa, nie odnosiło się to jednak do autora *Cycerona*. Niekrasow zaliczał Tiutczewa do poetów „pierwszorzędnych”, pisząc o nim tak:

Wiersze p. F. T. należą do niewielu błyskotliwych zjawiskom w dziedzinie rosyjskiej poezji. P. F.T. napisał bardzo niewiele; ale wszystko, co przez niego napisane nosi na sobie pieczęć prawdziwego i doskonałego talentu, nierzadko oryginalnego, zawsze pełnego wdzięku, **przepelnionego myślą i uczuciem...** (...) Główna zaleta wierszy p. F. T. tkwi w żywym, pełnym wdzięku, plastycznie wiernym wyobrażeniu przyrody. On gorąco ją kocha, doskonale rozumie i wszystko to doskonale odzwierciedla się w jego wierszach... (...) We wszystkich tych wierszach pojawia się albo **trafna myśl, uczucie albo obraz**, i wszystko to wyrażone jest poetycko, jak umieją wyrażać się tylko ludzie uzdolnieni. Nie bacząc na tytuł naszych p. rtykułów („Rosyjscy poeci drugorzędni”), stanowczo zaliczamy talent p. F.T. do rosyjskich pierwszorzędnych talentów i wyrażamy tu tylko nasz żal z powodu tego, że napisał za mało⁴¹.

Niekrasow cenił więc przede wszystkim w poezji Tiutczewa połączenie myśli i uczucia. Razem z artykułem zostały opublikowane ponownie dwadzieścia cztery wiersze, które wcześniej w 1836 roku pojawiły się jako *Wiersze, nadesłane z Niemiec*.

Artykuł Niekrasowa zapoczątkował, można rzec, nową epokę w recepcji twórczości Tiutczewa. Jego wiersze publikowane były nie tylko w „Sowriemienniku”. Sam poeta, zachęcony opinią Niekrasowa, wysyła kilka swoich wierszy do czasopisma „Moskwitianin”. W 1850 roku w czasopiśmie „Kijewlianin” pojawiły się dwa utwory Tiutczewa. W 1852 roku Mikołaj Suszkow (redaktor zbioru literackiego „Raut” i jednocześnie szwagier poety) publikuje w swoim zbiorze pięć wierszy autora *Cycerona*.

Poezja Tiutczewa zwróciła uwagę wybitnych mistrzów pióra tego okresu. Iwan Turgieniew w publikacji *Несколько слов о стихотворениях Ф.И. Тютчева* z 1854 roku tak pisał o poecie:

W naszych oczach, jak nie byłoby to przykre ambicji nam współczesnych, p. Tiutczew, należący do poprzedniego pokolenia, poprzedniemu, **bezwzględnie góruje nad wszystkimi swoimi braćmi z kręgu Apollina**. Łatwo wskazać te szczególne cechy, którymi przewyższają go bardziej uzdolnieni z dzisiejszych naszych poetów: czarującą, choć nieco jednostajną, **grację Feta**, energiczną, często **oschłą i twardą pasję Niekrasowa**, poprawną, czasem **chłodną plastyczność Majkowa**; ale wyłącznie na p. Tiutczewie leży pieczęć tej wielkiej epoki, do której należy i która tak wyraziście i silnie znalazła swój wyraz w Puszkynie; w nim jednym daje się zauważyć ta proporcjonalność talentu z osobowością, ta zgodność z życiem autora, – słowem, przynajmniej część tego, co w swym rozwoju jest charakterystycznym znakiem **wielkiego talentu**. Jeśli się nie mylimy, każdy

⁴¹ Н. Некрасов, *Русские второстепенные поэты*, [в:] Н. Некрасов, *Полное собрание сочинений и писем*, Т. IX, Москва 1950, с. 205-220. (Przekład i podkr. moje – J. D.).

jego wiersz zaczyna się myślą, ale jest to myśl, która niczym ognisty punkt, wybuchła pod wpływem głębokiego uczucia albo silnego wrażenia; wskutek tej, jeżeli można to tak określić, właściwości swego pochodzenia **myśl p. Tiutczewa nigdy pojawia się przed czytelnikiem naga i abstrakcyjna, ale zawsze zlewa się z obrazem, zaczerpniętym ze świata duszy albo przyrody**, i przenika się z nim nierozdzielnie i nierozzerwalnie. (...) **Talent jego** (co wynika z samego charakteru owego talentu) **nie jest skierowany do tłumu** i nie czeka na odzew i aprobatę mas; dlatego, aby w pełni ocenić p. Tiutczewa, sam czytelnik musi być obdarowanym przez pewną subtelnością rozumowania, pewną elastycznością myśli, która nie pozostaje długo beczynna. (...) P. Tiutczew może powiedzieć o sobie, że, według słów jednego z poetów, stworzył dzieła, którym nie sądzone jest umrzeć, a dla prawdziwego artysty nie ma wyższej nagrody od takiej świadomości⁴².

W ocenie autora *Rudina*, Tiutczew zajmuje pierwsze miejsce w rosyjskim „panteonie poetyckim” tego okresu. Turgieniew dostrzega elitaryzm tej poezji. Wymaga ona od czytelnika wysublimowanej zdolności rozumienia, erudycji i wrażliwości. Turgieniew zwraca uwagę na to, że myśli zawarte w poezji Tiutczewa rodziły się pod wpływem prawdziwego i głębokiego uczucia lub wrażenia. Źródła emocji dopatruje się w świecie duszy ludzkiej lub świecie przyrody.

To właśnie autor *Ojców i dzieci*, wysoko ceniąc niebywale oryginalny talent Tiutczewa, podejmuje stanowcze działania, aby jego utwory wydać w formie książkowej. Dzięki jego staraniom w 1854 roku ukazuje się pierwszy zbiór wierszy poety. Tom został opublikowany w Petersburgu jako załącznik do „Sowriemiennika”. W jego skład weszło nieco ponad sto wierszy, w tym kilka przekładów. Zaraz potem pojawił się jednak już jako odrębne wydanie w formie książkowej. To wydanie, jak już wcześniej wspomnieliśmy, było rzeczywistym debiutem poety, a jednocześnie odkrywało w nim wielkiego i całkiem ukształtowanego twórcę.

Ładunek myśli filozoficznej, głęboki obraz psychologiczny duszy ludzkiej, prawdziwość uczuć poezji autora *Bliźniąt* zostały wysoko ocenione przez Niekrasowa, Turgieniewa oraz Dobrolubowa. Spowodowało to, że Tiutczew był od tej pory odbierany jako twórca bliski kręgowi pisarzy demokratycznych. Obóz konserwatywny natomiast odniósł się do jego poezji dość obojętnie.

Jeszcze w inny sposób niż poprzednicy próbował odczytać poezję Tiutczewa Afanasij Fet. W artykule z roku 1859 *O wierszach F. Tiutczewa (O стихотворениях Ф. Тютчева)*⁴³ zakwestionował przede wszystkim pojmowanie zadań, roli i celów poezji przez przedstawicieli obozu demokratycznego.

⁴² И. С. Тургенев, *Несколько слов о стихотворениях Ф. И. Тютчева*, [w:] Ф.И. Тютчев, *Pro et contra. Личность и творчество Тютчева в оценке русских мыслителей и исследователей*, Санкт-Петербург 2005, s. 43-44. (Przekład i podkr. moje – J. D.).

⁴³ А. А. Фет, *О стихотворениях Ф. Тютчева*, [w:] Ф. И. Тютчев: *Pro et contra. Личность и творчество Тютчева в оценке русских мыслителей и исследователей. Антология*, Санкт-Петербург 2005, s. 47-65.

Istotę poezji Fet ujmował następująco: „Poezja lub w ogóle sztuka jest czystym odtwarzeniem nie przedmiotu, a tylko jednostronnego jego ideału... Ale o to właśnie chodzi, że **artyście droga jest tylko jedna strona przedmiotów: ich piękno...**”⁴⁴. Jako najwyższą wartość sztuki Fet wymienia zatem walor estetyczny – piękno⁴⁵. W odróżnieniu od Turgieniewa i Niekrasowa, Fet ceni twórczość autora *Łabędzia* przede wszystkim za ewokowane piękno, a nie za ładunek myśli filozoficznej:

Rzeczywiście, pierwszym warunkiem artyzmu jest jasność; ale jasność jasności nierówna. **P. Tiutczew nie dlatego jest wielkim poetą, że igra abstrakcjami, niczym inny obrazami, a dlatego, że w swoim przedmiocie tak samo łowi stronę piękną, jak inny wychwytuje ją w przedmiotach bardziej namacalnych**⁴⁶.

Fet próbuje także nakreślić granicę pomiędzy myślą filozoficzną i myślą poetycką:

Mówiąc o myśli, wszędzie będziemy mieć na uwadze *myśl poetycką*; inne typy myśli nas nie interesują, i w stosunku do myśli poetyckiej p. Tiutczew stale pojawia się jako jej całkowity, oryginalny, a dlatego nierzadko ekscentryczny i nawet kapryśny władca. Poetycka siła, czyli przenikliwość p. Tiutczewa jest zdumiewająca. Nie tylko widzi on przedmiot z oryginalnego punktu widzenia, ale dostrzega jego najsubtelniejsze formy i odcienie. Jeśli już komuś nie można zarzucić rutyny, to na pewno naszemu poecie⁴⁷.

Zdaniem autora *Ogni wieczornych* sztuka jest zazdrosna; nie dopuszcza do istnienia w jednym dziele dwóch równoważnych centrów. Chociaż myśl i uczucie stale łączą się w dziele sztuki, ale władać nim oddzielnie w tym samym czasie nie mogą.

⁴⁴ Tamże, s. 48. (Przekład i podkr. moje – J. D.).

⁴⁵ O niezwykle istotnych dla literatury rosyjskiej XIX wieku relacjach pomiędzy kategoriami etycznymi i estetycznymi przypomina Jan Czykwin: „Trzeba powiedzieć, że podnoszenie przez Feta piękna do rangi najwyższej było w dużym stopniu współdziałające z podstawowym i decydującym dla literatury rosyjskiej XIX wieku nastawieniem tyleż na piękno, co i na dobro. Pod tym względem literatura ta zasadniczo różniła się od współczesnej jej literatury zachodnioeuropejskiej. Ta ostatnia bowiem była zainteresowana rozwiązaniem aktualnych konfliktów społecznych, podczas gdy w rosyjskiej na czoło wysuwała się problematyka poszukiwań moralnych i estetycznych. Poczynając od Puszkina osiągnięcie piękna, dobra i prawdy staje się dla wielu pisarzy jednym z głównych zadań. Odnosi się to do Gogola, Lwa Tołstoja, Dostojewskiego, Czechowa. W odróżnieniu od nich Feta interesowało jednak piękno i tylko piękno, oddzielone od pierwiastków etycznych”. Patrz: J. Czykwin, *Afanasij Fet: studium historycznoliterackie*, Białystok 1984, s. 91-92. O stosunku estetyczno-etycznej „triady” piękna, dobra i prawdy oraz jej znaczeniu dla światopoglądu społeczeństwa rosyjskiego i prawosławia pisze także Tomasz Śpidlik w pracy *Myśl rosyjska. Inna wizja człowieka*, Warszawa 2000, s. 104-111.

⁴⁶ А. А. Фет, *О стихотворениях Ф. Тютчева*, [в:] Ф. И. Тютчев: *Pro et contra. Личность и творчество Тютчева в оценке русских мыслителей и исследователей. Антология*, Санкт-Петербург 2005, с. 64. (Przekład mój – J. D.).

⁴⁷ Tamże, s. 55. (Przekład mój – J. D.).

W odpowiedzi na powyższą publikację Dobrolubow w artykule z roku 1859 *Królestwo mroku* (*Темное царство*) próbuje dać interpretację poezji Tiutczewa z pozycji sformułowanych przez Bielińskiego i rozwiniętych w pracach Czernyszewskiego. Zdaniem krytyka, miarą wartości dzieła artystycznego powinna być obecność w nim życiowej prawdy:

Sądząc według tego, jak głęboko spojrzenie pisarza przenika do istoty zjawisk, jak szeroko pokazuje on w swoich utworach różne strony życia, można określić też wielkość jego talentu. Bez tego wszystkie interpretacje będą daremne. Na przykład, p. Fet ma talent i p. Tiutczew ma talent: jak określić ich stosunkowe znaczenie? Bez wątplenia nie inaczej, jak poprzez przeanalizowanie sfery, dostępnej obu poetom. Wtedy też okaże się, że talent jednego zdolny jest w całej swej sile przejawiać się tylko w uchwyceniu przelotnych wrażeń delikatnych zjawisk przyrody, zaś **drugiemu ponadto właściwa jest też gorąca pasja, surowa energia i głęboka myśl, rozbudzana nie tylko zjawiskami żywiołów, ale też kwestiami moralnymi, problemami życia społecznego.** Na wskazaniu tego wszystkiego powinna właściwie polegać ocena talentu obu poetów. Wtedy czytelnicy nawet bez jakichś estetycznych (zwykle dość mglistych) rozważań zrozumieliby, jakie miejsce w literaturze zajmuje jeden i drugi poeta⁴⁸.

Według Dobrolubowa, najwyższe wartości dzieła literackiego to prawda i realizm. Krytyk zasadnie stwierdza, że u źródła Tiutczewowskiej poezji leżą nie tylko idee filozoficzne, ale także zagadnienia moralne oraz wydarzenia życia społecznego. Dobrolubow wskazuje na silne i głębokie osadzenie poety w otaczającej rzeczywistości, co było, według niego, świadectwem ogromnego i niezwykłego talentu. Przeciwstawia Tiutczewa właśnie Fetowi, dowodząc, że słabość poezji tego drugiego nie jest wynikiem braku kunsztu artystycznego, ale błędnych, wedle krytyka, założeń estetycznych w jego praktyce twórczej.

Publikacja tomu wierszy Tiutczewa nie przeszła więc bez echa. Wręcz przeciwnie, toczyła się o niego słowna batalia przedstawicieli dwóch głównych nurtów literackich XIX wieku. Zarówno demokraci, jak i zwolennicy „sztuki czystej” dostrzegali w twórczości Tiutczewa spełnienie postulatów, które wysuwali wobec literatury. O wartości jego poezji świadczy fakt, że zainteresowała ona żywo najwybitniejszych ludzi pióra tej epoki w Rosji: Lwa Tołstoja i Fiodora Dostojewskiego.

Sam zaś Tiutczew nie brał bezpośredniego udziału w tej polemice. O zadaniach literatury wypowiadał się stosunkowo rzadko. Daleki był od tego, by widzieć w niej główne narzędzie, które mogłoby zmienić, zreformować społeczeństwo. Wskazuje na to już chociażby jego stosunek do własnej twórczości, którą traktował jako sferę marginalną w stosunku do polityki i działalności dy-

⁴⁸ Н. А. Добролюбов, *Темное царство*, [в:] Н. А. Добролюбов, *Избранные философские произведения*, Т. 2, Ленинград 1948, с. 5-159. (Przekład i podkr. moje – J. D.).

plomatycznej, stanowiących główną dziedzinę jego aktywności. Poezja należała do płaszczyzny życia prywatnego, intymnego.

Swoje deklaracje poetyckie o poezji i poecie Tiutczew wyraził raczej „przy okazji”, mimochodem w takich wierszach, jak na przykład *Silentium!*, *Nie wierz, nie wierz poecie...* (*He верь, не верь поэту дева...*), *Łabędź* (*Лебедь*), *Nikt nie odgadnie, nikt nie zbada...* (*Нам не дано предугадать...*), które powstawały w różnych latach w pierwszym i drugim etapie jego twórczości.

Utwór *Silentium!* z roku 1830 odnosi się do procesu wypowiedzi, a szerzej rzecz ujmując – do procesu wcielenia myśli w słowo, czyli do psychologii twórczości. Dosłowne rozumienie tytułu wiersza nie wydaje się właściwe, ponieważ prowadziłoby to nas do absurdalnego wniosku, iż poeta w akcie twórczym przeczy sam sobie – nakłania do zachowania milczenia i jednocześnie sam mówi poprzez swoją poezję. Wiersz ten nawiązuje do znanego już od czasów starożytnych motywu milczenia⁴⁹. Utwór ten pokazuje swoistą antynomiczność myślenia poety:

*Milcz i zazdrośnie wśród milczenia
Zataj i czucia, i marzenia.
Niech w głębi ducha zatajone
Rodzą się i zachodzą one
Cicho jak gwiazdy w nocnym cieniu:
Wpatruj się w nie – i trwaj w milczeniu.* (26)

*Молчи, скрывайся и таи
И чувства и мечты свои –
Пускай в душевной глубине
Встают и заходят оне
Безмолвно, как звезды в ночи, –
Любуйся ими – и молчи.* (105)

Tiutczew – w ślad za Żukowskim i romantykami – powraca w tym wierszu również do problemu niewyraźności doznań świata duchowego człowieka w słowie. Pojawia się, jak już wspominaliśmy, znany w literaturze motyw „mowy serca”:

*Jak sercu wypowiedzieć siebie?
Innemu jakże pojąć ciebie?
Będziez twa dusza zrozumiana?
Kłamstwem jest myśl wypowiedziana;
Ryjąc zamącisz nurt w strumieniu:
Ze źródła pij – i trwaj w milczeniu.* (26)

⁴⁹ Na temat milczenia patrz: M. Kalinowska, *Mowa i milczenie: romantyczne antynomie samotności*, Warszawa 1989; *Myśl, słowo i milczenie: wokół zagadnień świadomości literackiej i praktyki twórczej*, pod red. P. Żbikowskiego, Rzeszów 1997.

*Как сердцу высказать себя?
Другому как понять тебя?
Поймет ли он, чем ты живешь?
Мысль изреченная есть ложь.
Взрывая, возмутишь ключи, –
Питайся ими – и молчи. (105)*

Proces twórczy kształtował się w głębi wewnętrznego świata poety. Biorąc pod uwagę specyfikę osobowości Tiutczewa, która cała nakierowana była na sferę intelektualną, doznania duchowe musiały rozgrywać się na tych poziomach jego duszy, w których słowo z trudem podążało za myślą. Dlatego też autor nawołuje do milczenia:

*Умей жить только в себе самом.
В твоей душе cały świat schowany
Дум чародейско таинственных;
Хаłas zewnętrzny je przekrzyczy,
Zbledną w gwarnego dnia promieniu:
Uchwyć ich pieśń i – trwaj w milczeniu! (26)*

*Лишь жить в себе самом умей –
Есть целый мир в душе твоей
Таинственно-волшебных дум;
Их оглушит наружный шум,
Дневные разгонят лучи, –
Внимай их пенью – и молчи!.. (105-106)*

Wiersz *Łabędź (Лебедь)* z 1839 roku przedstawia orła i łabędzia jako symbole dwóch typów poety: lirycznego i politycznego. Tiutczew posłużył się w tym utworze charakterystycznymi symbolami klasycyzmu. Obraz łabędzia wiąże się z antycznym przekazem o tym, że dusze poetów po śmierci zamieniają się w łabędzie, o czym opowiada Horacy. Istnieje także inna interpretacja tego wiersza. Antyteza orła i łabędzia może odnosić się do Rosji (która ma w swoim herbie orła) i Bawarii (łabędź w herbie Ludwika Bawarskiego).

*Niech orzeł, w górę mknąc wysoko,
Śród chmur się mija z błyskawicą,
I, patrząc słońcu oko w oko,
Niezłęką pije blask źrenicą.*

*Stokrotnie wyższą zesał dołę,
Łabędziu, Tobie – bogów chór,
I w czystym, jak ty sam, żywióle
Wykąpał jasność twoich piór...*

*Śród dwóch otchłani sen twój święty
 Kołysze śpiewny fali szmer:
 I płyniesz, zewsząd ogarnięty
 Monarszą chwałą gwiezdnych sfer... (16)*

*Пускай орел за облаками
 Встречает молнии полет
 И неподвижными очами
 В себя впивает солнца свет.*

*Но нет завиднее удела,
 О лебедь чистый, твоего –
 И чистой, как ты сам, одело
 Тебя стихией божество.*

*Она, между двойною бездной,
 Лелеет твой всезрящий сон –
 И полной славой тверди звездной
 Ты отовсюду окружен. (144-145)*

W tym samym roku Tiutczew pisze utwór *Nie wierz, nie wierz poecie...* (*Не верь, не верь поэту дева...*). W tym liryku pojawia się romantyczny obraz poety porównywanego do żywiołu. Poeta jest wszechmocny. Jedyne, co go ogranicza, to on sam:

*On jako żywioł jest wszechmocny,
 Nad sobą tylko nie jest panem:
 I spali wieńcem swym niechcący
 Twe loki młode i rozwiane. (66)*

*Поэт всесилен, как стихия,
 Не властен лишь в себе самом;
 Невольно кудри молодые
 Он обожжет своим венцом. (146)*

Przestroga, która pojawia się w pierwszym wersie „Не верь, не верь поэту дева...”, wskazuje, że uczucie poety może nieść ukochanej cierpienie, a nawet zgubę.

Tiutczew mówi także, nawiązując być może do wiersza Puszkina *Поэт и толпа*, o stosunku społeczeństwa do poety. Poeta jest niezrozumiany, ponieważ otacza go „bezmyślny lud”. Nie liczy się ze zdaniem trywialnego ludu, który go gani lub chwali:

*Thuszcza chwałą lub ganiąca
 Poety nie obchodzi zgoła:
 On nie jak żmija serce kąsa,
 Lecz z niego słodycz ssie jak pszczoła. (67)*

*Вотще поносит или хвалит
Его бессмысленный народ...
Он не змиею сердце жалит,
Но как пчела его сосет.*

Poeta ma ogromną moc sprawczą. Jego miłość może unosić ku niebu lub zabijać:

*Na świętość twoją się nie skusi
Szlachetna, czysta ręka jego,
Lecz albo życie tve udusi,
Lub pod obłoki wziecie w niebo. (67)*

*Твоей святыни не нарушим
Поэта чистая рука,
Но ненароком жизнь задушим
Иль унесет за облака.*

W wierszu *Poezja (Поэзия)* z 1850 roku po raz kolejny poezja przedstawiona jest jako żywioł. Twórczość jest darem niebios, niesie ukojenie w tragicznych momentach, gdy do głosu dochodzą namiętności:

*W rozgwarze gromów i w lyskaniach,
Pośród wód morskich kołysania,
Pośród żywiołów wrzących waśni
Ona zlatuje z nieb na ziemię –
Niebianka – ziemian cieszyć plemię,
Lazurem nieba w oczach zalśni
I zbuntowane morze gasi
Lejąc balsamy pojednania. (82)*

*Среди громов, среди огней,
Среди клокочущих страстей,
В стихийном, пламенном раздоре,
Она с небес слетает к нам –
Небесная к земным сынам,
С лазурной ясностью во взоре –
И на бунтующее море
Льет примирительный елей. (158)*

Aforystyczny wydźwięk ma wiersz *Nikt nie odgadnie, nikt nie zbada...* (*Нам не дано предугадать...*), napisany przez Tiutczewa w 1869 roku. Utwór ten można interpretować dwojako. Można dostrzec w nim temat losów pośmiertnych twórczości, problem tego, czy słowo pozostawione przez poetę nie zostanie zapomniane, czy odezwie się echem wśród potomnych. Wiersz można odczytać także jako utwór, traktujący o przemijaniu człowieka, o wzbudzającej współczucie ulotności jego życia:

*Nikt nie odgadnie, nikt nie zbada,
Z jakim się echem słowo spotka –
I nagle tak, jak łaska słodka,
Oddźwięk na duszę naszą spada...* (135)

*Нам не дано предугадать,
Как слово наше отзовется, –
И нам сочувствие дается,
Как нам дается благодать...* (242)

Poglądy Tiutczewa były więc bliskie romantycznemu spojrzeniu na poezję i rolę twórcy. On sam na temat poezji wypowiada się stosunkowo rzadko, nie manifestuje swego programu literackiego. Mimo to, dla wnikliwego czytelnika jasny jest fakt, że poprzez poezję Tiutczew dążył do poznania tajemnic bytu, prawdy o człowieku w całej jego złożoności i na wszystkich poziomach – metafizycznym, społecznym, psychologicznym i historycznym.

Tiutczew powrócił na stałe do Rosji w 1844 roku. Jak już wcześniej wspomnieliśmy, od tego momentu rozpoczyna się drugi etap jego drogi twórczej. Na charakter i formę twórczości wpłynęły nie tylko wspomniane wcześniej zjawiska zachodzące w rosyjskiej literaturze lat 40-tych i 50-tych XIX wieku. Poezja tego okresu ukształtowała się pod wpływem jeszcze kilku innych ważnych czynników. Przede wszystkim zmieniło się środowisko, poeta opuścił znajome mu i bliskie miejsca, powracając do tego, co było dla niego rodzime, a zarazem obce. Autor *Fontanny*, piewca przyrody Południa, z trudem odnajdował swoje miejsce w kraju Północy.

Powrót poety do kraju zbiegł się również z ważnymi wydarzeniami w życiu społecznym Rosji. Wtedy to właśnie rozpoczynają się debaty na temat przyszłości Rosji, potrzeby reform i zmian w obrębie życia społecznego. Krystalizują się ugrupowania słowianofilów i okcydentalistów, a nieco później liberałów i demokratów. Tiutczewa, żywo reagującego na wszelkie sprawy związane z Rosją, musiały głęboko poruszać owe polemiki. Na formie poezji drugiego etapu zaważyły również tragiczne wydarzenia wojny krymskiej (1853–1856) i ogromne niezadowolenie społeczne z nią związane. I wreszcie niezwykle istotne wydarzenie w życiu osobistym – znajomość z Heleną Dienisjewą, która przetrzymała się w trwały kilkunastoletni związek.

Pierwsze symptomy zmian w poezji drugiego okresu Tiutczewa widoczne są w liryce pejzażowej. Ojczysty krajobraz wzbudził w poecie sprzeczne emocje, co widzimy w wierszu *I oto znów się przywitałem z wami...* (*Итак, опять увиделся я с вами...*) napisanym w 1849 roku pod wpływem uczuć związanych z powrotem do Rosji, a następnie pobytem w rodzinnej wsi Owstug:

*I oto znów się przywitałem z wami,
Miejsca ojczyste, lecz jakże niemiłe,
Gdzie pierwszą myślą i uczuciem żyłem,*

*Gdzie dzisiaj patrzę mglistymi oczami
Na mnie w promieniach wieczornego światła
Moje dziecinne, przeminione lata.*

*O biedne widmo, próżne sił, zwodnicze,
Zagadkowego szczęścia, błędna maro!
Z obojętnością zimną i niewiarą,
Chwilowy gościu, patrzę w twe oblicze.
Jakżeś dziś obcy dla mojego ducha,
Jak brat mój młodszy, który zmarł w pieluchach...*

*Ach nie, nie tutaj, nie ten kraj odludny
Dla mojej duszy był dziedziną miłą –
Nie tu rozkwitło i nie tu się czciło
Największe święto mej młodości cudnej.
Ach, również nie w tej ziemi pochowałem
Wszystko, czym żyłem i co ukochałem. (74)*

*Итак, опять увиделся я с вами,
Места немилые, хоть и родные,
Где мыслил я и чувствовал впервые –
И где, теперь, туманными очами,
При свете вечеряющего дня,
Мой детский возраст смотрит на меня.*

*О бедный призрак, немогущий и смутный,
Забытого, загадочного счастья!
О, как теперь без веры и участия
Смотрю я на тебя, мой гость минутный,
Куда как чужд ты стал в моих глазах –
Как брат меньшей, умерший в пеленах...*

*Ах нет, не здесь, не этот край безлюдный
Был для души моей родимым краем –
Не здесь расцвел, не здесь был величаем
Великий праздник молодости чудной.
Ах, и не в эту землю я сложил
Все, чем я жил и чем я дорожил! (154)*

Dialektyka uczuć poety zaznaczona jest już w pierwszym wersie, gdy mówi on o „miejscach niemiłych, chociaż ojczystych”. Wspomnienia dzieciństwa nasuwają myśl o ojczyźnie, jako o „kraju odludnym”, bo opuszczonym przez poetę w młodym wieku, kraju, który nie uduchowił go. Z ojczystymi stronami wiążą się także smutne wydarzenia życia osobistego – przypomniana śmierć młodszego brata, który umarł w niemowlęctwie. Ciepłe wspomnienia o latach młodości i pamięć o pierwszej żonie Eleonorze (zmarłej i pochowanej w Turynie) wiążą go z innym krajem. Analogicznie do antytezy Wschodu –

Zachodu, charakterystycznej dla wierszy politycznych, tu zarysowuje się antyteza Północy i Południa.

Tiutczewowi, który ukochał przyrodę Południa, trudno było przyzwyczać się do północnego krajobrazu Rosji. Nawet po wielu latach spędzonych w kraju pod koniec 1859 roku pisze wiersz *W drodze powrotnej* (*На возвратном пути*), w którym łączy opis smutnego, nagiego, wręcz martwego ojczystego pejzażu ze wspomnieniem o barwnej, żywej przyrodzie krajów śródziemnomorskich:

II

*Ojczysty pejzaż... Pod olbrzymią chmurą,
Co śniegiem sunie się brzemienna,
Sinieje dal, czernieje bór ponury
Spowity w koło mgłą jesienną.*

*Wszystko tak nagie – pustka nieobjęta
I monotonia w tej martwocie,
Gdziekolwiek tylko pierwszym lodem ścięta
Prześwieca wód stojących plama w błocie.*

*Ni barw, ni dźwięków, kresu nic nie kładzie
Martwocie życia; losem pokonany,
W zdrętwieniu myśli, w wiecznym czuć bezwładzie
Człowiek tu tylko śni o sobie samym.*

*Jak światło dzienne mąci się spojrzenie,
Wierzyć się nie chce, choć widziane wczoraj,
Że są gdzieś kraje, gdzie tęczowe cienie
Rzuca świat górski w błękit wód jeziora. (114)*

II

*Родной ландшафт... Под дымчатым навесом!
Огромной тучи снеговой
Синеет даль – с ее угрюмым лесом,
Окутанным осенней мглой...
Все голо так – и пусто-необъятно
В однообразии немом...
Местами лишь просвечивают пятна
Стоячих вод, покрытых первым льдом.*

*Ни звуков здесь, ни красок, ни движенья –
Жизнь отошла – и, покорясь судьбе,
В каком-то забыты изнеможенья,
Здесь человек лишь снится сам себе.
Как свет дневной, его тускнеют взоры,
Не верит он, хоть видел их вчера,*

*Что есть края, где радужные горы
В лазурные глядятся озера... (199-200)*

W wierszach poświęconych przyrodzie rosyjskiej autor powoli odchodzi od przedstawiania pejzażu jako wykładni problemów filozoficznych, dotyczących życia jednostki ludzkiej. Rezygnuje z używania motywów mitologicznych oraz symboli. Coraz częściej wiersze pejzażowe ciążą ku przedstawieniu głównie przyrody. Tego typu postawa prezentowana jest w wierszu *Jak wesół pogrzmot letniej burzy* (*Как весел грохот летних бурь*) z 1851 roku:

*Jak wesół pogrzmot letniej burzy,
Gdy miecąc lotny pyl, ulewa
Urwaną chmurą lunie z nieba
I zmąci je i odlazurzy.
A gdy porywczco-nierozumnie
Naskoczy na dąbrowę potem,
Dąbrowa ozwie się dygotem
Szerokolistnie, szmernie, szumnie!... (93)*

*Как весел грохот летних бурь,
Когда, взметая прах летучий,
Гроза, нахлынувшая тучей,
Смутит небесную лазурь
И опрометчиво-безумно
Вдруг на дубраву набежит,
И вся дубрава задрожит
Широколиственно и шумно!... (181)*

Ta miniatura pejzażowa przedstawia częsty u Tiutczewa obraz zjawiska atmosferycznego w całej jego urodzie, oddając sferę dźwięków, ruch i nastrój burzy.

Głównym zadaniem poezji pejzażowej Tiutczewa tego okresu jest przekazanie wrażeń i uczuć podmiotu lirycznego wywołanych kontaktem z przyrodą. Jeśli pojawia się jeszcze dodatkowa treść filozoficzna, to ma ona charakter drugoplanowy⁵⁰. Zmieniają się także środki wyrazu, detale świata przedstawionego mają za zadanie opisywać obiektywną różnorodność przyrody, a nie służyć wyrażeniu emocji podmiotu lirycznego.

Pejzaż Tiutczewa nabiera coraz bardziej konkretnych cech:

*Быва, gdy zmoże nas życiowy бłąд
I zmierznie świat, a życie глázem тлóczy,
Duszę owionie jakiś wiew uroczy*

⁵⁰ В. В. Гиппиус, *От Пушкина до Блока*, Москва-Ленинград 1966, с. 219.

*Przynosząc ulgę niewiadomo skąd –
W mienionych chwil się nagle skąpiem fali
I ciężki głaz się z piersi nam odwali.*

*Podobnie w czas, gdy lecą liście z drzew,
A pola puste są i gaj jest goły,
Gdy niebo bledsze, rozdeszczone doły –
Nagle powieje ciepły, mokry wiew,
Opadłe liście przed sobą pogoni
I jakby wiosną duszę nam owionie. (77-78)*

*Когда в кругу убийственных забот
Нам все мерзит – и жизнь, как камней груда,
Лежит на нас, – вдруг, знает бог откуда,
Нам на душу отрадное дохнет,
Минувшим нас обвеет и обнимет
И страшный груз минутно приподнимет.*

*Так иногда, осеннюю порой,
Когда поля уж пусты, роци голы,
Бледнее небо, пасмурнее долы,
Вдруг ветер подует, теплый и сырой,
Опавший лист погонит пред собою
И душу нам обдаст как бы весною... (155)*

W tym wierszu, napisanym w roku 1849, pojawia się paralelizm pomiędzy światem człowieka i przyrody, ale kierunek porównania jest odmienny od tego, jaki istniał w pierwszym okresie twórczości poety. W tym przypadku to nie przyroda jest punktem wyjścia do rozważań o człowieku, ale człowiek o przyrodzie. Poeta posługuje się w nim konkretnymi, celnymi, „mało poetyckimi” epitetami, które różnią się od wyszukanych epitetów wcześniejszej liryki. Określenia bliskie są mowie potocznej: wiatr jest „ciepły i wilgotny”, „pola puste”, „gaj goły”, „niebo blade”. Taka leksyka zbliża język wiersza do liryki realistycznej. Jeśli pojawia się analogia do wewnętrznego życia człowieka, to jest ona zaznaczona subtelnie, pojawia się w podtekście.

Element personifikacji przyrody pojawia się w utworze *Jest chwila krótka w dniach jesiennej pory* (*Есть в осени первоначальной*) z 1857 roku, jednak pojawia się on dopiero na końcu wiersza, w obrazie odpoczywającego pola:

*Jest chwila krótka w dniach jesiennej pory,
Przedziwnych chwila mgień:
Powietrze czyste, kryształowy dzień,
Świetliste jeszcze wciąż wieczory... (109)*

*Есть в осени первоначальной
Короткая, но дивная пора –*

*Весь день стоит как бы хрустальный,
И лучезарны вечера... (195)*

Druga strofa wprowadza temat z życia narodu. Strofę rozpoczyna celnie dobrany zwrot „бодрый серп”, który oddaje atmosferę pracy, aktywności człowieka. Z kolei określenie „праздная борозда” tworzy nastrój odpoczynku po ciężkiej pracy, wskazuje na statykę obrazu. Pejzaż nie jest więc tylko „fotograficzną” rekonstrukcją elementów krajobrazu, ale odtwarza także działanie, wskazuje na sceny, jakie się w tym krajobrazie rozegrały:

*Gdzie rzeźki błyskał sierp i padał kłos,
Dziś głucho wszędzie, opuszczona niwa;
I tylko cienki pajęczyny włos
Na śpiącej bruździe odpoczywa. (109)*

*Где бодрый серп гулял и падал колос,
Теперь уж пусто все – простор везде, –
Лишь паутины тонкий волос
Блестит на праздной борозде. (195)*

W równie mistrzowski sposób skonstruowana została kolejna strofa. Poeta kreśli pejzaż, posługując się perspektywą wertykalną. Rozpoczyna strofę od opisu opustoszałego nieba, kończy zaś obrazem odpoczywającego pola:

*Wichrowe jeszcze śpią poświsty,
W powietrzu pustka, zmilkły ptaków spory,
I sływa lazur jasny, ciepły, czysty
Na pogrążone w sen ugory. (109)*

*Пустеет воздух, птиц не слышно боле,
Но далеко еще до первых зимних бурь –
И льется чистая и теплая лазурь
На отдыхающее поле... (195)*

Mimo nasycenia utworu środkami artystycznymi pejzaż przedstawia ukonkretnioną sytuację liryczną, język poetycki zaś zbliża się do jednopłaszczyznowości i konkretności opisu. Pojawia się połączenie tematu przyrody z tematem życia narodu. Ukazany zostaje nie tylko ojczysty pejzaż, ale również atrybuty codziennego życia i pracy ludu rosyjskiego.

Rosyjski krajobraz pokazany jest jeszcze w innych wierszach. Wymieńmy ich tytuły: *Zima czarodziejka... (Чародейкою зимою...)*, *W cichą noc późnego lata... (Тихой ночью, поздним летом...)*, *Nie ostygła z dziennej spieki... (Не остывшая от зною...)*. Uroda tego kraju jest subtelna, „skryta”. Jest to „неяркая красота”, wedle słów samego poety.

Nowym zjawiskiem w Tiutczewowskiej liryce drugiego okresu jest połączenie tematu przyrody z tematem życia ludzkiego i życia rosyjskiego narodu. O ile w wierszach pierwszego okresu twórczości przeważało abstrakcyjne „ja” lub „my”, to w kolejnym etapie działalności literackiej uwaga poety skupiła się na drugim człowieku w całej jego psychologicznej złożoności.

W materii poetyckiej zaowocowało to wprowadzeniem do wiersza bohatera lirycznego, o czym pisze Naum Bierkowski:

Od lat czterdziestych pojawia się u Tiutczewa nowy dla niego temat innego człowieka, obcego „ja”, postrzeganego z pełną życzliwością i współczuciem. I wcześniej Tiutczew cierpiał, pozbawiony żywych związków z innymi, ale nie wiedział, jak nawiązać owe relacje, teraz zaś dysponuje najskuteczniejszym środkiem, które może zwyciężyć społeczne podziały. Skupienie na obcym „ja” to efekt demokratycznej postawy, która dosięgła Tiutczewa w późnej, dojrzałej porze... Granica między indywidualnym i masowym, swoim i obcym u Tiutczewa zaciera się. Napraszają się analogie do Niekrasowa i jego wierszy lat 40-tych i 50-tych, adresowanych do kobiet...⁵¹

Badacz łączy zainteresowanie obcym „ja” z silnym wpływem nastrojów demokratycznych, niezwykle żywych w społeczeństwie rosyjskim od lat 40-tych XIX wieku.

Pierwszym utworem, noszącym ślad nowego programu drugiego okresu twórczości jest wiersz *Łzy* (*Слезы людские, о слезы людские*), powstały w 1849 roku Poeta przejawia społeczne współczucie wobec tych, którzy są skrzywdzeni, którzy cierpią:

*Łez ludzkich zdroje, łez ludzkich strugi!
Rankiem płyniecie i w wieczór długi...
Łzy niewidzialne, łzy niestyszalne,
Niewyczerpalne, nieprzeliczalne,
Ni to posępne deszcze nawalne,
Czasu jesiennej, nocnej szarugi... (76)*

*Слезы людские, о слезы людские,
Льетесь вы ранней и поздней порой...
Льетесь безвестные, льетесь незримые,
Неистоцимые, неисчислимые, –
Льетесь, как льются струи дождевые
В осень глухую, порою ночной. (155)*

⁵¹ Н. Берковский, *Ф. И. Тютчев*, [в:] Ф. И. Тютчев, *Полное собрание сочинений*, Ленинград 1987, с. 36. (Przekład mój – J. D.).

Ten utwór wprowadza autora *Ostatniego kataklizmu* w krąg zainteresowań problematyką społeczną, który został już wyznaczony przez twórczość Niekrasowa i Dostojewskiego⁵².

Z powyższym tekstem tematycznie łączy się wcześniej wiersz *Te chałupy pochylone* (*Эти бедные селенья*). W nim z kolei współczucie dla narodu wiąże się z ideami chrześcijańskimi. Smutny obraz przyrody i życia rosyjskiego ludu nie przesłania w oczach poety wysokich wartości moralnych, ukrytych w narodzie. „Obcemu” trudno dostrzec i zrozumieć wewnętrzne światło, kryjące się w głębi rosyjskiej duszy.

*Te chałupy pochylone,
Niepokazne w polu brzoźki.
Kraju ty mój udręczony,
Cierpiętniczy kraju ruski!*

*Nie zrozumie, nie uchwyci
Dumny wzrok obcoplemienny,
Co przeziera tak i świeci
Spoza krasy twej przyziemnej.*

*Dźwigający krzyża brzemię,
Stopą bosą głązy krwawiąc,
W chłopskie szacie – wzdłuż tę ziemię
Chrystus przeszedł błogostawiając. (102-103)*

*Эти бедные селенья,
Эта скудная природа –
Край родной долготерпенья,
Край ты русского народа!
Не поймет и не заметит
Гордый взор иноплеменный,
Что сквозит и тайно светит
В наготе твоей смиренной.
Удрученный ношей крестной,
Всю тебя, земля родная,
В рабском виде царь небесный
Исходил, благословляя. (191)*

Ostatnie wersy wskazują, że w pojęciu poety Rosja jest krajem pobłogosławionym przez Boga, a więc wybranym i przeznaczonym do spełnienia ważnej misji dziejowej. Ten mesjanistyczny utwór był wysoko oceniany przez Mikołaja Niekrasowa i Mikołaja Czernyszewskiego, poetów demokratów, odwoływali się do niego także w swoich dziełach Iwan Turgieniew i Fiodor

⁵² Patrz: Н. Берковский, *Ф. И. Тютчев*, [в:] Ф. И. Тютчев, *Полное собрание сочинений*, Ленинград 1987, с. 37.

Dostojewski⁵³. Obraz cierpiącej, udręczonej ojczyzny łączy się z przekonaniem o niezwykłości i wewnętrznym pięknie narodu rosyjskiego. Tiutczew przypisuje ludowi atrybuty mające ważne znaczenie w teologii prawosławnej, a więc pokorę (смирение) i cierpliwość (долготерпение)⁵⁴.

W odróżnieniu od poetów demokratów Tiutczew nie wiązał przekonania o zmianach z koniecznością rewolucji. Jakiegokolwiek reformy powinny być, według niego, wprowadzane w sposób pokojowy, co widać choćby w wierszu *Czy dla tej ciemnej ludzkiej masy (Над этой темною толпой)*:

*Czy dla tej ciemnej ludzkiej masy,
Nie rozbudzonej z swej drętwoty,
Zabłyśnie kiedyś promień złoty
I przyjdą już wolności czasy?*

*Zabłyśnie promień twój, wolności,
I sen rozpędzi, i туманы,
Lecz zaropiałe stare rany,
Te blizny gwałtów, nieprawości*

*I pustkę, co dni nasze chłonie,
Co dręczy umysł, serce nęka,
Kto je uleczy, czyja ręka? –
Ty, Chrystusowa czysta dłoni... (107-108)*

*Над этой темною толпой
Непробужденного народа
Взойдешь ли ты когда, Свобода,
Блеснет ли луч твой золотой?
...Блеснет твой луч и оживит
И сон разгонит и туманы...
Но старые, гнилые раны,
Рубцы насилий и обид,
Растленье душ и пустота,
Что гложет ум и в сердце ноет, –
Кто их излечит, кто прикроет?
Ты, риза чистая Христа... (195)*

Wiersz ten, napisany w roku 1857, przedstawia atmosferę oczekiwania na reformy (między innymi na reformę uwłaszczeniową, która zastała przeprowadzona 19 lutego 1861 roku), które zmienią na lepsze życie narodu i przyniosą wolność. Nadzieja na uwolnienie narodu wiąże się w tym utworze z nadzieją na moralne, duchowe przebudzenie ciemnej ludzkiej masy, które może dokonać się dzięki wierze w Chrystusa. Pojawia się więc typowo Tiutczewowska dwoistość

⁵³ Patrz przypis R. Łuźnego, [w:] F. Tiutczew, *Wybór poezji*, dz. cyt. s. 102.

⁵⁴ Wyróżnienie moje – J. D.

problematyki. Poeta łączy podniosły styl, pytania retoryczne z motywami religijnymi. Ostatnia strofa ukazuje nowy, rzadko spotykany wcześniej w liryce autora *Uranii* obraz Chrystusa. Poeta wyraża nadzieję, że Zbawiciel ocali i uleczy naród rosyjski. Takie stwierdzenia zgodne są z jego ideą Imperium, w której podstawą miało być chrześcijaństwo.

W 1850 roku pojawia się wiersz Tiutczewa *Do Rosjanki (Русской женщине)*, w którym Rosja ponownie pokazana jest jako kraj martwy, „bezludny”:

*Z dala od słońca i od świata,
Z dala od sztuki i przyrody,
Od życia i miłosnych drgnień
Młodzieńcze twoje przemkną lata,
Zmartwieje żar twych uczuć młody,
Marzenia się rozpułną w cień...*

*I życie przejdzie twe bez śladu
W kraju bezludnym, bezimiennym,
Na ziemi niewidzialnej tle –
Jak dymu niknie obłok błądy
Na niebie mglistym, szarym, sennym
W jesiennej, bezgranicznej mgle. (83-84)*

*Вдали от солнца и природы,
Вдали от света и искусства,
Вдали от жизни и любви
Мелькнут твои молодые годы,
Живые помертвеют чувства,
Мечты развеются твои...*

*И жизнь твоя пройдет незрима,
В краю безлюдном, безымянном,
На незамеченной земле, –
Как исчезает облак дыма
На небе тусклом и туманном,
В осенней беспредельной мгле... (153)*

Bohaterka utworu pozostaje anonimowa, może być nią każda kobieta w Rosji, cierpiąca z powodu warunków, które uniemożliwiały jej rozwój duchowy, odebrały swobodę kierowania swym życiem i możliwość zrealizowania marzeń. Anonimowość bohaterki wskazuje na uogólnienie problemu, los jednostki może być losem wszystkich kobiet w Rosji.

Wprowadzenie bohatera lirycznego, osadzonego w sferze społecznej, przypominającego typ „maleńkiego człowieka”, pociąga za sobą wprowadzenie ukonkretnionej tematyki społecznej i politycznej. Tiutczew wykazuje zaintere-

sowanie problemem pozycji i znaczenia kobiety w społeczeństwie, który tak istotnie był w programie demokratów.

Najbardziej wyraziście postać bohatera lirycznego zaznaczyła się w liryce miłosnej Tiutczewa. Głęboki ślad na życiu i twórczości poety odcisnął związek z Heleną Dienisjewą, koleżanką jego córek z Instytutu Smolnego, którą poznał w 1850 roku. Znajomość przerodziła się w trwały związek, który trwał aż do śmierci ukochanej poety w 1864 roku. Dla Dienisjewej ten romans wiązał się z trudnymi przeżyciami: ostracyzmem sfery, z której pochodziła, zerwaniem stosunków z rodziną i przyjaciółmi (przynajmniej w pierwszych latach trwania tego związku). Z ich związku urodziło się troje dzieci: Helena, Fiodor i Mikołaj. Tiutczew oficjalnie uznał potomstwo ze związku z Dienisjewą i dzieci nosiły nazwisko ojca.

Jednocześnie poeta nie zerwał więzi z oficjalną rodziną. Wedle relacji biografów, jego żona Ernestyna nigdy nie poruszała tematu drugiej kobiety w życiu Tiutczewa. Sądząc po treści listów, Tiutczew czuł się winny wobec żony, cenił jej wyrozumiałość i niejednokrotnie podkreślał, że właściwie tylko ona potrafi go pojąć. Być może Ernestyna, która sama związana była relacją miłosną z poetą jeszcze za życia jego pierwszej żony Eleonory, jak nikt inny potrafiła zrozumieć, że w sercu Tiutczewa mogą współistnieć dwie miłości.

Znajomość z Heleną Dienisjewą zaowocowała na płaszczyźnie poetyckiej pojawieniem się szeregu wierszy miłosnych. Sam poeta nie łączył ich w jeden formalny cykl, jednak szereg badaczy, wśród których znajdują się Kiril Pigariew, Naum Bierkowski, Ryszard Łużny, dostrzegając tematyczną jedność tych utworów, określiło te wiersze mianem cyklu „dienisjewskiego”. Zwykle zaliczane są do niego utwory powstałe w latach 1851–1869, takie jak: *O, jak morderczo ty kochamy...* (*О, как убийственно мы любим...*), *Не знаю я, коснётся ль благодать...*, *Nie raz słyszałaś wyznanie...* (*Не раз ты слышала признанье...*), *Predestynacja* (*Предопределение*), *Nie mów: on kocha mnie jak dawniej, wciąż tak samo...* (*Не говори: меня он, как и прежде, любит...*), *O, tylko nie zatrważaj mnie słusznym wyrzutem!* (*О, не тревожь меня укорой справедливой...*), *Чему молилась ты с любовью...*, *Ja oczy znałem – o, te oczy...* (*Я очи знал, – о, эти очи...*), *Bliźnięta* (*Близнецы*), *Ty, falo moja morską...* (*Ты, волна моя морская...*), *Włyszczą się wody, świeci słońce...* (*Сияет солнце, воды блещут...*), *Ostatnia miłość* (*Последняя любовь*), *Płomień strzela, płomień bucha* (*Пламя рдеет, пламя пышет...*), *Ona siedziała na posadzce...* (*Она сидела на полу...*), *Przez całą dzień leżała w zarotnieniu* (*Весь день она лежала в забытии...*), *Kiedy nad tobą Bóg zaciśnie pięści...* (*Когда на то нет Божьего согласия...*), *Wywają w tym tęczyńskim odrętwieniu...* (*Есть и в моём страдальческом застое...*), *Piętnaście dzisiaj właśnie lat minęło...* (*Сегодня, друг, пятнадцать лет минуло...*), *W wigilię rocznicy 4 sierpnia 1864 roku* (*Накануне годовщины 4 августа 1864 г.*), *Нет дня, чтобы душа не ныла...*, *Как ни тяжёл последний час...*, *Znowu jak w latach przeminionych...* (*Опять стою я над*

Невой..), Są siły dwie, decydujące siły... (Две силы есть – две роковые силы...). Igor Kozlik wyodrębnia w tym cyklu dwie grupy: pierwsza to blisko trzydziestu wierszy powstałych w latach 1851–1869, druga to dwanaście wierszy pośmiertnych⁵⁵.

Chociaż cykl ten nie ma wyraźnych granic formalnych, jest jednak na tyle spójny, by mówić o nim jako o pewnej tematycznej całości, w której można dostrzegać wielopłaszczyznowość kompozycyjną i strukturalną:

Jako twór gatunkowy nieformalny „dienisjewski” cykl F. I. Tiutczewa charakteryzuje się zespołem cech ideowo-artystycznych, takich jak: koncepcyjność; jedność fabularno-tematyczna; wewnętrzna logika w budowie cyklu, określana przez logikę rozwoju przeżycia lirycznego; artystyczna koncepcja cyklu; wewnętrzne związki kontekstualne, rodzące te dodatkowe sensory, które nie zostały wyrażone w odrębnych wierszach – elementach cyklu; jednolity charakter bohaterów i stosunków między nimi; jedność konfliktu; specyfika stylistyczno-językowa; jedność j podstawy biograficzne⁵⁶.

Od wcześniejszej liryki miłosnej cykl „dienisjewski” odróżnia się tym, że cała uwaga poety zostaje tu skierowana na trudną psychologicznie sytuację kobiety. Obraz ukochanej, jej uczucia i przeżycia rozwijają się w kierunku dramatycznych przeczuć i katastrofalnego rozwiązania. Pojawia się jakby zarys powieści psychologicznej, w której słychać głos bohaterki.

Cykl poświęcony Helenie Dienisjowej często bywa porównywany przez krytyków z „panajewskim” cyklem liryki miłosnej Mikołaja Niekrasowa. Elementy wspólne twórczości Niekrasowa i Tiutczewa najwyraźniej można dostrzec na przykładzie dwóch utworów, zajmujących główne, naszym zdaniem, miejsce w obu cyklach: wiersz Niekrasowa *Тяжелый крест достался ей на долю...* i wiersz Tiutczewa – *Nie mów: on kocha mnie jak dawniej... (He говори: меня он, как и прежде, любит...)*. W tym właśnie wierszu na pierwszy plan wysuwa się postać kobiety. To ona przemawia:

*Nie mów: on kocha mnie jak dawniej, wciąż tak samo,
Jak dawniej ceni mnie najwięcej...
O nie! On tak nieludzko życie moje łamie,
Choć widzę – nóż dygoce w jego ręce.*

*To w gniewie, to we łzach, to w smutku, rozżaleniu,
Oczarowana, z duszą urażoną,
Cierpię, nie żyję... żyję tylko w jego cieniu,
Ale to życie... o, jak gorzkie ono!*

⁵⁵ И. В. Козлик, *В поэтическом мире Ф.И. Тютчева*, Ивано-Франковск – Плай – Коломыя 1997, с. 102. (Przekład mój – J. D.).

⁵⁶ И. В. Козлик, *В поэтическом мире Ф.И. Тютчева*, Ивано-Франковск – Плай – Коломыя 1997, с. 80.

*On mi powietrze skapo odmierza, ostrożnie.
Tak nikt nie czyni z najstraszniejszym wrogiem...
Och, dyszę jeszcze z trudem, boleśnie i trwożnie,
Mogę oddychać, lecz już żyć nie mogę. (95)*

*He говори: меня он, как и прежде, любит,
Мной, как и прежде, дорожит...
О нет! Он жизнь мою бесчеловечно губит,
Хоть, вижу, нож в руке его дрожит.*

*То в гневе, то в слезах, тоскуя, негодуя,
Увлечена, в душе уязвлена,
Я стражду, не живу... им, им одним живу я –
Но эта жизнь!.. О, как горька она!*

*Он мерит воздух мне так бережно и скудно...
Не мерят так и лютому врагу...
Ох, я дышу еще болезненно и трудно.
Могу дышать, но жить уж не могу. (175)*

Wiersz Tiutczewa został napisany w 1854 roku. Z kolei utwór Niekrasowa pochodzi z lat 1855–1856:

*Тяжелый крест достался ей на долю:
Страдай, молчи, притворствуй и не плачь:
Кому и страсть, и молодость, и волю –
Все отдала, – тот стал ее палач!*

*Давно ни с кем она не знает встречи;
Угнетена, пуглива и грустна,
Безумные, язвительные речи
Безропотно выслушивать должна:*

*"Не говори, что молодость сгубила
Ты, ревностью истерзана моей;
Не говори!.. близка моя могила,
А ты цветка весеннего свежей!..."*

*Ужасные, убийственные звуки!...
Как статуя прекрасна и бледна,
Она молчит, свои ломая руки...
И что сказать могла б ему она?...⁵⁷*

⁵⁷ Н. А. Некрасов, *Избранные сочинения*, Москва 1945, с. 46.

Oba wiersze łączy pewna dosłowność zwrotów: „не говори, что молодость сгубила...” – u Niekrasowa i „Не говори: меня он, как и прежде, любит...” – u Tiutczewa. Zbliżone jest postrzeganie miłości jako śmierci, a ukochanego jako zabójcy („тот стал ее палач” – u Niekrasowa i „Хоть, вижу, нож в его руке дрожит” – u Tiutczewa). Podniosłą atmosferę niekrasowskiego utworu buduje motyw krzyża. Dla obu wierszy wspólny jest temat cierpienia. Niekrasow konstruuje „tiutczewowsko” wzniosły i tragiczny portret kobiety. Z kolei Tiutczew, na podobieństwo Niekrasowa, w cyklu „dienisjewskim” konkretyzuje swój obraz, wprowadza do niego prozaizm codziennego życia („Она сидела на полу и груди писем разбирала”).

Konkretyzacja, żywe odczuwanie istnienia drugiego człowieka jako jednostki, która cierpi, pojawia się po raz pierwszy w tak wyraźnej formie w cyklu „dienisjewskim” Tiutczewa. Wydaje się, że w przypadku obu poetów mamy do czynienia z charakterystycznym dla mentalności Rosjan traktowaniem cierpienia jako kategorii ontologicznej i osobowościowo twórczej. Cierpienie związane z tragicznymi przeżyciami miłosnymi kształtuje bohaterów. W wierszu Niekrasowa *В неведомой глуши, в деревне полудикой* z 1846 roku pojawiają się słowa:

*Но мне избыток слез и жгучего страданья
Отрадной мертвой пустоты –*⁵⁸

W wierszu Tiutczewa z 1865 roku *Выважат в том мучительном одурьтении...* (*Есть и в моем страдальческом застою...*) ponownie pojawia się temat cierpienia, które ma wyrwać bohatera z duchowej śmierci. Podmiot liryczny pragnie „palącej udręki”:

*О Боже, дай palącą mi udrękę,
Martwoję души моей, благам, rozprosz –* (125)

*О Господи, дай жгучего страданья
И мертвенность души моей рассей...* (217)

Temat miłości prowadzi do zainteresowania drugim człowiekiem. Skierowanie uwagi na „ja” drugiego człowieka łączy poetów, ale istnieją między nimi także wyraźne różnice. W poezji Tiutczewa obce „ja” (drugi człowiek), pojawia się właściwie bardzo rzadko, przede wszystkim w cyklu poświęconym Helenie Dienisjewej. Bohaterka nie jest uogólnionym portretem wielu kobiet, jak w wierszu *Do Rosjanki* ale oryginalną, odrębną osobowością kobiecą. Z kolei w poezji Niekrasowa dostrzec można uogólnienie ludzkich losów, widać to także na przykładzie bohaterów cyklu poświęconego Awdotii Panajewej.

⁵⁸ Tamże, c. 30.

U autora *Bliźniąt* zakochani pozostawieni są sami sobie, co w ostatecznym rozrachunku prowadzi do „pojedyńku serc”.

W cyklu „dniejsjewskim” Tiutczewa możemy zauważyć, że pozycje bohaterów są różne, związek miłosny przypomina związek ofiary i kata, winnego i niewinnej. Co prawda ten, który krzywdzi, przyznaje się do swej winy, cierpi z tego powodu, ale nie zmienia to stanu rzeczy. Bohaterowie Niekrasowa są równi sobie. Kobieta i mężczyzna wzajemnie się krzywdzą i oboje cierpią. Tiutczewowski „fatalny pojedynek” („поединок роковой”), w którym ginie ten, kto ma delikatniejsze serce, u Niekrasowa zamienia się w walkę równych sobie przeciwników.

O złożoności relacji międzyludzkich, pokazanych przez Tiutczewa w cyklu miłosnym Wasilij Gippius pisze: „W miłosnych wierszach Tiutczewa najmniej przejawia się metafizyk. Najgłębsza dialektyka ludzkich przeżyć, ukazana w tych wierszach, czyni je wraz z poetyckimi obrazami przyrody lat 50-tych najżywotniejszego częścią tiutczewowskiej spuścizny. Jednak wyraźnie obce współczesnej świadomości są przebijające się w nich motywy fatalistyczne”⁵⁹.

Zainteresowanie Tiutczewa tematami przyrody i miłości sprawiło, że w tych punktach jego poezja zbliża się do założeń nurtu „czystej sztuki”. Szczególnie często krytyków interesuje zagadnienie relacji pomiędzy twórczością Tiutczewa, a dorobkiem literackim Afanasija Feta. O podobieństwach i różnicach w poezji obu twórców Lew Ozierow wypowiada się następująco:

Powszechnym stało się łączenie tych dwóch nazwisk – Tiutczewa i Feta: jedni ich łączą, inni przeciwstawiają. Błok stwierdził: „Cały triumf geniusza, którego nie pomieścił Tiutczew, zawarł Fet”. To potwierdzenie wyższego powinowactwa naszych dwóch lirycznych poetów. Ustępując kosmicznej skalo poetyckiego uczucia Tiutczewa, Fet w swoich najdoskonalszych wierszach dotknął odwiecznych tematów, bezpośrednio związanych z istnieniem człowieka. Człowiek u Feta znajduje się w stałym i różnorodnym kontakcie i rozmowie z naturą. W najzwyczajszych przedmiotach Fet odnajduje poezję⁶⁰.

Wiadomo, że autorzy znali się osobiście i wysoko cenili swoją poezję. Tiutczew pisał o Fecie w następujący sposób:

*Przez Wielką Matkę Ulubiony,
O, dola twa zazdrości godna
Jest stokroć bardziej – z za osłony
Ją samą tyś nieraz oglądał. (117)*

⁵⁹ В. В. Гиппиус, *От Пушкина до Блока*, Москва – Ленинград 1966, с. 221. (Przekład mój – J. D.).

⁶⁰ Сут. за: Л. А. Озеров, *А. А. Фет (О мастерстве поэта)*, Ленинград 1970, с. 25.

*Великой матерью любим
 Стократ завидней твой удел:
 Не раз под оболочкой зримой
 Ты самое ее узрел. (208)*

Z kolei Fet widział w autorze *Silentium!* ucieleśnienie twórczego ducha. W krótkim wierszu *На книжке стихотворений Тютчева* pisze:

*Здесь духа мощного господство,
 Здесь утонченный жизни цвет⁶¹.*

Wzajemna sympatia obu poetów miała kilka przyczyn. Przede wszystkim w poezji interesowała ich ta sfera życia ludzkiego, która była odsunięta przez poezję demokratyczną na drugi plan, a więc dziedzina przeżyć i uczuć, płaszczyzna duchowa człowieka.

Po drugie, kluczowe miejsce w ich utworach zajmuje przyroda. Zarówno Tiutczewa, jak i Feta wyróżnia wyjątkowe rozumienie życia natury. W literaturze rosyjskiej utożsamianie obrazów przyrody ze stanem ludzkiej duszy ma głęboka tradycja. Paralelizm obrazów przyrody i duszy ludzkiej wykorzystywany był przez Żukowskiego, Puszkina, Lermontowa. Ową tradycję kontynuują także Tiutczew i Fet.

W drugim okresie twórczości autora *Bliźniąt* obok wierszy o przyrodzie, cechujących się konkretyzacją opisu i wprowadzeniem tematu życia narodu pojawiają się utwory, w których świat natury ma charakter metafizyczny. Przykładem może być wiersz z 1865 roku *Jak barwnie wzniosła się, oparta...* (*Как неожиданно и ярко...*):

*Jak barwnie wzniosła się, oparta
 Na niebie mokrym i wilgotnym,
 Powietrzna, niespodziana arka,
 Triumfem ciesząc się przelotnym!*

*Jeden swój koniec w bór wetknęła,
 Drugi w obłoków kłębach ginie –
 Połowę nieba ogarnęła
 I oto mdleje na wyżynie.*

*O, w zjawie tej tęczącej ile
 Dla oczu twych rozkoszy cichej,
 Ofiarowanej nam na chwilę –
 Uchwycić ją, uchwycić jak najrychlej!
 Spójrz, nagle zbladło to zjawisko.*

⁶¹ А. Фет, *Стихотворения*, Москва 1979, с. 63.

*Jeszcze sekunda i minuta,
A zniknie tak, jak minie wszystko,
Чьм żyжеш и оддыхаш тутаж. (129-130)*

*Как неожиданно и ярко,
На влажной неба синеве,
Воздушная воздвиглась арка
В своем минутном торжестве!
Один конец в леса вонзила,
Другим за облака ушла –
Она полнеба обхватила
И в высоте изнемогла.*

*О, в этом радужном виденье
Какая нега для очей!
Оно дано нам на мгновенье,
Лови его – лови скорей!
Смотри – оно уж побледнело,
Еще минута, две – и что ж?
Ушло, как то уйдет всецело,
Чем ты и дышишь и живешь. (222-223)*

Wiersz opowiada poprzez obraz tęczy o ulotności piękna, przemijaniu, które dotyka człowieka i naturę. Autor posługuje się językiem podniosłym („воздушная арка”, „очи”), charakterystycznym przede wszystkim dla pierwszego okresu jego twórczości. Tiutczewowskie impresjonistyczne ujęcie pejzażu ma, w odróżnieniu od Feta, charakter symboliczny. Autor przedstawia zjawisko atmosferyczne, które ze swej natury ma charakter chwilowy, ale służy punktem wyjścia do rozważań filozoficznych dotyczących istnienia.

Przyroda w poezji Tiutczewa jest ożywiona, przepełniona duchem, a zarazem pełna sprzeczności i antytez. Wspólny dla obu poetów nie jest jednak groźny, tragiczny obraz przyrody, jaki czasem pojawia się u Tiutczewa, ale harmonijny, radosny świat natury postrzeganej w duchu idealizmu niemieckiego. W liryce pejzażowo-filozoficznej autor *Fontanny* często zestawia obraz przyrody z przedstawieniem wewnętrznego życia człowieka. Taki chwyt paralelizmu obrazów poetyckich można spotkać także w poezji Feta. Jednak u niego chwyt ten ma szczególny charakter. Występuje jakby w ukrytej, zawoalowanej formie, bazuje na skojarzeniach, luźnych związkach, a nie na bezpośrednim zestawieniu obu obrazów. Widzimy to na przykład w wierszu *Ярким солнцем в лесу пламенеет костер!*..., gdzie las kołysze się i przypomina podmiotowi lirycznemu „pijanych gigantów zebranych w chór” („пьяных гигантов столпившихся хор”). Ruch w rzeczywistości jest złudny, wywołany grą płómieni. Autor, tak jak impresjoniści, próbuje uchwycić i zapamiętać pejzaż, jaki pojawia się w jednym mgnieniu.

Poezję Tiutczewa i Feta łączy upodobanie do wykorzystywania wizji żywiołów przyrody. U obu poetów pojawia się opis gwiaździstego nieba, morza, ognia. W motywach rozgwieżdżonego nieba najpełniej wyraża się dla obu poetów tajemnicza siła przyrody. U Tiutczewa widzimy:

*Migotem gwiazd, monarszą świecąc chwałą,
Tajemnie tu spoziera niebios skłon,
I płyniem w dal, płomiennych fal nawałą
Opierścienieni z wszystkich stron.* (17)

*Небесный свод, горящий славою звездной,
Таинственно глядит из глубины...
И мы плывем, пылающею бездной
Со всех сторон окружены.* (82)

Fet pokazuje niebo w następujący sposób:

*И хор светил, живой и дружный,
Кругом раскинувшись, дрожал⁶².*

Oprócz elementów wspólnych odnajdujemy także różnice. Uwarunkowane są one przede wszystkim różnicą poetyckich temperamentów. Tiutczew jest przede wszystkim poetą-filozofem. Na przyrodę spogląda z pozycji metafizyka, próbując odgadnąć tajemnice mechanizmów rządzących naturą i człowiekiem. Uważa, że w świecie przyrody ukryte są odpowiedzi na odwieczne pytania o istotę bytu i ludzkiego istnienia. Autor *Silentium!* „włącza” niejako przyrodę do swego świata wewnętrznego.

Fet z kolei nie dąży do tego, by wznieść się ponad świat przyrody. Nie analizuje idei natury rozumowo. Emocjonalne nastawienie wobec niej można dostrzec we wszystkich jego lirykach. Człowiek jest dla niego organicznym elementem przyrody. Poezję Feta cechuje bezpośredniość przeżyć i wrażeń. Twórca często porównuje się do „pierwszego mieszkańca raju” („первым жителем рая”). Przyroda jest dla poety naturalnym środowiskiem życia i twórczości. W wierszu *Ja przyszedłem zbudzić ciebie* (*Я пришел к тебе с приветом*) wena twórcza pojawia się wraz z przebudzeniem:

*...radość mieszka wszędzie,
że się cały kąpię w wiosnie,
że choć nie wiem, co to będzie,
ale pieśń już rośnie, rośnie.⁶³*

⁶² Tamże, s. 50.

⁶³ A. Fet, *Ja przyszedłem zbudzić ciebie...*, „Kamena. Kwartalnik literacki” 1948, nr 4-6, s. 67. Wiersz w przekładzie K. A. Jaworskiego.

...Отовсюду
на меня весельем веет,
что не знаю сам, что буду
Петь – но только песня зреет⁶⁴.

Wasilij Botkin, krytyk literacki i jednocześnie krewny poety, powie o tym utworze w ten sposób: „W całej poezji rosyjskiej nie znamy podobnego lirycznego wiosennego uczucia przyrody!”.

Dla Tiutczewa charakterystyczne jest więc spojrzenie na przyrodę przez pryzmat *me t a f i z y k i*. Fet z kolei przedstawia przyrodę z pozycji *u c z u c i a*.

Lata 50-te i 60-te odznaczają się w poezji Tiutczewa nasileniem tragicznych odczuć, zarówno w sferze indywidualnej, jak i w ocenie tematyki społecznej. Wierszy w duchu filozofii przyrody powstaje w tym czasie stosunkowo mało. Zaczynają przeważać utwory o tematyce politycznej, poświęcone głównie problemowi Rosji, jej miejscu na arenie europejskiej i jej roli w polityce światowej.

Analizując poezję drugiego okresu twórczości Tiutczewa należy stwierdzić, że poeta w sferze kategorii estetycznych wychodzi poza ramy romantyzmu. Wprowadza ukonkretnione sytuacje liryczne (w poezji miłosnej i wierszach o tematyce politycznej) i postać bohatera lirycznego (bohaterka cyklu „dniejsjewskiego”, postaci życia politycznego). Sfera liryki Tiutczewa jednak dalej cechuje się przewagą elementów natury psychicznej, ukazuje uczucia, emocje, przeżycia.

Nie zaskakuje fakt, że osoba Tiutczewa była podmiotem polemiki toczącej się pomiędzy zwolennikami „sztuki czystej” i przedstawicielami obozu demokratów. Poezja Tiutczewa spełniała bowiem także oczekiwania demokratów, którzy cenili głęboki psychologizm i prawdę o życiu człowieka i narodu rosyjskiego. Natomiast artyzm wierszy, ich ogromną wartość filozoficzną cenili przedstawiciele nurtu „sztuki dla sztuki”. Twórczość Tiutczewa była zjawiskiem istniejącym poza i ponad tymi podziałami.

W drugim okresie zmienia się nieco hierarchia wartości w światopoglądzie poety. O ile w pierwszym etapie dominowała tematyka filozoficzna dotycząca zagadek bytu, sensu życia ludzkiego, istnienia przyrody, a pytania, stawiane przez poetę, miały wymiar filozoficzny, to w drugim okresie na pierwszy plan wysuwa się temat człowieka pokazanego w całej jego złożoności na płaszczyźnie historiozoficznej, społecznej i psychologicznej. Tiutczewowska zaś liryka przyrody tego okresu świadczy o dążeniu do prostoty, wiernego i dokładnego opisanie natury i bytu narodu rosyjskiego.

Publikacja w 1854 roku tomu wierszy Tiutczewa dobitnie zaznaczyła obecność twórcy w literaturze rosyjskiej. Stał się on znany i ceniony przez współczesnych jako wybitny poeta. Książka cieszyła się szczególną popularno-

⁶⁴ Tamże, s. 80.

ścią zwłaszcza w latach 60-tych. Siłą rzeczy poezja Tiutczewa odcisnęła głęboki i istotny ślad na literaturze rosyjskiej.

Po pierwsze, poezja Tiutczewa zainspirowała twórcze poszukiwania poetów, wywodzących się z kręgu lubomudrów, czyli Chomiakowa, Szewyriowa, Fiodora Glinki, Wiaziemskiego, których część badaczy określa mianem „tiutczewowskiej plejady” poetów⁶⁵.

Po drugie, poezja Tiutczewa wpłynęła na kształtowanie się poetów młodszej generacji, którzy debiutowali w latach 40-tych, a do których należeli Niekrasow, Fet, Majkow, Połonski.

Połączenie głębokiego psychologizmu i tematyki filozoficznej, dotyczącej dualizmu człowieka i świata, poszukiwań sensu ludzkiego cierpienia inspirowały twórców tej miary, co Fiodor Dostojewski i Lew Tołstoj. Zagadnienie jednostki ludzkiej i jej znaczenie, które próbował odgadnąć Tiutczew, dały impuls kolejnym twórcom. Bierkowski mówi o tym tak oto:

Liryka Tiutczewa w stosunku do jednostki ludzkiej, złożoności i paradoksów jej losów antycypuje pojawienie się w późniejszym okresie powieści Dostojewskiego i L. Tołstoja. Burżuazyjne społeczeństwo znało tylko jedną formę potwierdzenia osobowości – indywidualizm, ryzyko indywidualnej wolności, oderwania od masy, wolności dla samotnych jednostek, to jest wolności fikcyjnej, ponieważ społeczeństwo ogólnie rzecz ujmując nie było wolne, nie miało wpływu na bieg swego życia. Indywidualizm w poezji Tiutczewa to gorzka konieczność dla współczesnej jednostki, w takim samym stopniu jej wyzwolenie, co destrukcja. Indywidualizm – to wielkie pragnienia i małe osiągnięcia, szerokość, wspaniałość gestu i zaduch we wszystkim, co odnosi się do wewnętrznego życia osobowości. To bieguny, między którymi miotają się bohaterowie Dostojewskiego – Swidrigajłow czy Stawrogin. Tiutczew opiera się indywidualizmowi, ale też bywa jego bezwonną zdobyczą. Indywidualizm u Tiutczewa najbardziej namacalnie wyrażony jest w tej sferze, w której, wydawałoby się, jest najmniej stosowny – w liryce miłosnej. Jeżeli można go odnaleźć i tu, to oznacza, że jest on wszechobecny. Liryka miłosna Tiutczewa podkreśla, że także w miłości nie można odnaleźć wewnętrznej drogi, prowadzącej od człowieka do drugiego człowieka. Miłość u Tiutczewa to pewne samo wyobcowanie, rezygnacja z całej głębi i autentyczności własnej osobowości⁶⁶.

Utwory drugiego okresu twórczości Tiutczewa cechuje poszerzenie tematyki i dążenie do przedstawienia rosyjskiej rzeczywistości oraz narodowego charakteru Rosjan. Na pierwszy plan wysuwa się w poezji pierwiastek ojczysty, rosyjski. Tak więc drugi etap twórczości Tiutczewa oscyluje wokół

⁶⁵ В. В. Кожин, *Пророк в своем отечестве (Федор Тютчев – история России, век XIX-ый)*, Москва 2001, с. 301.

⁶⁶ Н. Берковский, Вступительная статья, [в:] Ф. И. Тютчев, *Полное собрание стихотворений*, Ленинград 1987, с. 23. (Przekład mój – J. D.).

dwóch najważniejszych dla poety problemów – jednostki ludzkiej i narodu rosyjskiego.

Poezja Tiutczewa znajduje się w przestrzeni pomiędzy założeniami romantyzmu i realizmu. Ze względu na specyfikę materii poetyckiej, w której trudno wyznaczyć jasne granice semantyczne i kompozycyjne, trudno określić ostatecznie, czy utwór należy do poezji realistycznej czy romantycznej. Andrzej Dudek próbując usystematyzować wpływy romantyzmu i realizmu w poezji rosyjskiej drugiej połowy XIX wieku określił dwa wzorce: wzorzec wiersza późnoromantycznego i wzorzec wiersza wczesnorealistycznego⁶⁷. Model późnoromantyczny cechuje się dualistyczną koncepcją świata przedstawionego z przewagą elementów psychicznych nad pozapsychicznymi, dwubiegunową naturą świata psychicznego, dwupłaszczyznowością tropów z przewagą metafory, dążeniem do zaznaczenia kreacyjnego, artystycznego stosunku do języka i improwizacyjnego charakteru wypowiedzi, obecnością abstrakcyjnego podmiotu lirycznego. Z kolei model wiersza wczesnorealistycznego charakteryzuje się ukonkretnioną i prawdopodobną sytuacją liryczną, jednopłaszczyznowością tropów z dominantą metonimii i synekdochy, dążeniem do uwydatnienia pisemnego charakteru wypowiedzi, obecnością bohatera lirycznego. Biorąc pod uwagę taką systematyzację, wiersze Tiutczewa drugiego okresu jego twórczości można zaliczyć zarówno do modelu późnoromantycznego, jak i wczesnorealistycznego.

W jego twórczości krzyżują się dwa odmienne założenia estetyczne. Pierwsze stanowisko dostrzega w dziele literackim przedmiot piękny, traktuje je jako przedmiot estetyczny. Wedle drugiego stanowiska dzieło literackie jest formą poznania, zbliża się w swoim charakterze do nauki, wnika w rzeczywistość, a co za tym idzie, interesuje się problematyką społeczną, polityczną. Dokonania poetyckie rosyjskiego klasyka zdają się spełniać ten ideał estetyczny, o jakim pisał Apollon Grigoriew, a więc łączący oczekiwania poetów demokratów i twórców „sztuki czystej”, zachowując jednocześnie oryginalność i artyzm.

⁶⁷ A. Dudek, *Modele romantyzmu i realizmu w liryce lat czterdziestych XIX w.*, Kraków 1992.

Amalia Krüdener

KONKLUZJE

Ogromna liczba prac poświęconych spuściźnie rosyjskiego klasyka świadczy o nieustającym zainteresowaniu uczonych Tiutczewem. Badania dorobku literackiego autora *Nizy* mają charakter wieloaspektowy. W interesujący sposób eksplorują różnorodne płaszczyzny jego poezji – zawartość ideowo-metafizyczną, treści historiozoficzne, przesłania polityczne, wreszcie poetykę utworów itd. Doceniając wagę owych badań, chcieliśmy w tej pracy dodać do nich kilka swoich przemyśleń.

Oryginalność osobowości twórczej Fiodora Tiutczewa i charakter jego związków ze społeczno-kulturowym procesem jego czasów wpłynęła na historycznoliterackie znaczenie jego twórczości i wagę jego dorobku literackiego dla romantyzmu i realizmu rosyjskiego oraz epok późniejszych. Autor *Wenecji* zapisał się w pamięci potomnych jako twórca oryginalnej poezji filozoficznej. Pamiętać przy tym należy, że chociaż w jego wierszach można odnaleźć wielkie echa filozofii tak różnych myślicieli, jak Platon, Pascal, Kant, Novalis, Schelling, to dla filologa, historyka literatury Tiutczew pozostaje przede wszystkim znakomitą poetą. Nie pretendował on do tego, by stworzyć własną doktrynę filozoficzną, jednak jego dzieła świadczą o tym, jak głębokie i przenikliwe były jego przemyślenia na temat człowieka, społeczeństwa i historii. W jego twórczości krzyżują się, można rzec, najważniejsze rozwojowe tendencje polityczne, historiozoficzne oraz estetyczno-literackie ówczesnej Rosji i Europy.

Światopogląd Tiutczewa, jaki wyłania się z jego poezji i traktatów publicystycznych, był znamiennym wyrazem epoki romantycznej i jej poszukiwań. Stąd jego filozoficzno-metafizyczna poezja, zainteresowanie jednostką w świecie, w historii, w społeczeństwie, pogłębione zainteresowanie kwestią jej wolności i swoiście rozumianego indywidualizmu. Idee autora *Harfy skalda* były także wyrazem poszukiwań miejsca Rosji na mapie świata, kształtowania się samoświadomości narodu rosyjskiego, a zwłaszcza jednostki w kulturze rosyjskiej.

W centrum światopoglądu poetyckiego Tiutczewa stoi więc człowiek, osoba, jednostka. Poeta analizuje jego rolę i miejsce w przestrzeni społeczno-politycznej, ale także w przestrzeni metafizycznej. Tiutczew postrzega człowieka jako jednostkę, która próbuje odgadnąć i zrozumieć tajemnice bytu, natury i własnej egzystencji ludzkiej. Poszukuje odpowiedzi na to, kim jest on sam, co

go ogranicza. Poeta dochodzi do wniosku, podobnie jak Pascal i Kierkegaard, że egzystencja człowieka ma wymiar tragiczny, ponieważ nie może on wyzwolić się ze swych ograniczeń.

W światopoglądzie Tiutczewa bardzo wyraźnie zaznaczyło się swoiste, heglowsko-dialektyczne postrzeganie świata. Człowiek i byt mają charakter dialektyczny – rządzą nimi przeciwstawne siły. A jednak świat natury i świat człowieka stanowią jedność, jakkolwiek nie może istnieć pomiędzy nimi pełna harmonia, ponieważ w samej ich istocie leży antynomiczna zasada struktury świata. Człowiekiem i światem rządzą „wielkie antytezy”.

Tak rozumiana dialektyka rzutuje na charakter wierszy Tiutczewa. Zjawiska lub uczucia pokazywane są przez niego jednocześnie w swych przeciwieństwach. Stąd biorą się charakterystyczne dla poezji Tiutczewa wielkie metafory-obrazy--motywy dnia i nocy, ładu i chaosu, śmierci i miłości, Wschodu i Zachodu, Północy i Południa.

Podstawa bytu ma więc w wierszach Tiutczewa charakter dialektyczny. Człowiek umiejscowiony w przestrzeni społeczno-politycznej także podlega owej dialektyce. Zrozumienie sensu historii wiąże się dla Tiutczewa ze zrozumieniem bytu jednostki i społeczeństwa. Owo poznanie daje człowiekowi możliwość kształtowania przyszłych losów ludzkości w oparciu o niepodważalne prawa rozwoju. W przestrzeni społeczno-politycznej „duch świata” wyraża się poprzez działania zbiorowości. Tiutczew, próbując także w tej sferze odszukać i zrozumieć mechanizmy rządzące ludzkością, tworzy koncepcję imperium, które opiera się na zasadach etyki chrześcijaństwa prawosławnego. Ładowi imperium przeciwstawia chaos rewolucji. Źródłem rewolucji zaś, która burzy porządek historyczny upatruje Tiutczew w zachodnim racjonalizmie, wielbieniu rozumu oraz w skażonej przez racjonalizm, według poety, tradycji Kościoła katolickiego¹.

A zatem i myśl historiozoficzna Tiutczewa, wyrażona w jego poezji i publicystyce, opiera się również na fundamentalnych antynomiach: Rosja – Zachód, Prawosławie – Katolicyzm, Imperium – Rewolucja.

Tiutczew w swoich poszukiwaniach filozoficznych próbuje odnaleźć nadrzędną zasadę, która porządkowałaby strukturę świata – zarówno w sferze idei, jak i w sferze społecznej. Przeciwieństwa, które rządzą światem, łączą się w jedność, ponieważ biorą swój początek z jednego źródła. Teza i antyteza osiągają jedność w syntezie. Nadrzędną więc jest zasada jedności.

Autor *Snu na morzu*, który ukształtował się jako poeta w latach 20-tych i 30-tych XIX wieku, umiał włączyć się w proces literacki w Rosji lat 50-tych i 60-tych, cechujący się nowymi poszukiwaniami twórczymi, związanymi z epoką realizmu. Jeśli chodzi o światopogląd i przekonania Tiutczewa tego

¹ O roli prawosławia w strukturze rosyjskiej państwowości pisze szerzej H. Kowalska-Stus. H. Kowalska-Stus, *Miejsce prawosławia w transformacji ustrojowej, kulturowej i światopoglądowej współczesnej Rosji*, [w:] *Rosja: Między imperium a mocarstwem nowoczesnym*, Toruń 2010, s. 289-293.

późniejszego okresu, można stwierdzić, że na przestrzeni czasu nie uległy one zasadniczym zmianom, nosiły jednolity i spójny charakter. W poglądach na literaturę Tiutczew pozostawał, jak nam się wydaje, wierny swoim artystycznym zasadom, przekonaniu o specyficznej roli literatury w życiu społecznym i wysokim estetyczno-moralnym jej znaczeniu. W tym punkcie odbiegał zarówno od skrajnych poglądów głoszonych przez poetów demokratów o społecznej roli sztuki i podporządkowaniu jej zjawiskom rzeczywistości społeczno-politycznej, jak i od skrajnego stanowiska twórców nurtu „czystej sztuki”, traktujących sztukę jako dziedzinę autonomiczną, posiadającą trwałą wartość samą w sobie. Literatura była dla niego jedną z form intelektualnego zgłębienia natury, człowieka. Był zarazem przekonany także o tym, że sztuka, a zwłaszcza poezja, są głęboko związane ze społecznym wymiarem człowieka, bowiem tylko sztuka może otwierać pewne sfery ludzkiego działania, niedostępne innym formom dociekań jednostki.

Tak więc w swej twórczości Tiutczew łączy dwa odmienne stanowiska estetyczne. Z jednej strony poezja była dla niego przedmiotem estetycznym, powstającym w wyniku przeżycia estetycznego twórcy. Z drugiej strony pojmował poezję jako formę poznania rzeczywistości i jej warstwy społeczno-politycznej, co łączyło ją ze sferą nauki. Oba te założenia estetyczne w harmonijny sposób współistniały w jego twórczości, stanowiąc oryginalne zjawisko na tle literatury rosyjskiej drugiej połowy dziewiętnastego wieku.

Niewielka objętościowo spuścizna literacka Fiodora Tiutczewa, zarówno jego poezja, jak i publicystyka, znalazły głęboki oddźwięk w poszukiwaniach twórczych i intelektualnych późniejszych epok, stanowiąc doskonały przykład nieprzemijających wartości tej wysublimowanej i wciąż żywej poezji.

Córki Tiutczewa: Anna, Daria i Katarzyna.
Obraz autorstwa Salome, Monachium 1843 rok

SUMMARY

This dissertation is an attempt at monographic treatment of Fedor Tjutčev's literary legacy. The main aim of the work is to present the most important assumptions of the poet's world view included in his poetry and journalism, showing Tjutčev's artistic work as an important link in the process of development of Russian literature, proving that the world view of the author of 'Urania' was a significant element of the nineteenth century Russian thought called the "Russian idea". The first chapter is devoted to the analysis of Tjutčev's poetry in the context of Romantic anthropology. The centre of the artist's poetic world view is a human trying to guess and comprehend the mysteries of existence, nature and their own being. This pursuit was connected with human's growing self-awareness and specific liberation. Dialectic perception of the world was clearly noticeable in the poet's thought. Hence the metaphors of day and night, harmony and chaos, death and love, East and West, North and South, are so characteristic of his poetry. The second chapter is devoted to Tjutčev's philosophy of history. A human existing in the socio-political sphere is also the subject to this dialectic. For the poet, learning the meaning of history equaled understanding the mysteries of existence of an individual and the society. In his pursuit of the mechanisms governing mankind, the poet creates the concept of empire, based on the principles of Christian ethics. That thought, expressed in his poetry, essays and letters, is based on antinomies such as Russia – the West, the Orthodox Church – the Catholic Church, the Empire – Revolution. Tjutčev's idea of empire based on Christian ethical principles was presented here, as well as the function of Slavs and Poland in that empire and the destructive role of revolution in the historical process. The principle of unity is the superior one, organizing the structure of the world in the spheres of ideas and of the society. The third chapter presents Tjutčev's aesthetic assumptions against the background of the Russian literary life in the 19th century (mostly against the background of the Decembrists' and the Lovers of Wisdom (Iubomudry's) poetry, poetry of "art for the art's sake" and democratic poetry). The output of the author of 'Twins' is a synthesis of Russian poetry after Pushkin. Scholars divide his poetic biography into two periods. In the first, German one, his output is akin to the philosophy of the Iubomudry. In the second, Russian one, the hierarchy of values changes. While the topics connected with philosophy, the secrets of human existence and nature prevailed in the initial phase, in the second one he concentrated on humans presented in the whole complexity against the historical, social and psychological background.

Helena Dienesowa

BIBLIOGRAFIA

Rosyjskie i polskie wydania dzieł Fiodora Tiutczewa:

- Ф. И. Тютчев, *Полное собрание стихотворений. Библиотека поэта. Большая серия*, Ленинград 1987.
- *Зарубежная поэзия в переводах Ф.И. Тютчева*, Москва 2004.
- Ф. И. Тютчев, *Лирика*, Ленинград 1977.
- Ф. И. Тютчев, *Россия и Запад*, Москва 2007.
- Ф. И. Тютчев, *Стихотворения. Публицистика, Литературное наследство*, Т. 97, кн. I, АН СССР. Институт мировой лит. им. А. М. Горького; Гос. лит. музей-усадьба «Мураново» им. Ф. И. Тютчева, Москва 1988, с. 171-252.
- F. Tytczew, *Wiersze wybrane*, pod red. K. A. Jaworskiego i K. W. Zawodzińskiego, Łódź – Wrocław 1948.
- F. Tytczew, *Wybór poezji*, BN S. II, nr 191, wstęp i opracowanie R. Łużny, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978.
- F. Tytczew, *Sto wierszy*, opracował R. Łużny, Kraków 1989.
- T. Tytczew, *Poezje*, opracowała A. Kamińska, Warszawa 1957.

Prace w języku rosyjskim:

- Аношкина В., *Мировоззрение и слово поэта: Современные проблемы изучения поэтического наследия Тютчева*, „Литературоведческий журнал” 2004, № 18, с. 3-25.
- Аношкина В., *Ф. И. Тютчев в истории русской литературы 19 – начала 20 века*, Москва 1977.
- Аношкина В. Н., *Ф. И. Тютчев*, [в:] *История русской литературы XIX века. 40-60-е годы*, Москва 1998.
- Булгаков С., *Православие. Очерки учения Православной церкви*, Paris 1964.
- Бердяев Н., *Русская идея*, Санкт Петербург 2008.
- Берковский Н., *Ф. И. Тютчев*, [в:] *Ф. И. Тютчев, Полное собрание стихотворений. Библиотека поэта. Большая серия*, Ленинград 1987.
- Берковский Н.Я., *О русской литературе*, Ленинград 1985.
- Благой Д., *Литература и действительность. Вопросы теории и истории литературы*, Москва 1959.
- Благой Д., *Творческий путь Пушкина (1813–1826)*, Москва 1950.

- Блок А., *Педант о поэте* [в:] А. Блок, *Собрание сочинений в 8 тт.*, Т. 5, Москва 1962.
- Брюсов В., *Ф. И. Тютчев. Собрание сочинений в 8 тт.*, т. 7, с. 195.
- Брюсов В. Я., *Ф. И. Тютчев. Смысл его творчества*, [в:] *Ф. И. Тютчев: Pro et contra. Личность и творчество Тютчева в оценке русских мыслителей и исследователей. Антология*, Санкт-Петербург 2005, с. 262-276.
- Бухштаб Б., *Тютчев*, [в:] Б. Бухштаб, *Русские поэты: Тютчев. Фет. Козьма Прутков. Добролюбов*, Ленинград 1970.
- Гаспаров М., *Композиция пейзажа у Тютчева*, [в:] М. Гаспаров, *О стихах. Избранные труды*, т.2, Москва 1997.
- Гинзбург Л., *О лирике*, Москва-Ленинград 1964.
- В. В. Гиппиус, *От Пушкина до Блока*, Москва-Ленинград 1966.
- Гиришман М. М., *Анализ поэтических произведений А. С. Пушкина, М. Ю. Лермонтова, Ф. И. Тютчева*, Москва 1981.
- Гроссман Л. Н., *Тютчев и сумерки династий* [в:] *Ф. И. Тютчев: Pro et contra. Личность и творчество Тютчева в оценке русских мыслителей и исследователей*, Санкт-Петербург 2005, с. 380-407.
- Гулыга А., *Шеллинг*, Москва 1982.
- Данилевский Н. Я., *Россия и Запад*, Санкт-Петербург 1871 (wydanie powtórzone: Москва 1991).
- Добролюбов Н. А., *Избранные философские произведения*, Т. 2, Ленинград 1948. Достоевский Ф. М., *Г.– дов и вопрос об искусстве*, [в:] Ф. М. Достоевский, *Собрание сочинений в пятнадцати томах*, т. 11 *Публицистика 60-тых годов*, Ленинград 1993, с. 47-87.
- Дронов С., *Брюсов и традиции русского романтизма*, [в:] *Русский романтизм*, Ленинград 1978.
- Егоров Б. Ф., *Частотный словарь лексики и мировоззрение Ф. И. Тютчева*, [в:] *Ф. И. Тютчев, Проблемы творчества и эстетической жизни наследия. Сборник научных трудов*, под ред. В. Н. Аношкиной и В. П. Зверева, Москва 2006, с. 218-226.
- Есаулов И. А., *Россия и революция: вокруг наследия Ф. И. Тютчева*, „Вестник Литературного института” 2007 № 1, с. 112–122.
- Жирмунский В. М., *Гёте в русской литературе*, Ленинград 1984.
- Жуковский В., *Стихотворения*, Москва 1980.
- *Зарубежная поэзия в переводах Ф.И. Тютчева*, составление, предисловие и комментарии Б. Н. Тарасов, Москва 2004.
- Зверев А., Туниманов В., *Лев Толстой*, Москва 2007.
- Зеньковский В. В., *Философские мотивы в русской поэзии*, [в:] *Ф. И. Тютчев: Pro et contra. Личность и творчество Тютчева в оценке русских мыслителей и исследователей. Антология*, Санкт-Петербург 2005г., с. 738-745.
- Зеньковский В., *История русской философии*, Москва 1991.
- Золотусский И. П., *Гоголь*, Москва 1979.
- *История русской литературы XIX века*, Т. 2, под ред. С. М. Петрова, Москва 1974.
- *История русской поэзии*, Т. 2, авт. тома Ф. Я. Прийма, Л.М. Лотман, Н.В. Королева, др., отв.ред. Б. П. Городецкий, Ленинград 1969.

-
- Исупов К. Г., *Ф. И. Тютчев: поэтическая онтология и эстетика истории*, [в:] *Ф. И. Тютчев: Pro et contra. Личность и творчество Тютчева в оценке русских мыслителей и исследователей. Антология*, Санкт-Петербург 2005, с. 7-42
 - Кантор В., *Тютчев: Российская Империя как вторая Европа и римский вопрос*, [в:] *Тютчевский сборник. К двухсотлетию со дня рождения поэта*, под ред. Д. Пивоварской и В. Щукина, Краков 2004, с. 181-201.
 - *Карл Пфевфель о Тютчеве*, вступительная статья, публикация и комментарии К.В. Пигарева [в:] *Литературное наследство. Федор Иванович Тютчев*, кн. 2, Москва 1989
 - Касаткина В., *Поэзия Ф.И. Тютчева*, Москва 1978.
 - Kowalczyk W., *Русские поэты „чистого искусства” и европейская культура*, „Przegląd Ruscystyczny” 1994, z. 1-2, s. 65.
 - Кожин В. В., *Незавершенный трактат „Россия и Запад”*. Вступительная статья, [в:] *Литературное наследство*, Москва 1988, Т. 97, кн. 1, с. 189..
 - Кожин В., *О Тютчевской плеяде поэтов* [в:] *Поэты тютчевской плеяды*, Москва 1982, с. 3-19.
 - Кожин В. В., *Пророк в своем отечестве (Ф. И. Тютчев – история России, век XIX-ый)*, Москва 2001.
 - Козлик И. В., *В поэтическом мире Ф.И. Тютчева*, Ивано-Франковск – Плай - Коломыя 1997.
 - Королева Н. В., *Тютчев и Пушкин*, [в:] *Пушкин: Исследования и материалы*, Москва – Ленинград 1962, Т. 4, с. 183-207.
 - Кулешов В., *Жизнь и творчество Достоевского*, Москва 1978.
 - *Литературная критика*, Москва 1967.
 - Лотман Ю., *О поэтах и поэзии. Анализ поэтического текста. Статьи. Исследования. Заметки*, Санкт-Петербург 1996, с.173.
 - Лотман Ю., *Поэтический мир Тютчева*, [в:] *Тютчевский сборник*, Таллин 1990, с. 108-141.
 - Лэйн Р., *Публицистика Тютчева в оценке западноевропейской печати конца 1840-х – начала 1850-х годов*, [в:] *Литературное наследство, Федор Иванович Тютчев*, под ред. С. А. Макашина, К. В. Пигарева, Т. Г. Динесман, Москва 1988, кн. 1, с. 231-252.
 - Лэйн Р., *Публицистика Тютчева в оценке западноевропейской печати конца 1840-х – начала 1850-х годов*, [в:] *Литературное наследство*, т. 97, кн. 1, Москва 1988, с. 231-252.
 - Маймин Е., *Философская лирика Тютчева*, [в:] Маймин Е., *Русская философская поэзия*, Москва 1976.
 - Н. Некрасов, *Полное собрание сочинений и писем*, Т. IX, Москва 1950.
 - Озеров Л., *Поэзия Тютчева*, Москва 1975.
 - Л. А. Озеров, *А. А. Фет (О мастерстве поэта)*, Ленинград 1970.
 - Океанский В., *Русская метафизическая лирика XIX века Е.А. Баратынский, А.С. Хомяков, Ф. И. Тютчев (поэтика пространства)*, Иваново 2002.
 - Пигарев К., *Жизнь и творчество Тютчева*, Москва 1962.
 - Пигарев К., *Ф. И. Тютчев и его время*, Москва 1978.

- Примечания Н. Я. Берковского, [в:] Ф. И. Тютчев, *Полное Собрание Стихотворений*, Ленинград 1987.
- Пумпянский Л. В., *Поэзия Ф. И. Тютчева*, [в:] Ф. И. Тютчев, *Pro et contra. Личность и творчество Тютчева в оценке русских мыслителей и исследователей*, Санкт-Петербург 2005, с. 434-474.
- Prus K., *Лирические миниатюры Михаила Лермонтова и Фёдора Тютчева*, [в:] *Русистика и современность*, Том 2, *Диалог культур в обучении русскому языку и русской словесности*, Санкт-Петербург 2005, с. 257–263.
- Prus K., *Русская романтическая пейзажная миниатюра* [в:] *Проблемы сучасного літературознавства*, выпуск 13, Одесса 2004, с. 31-37. (в т.ч. *О пейзажных миниатюрах у Тютчева*).
- Prus K., *Сны в лирике русских романтиков*, [w:] *История и современность в русской литературе–II*, pod red. K. Prusa, Rzeszów 2003, s. 8-17.
- *Русская философия. Словарь*, Под ред. М. А. Маслина, Москва 1995.
- *Русские поэты второй половины XIX века*, сост. Ю. Б. Орлицкий, Москва 2001.
- Селезнев А. И., *Лирика Ф. И. Тютчева в русской мысли второй половины XIX – начала XX вв.*, Санкт – Петербург 2002.
- Симич О., *Консервативное мышление Тютчева и современность*, [в:] *Тютчев сегодня. Материалы IV Тютчевских чтений*, под ред. Е. Н. Лебедева, Москва 1995, с. 38-54.
- Соловьев В. С., *Поэзия Ф. И. Тютчева*, «Вестник Европы» 1895, № 4. С. 735-752.
- Соловьев В. С., *Стихотворения. Эстетика. Литературная критика*, Москва 1990
- Тарасов Б., *Тютчев и Паскаль (Антиномии бытия и сознания в свете христианской онтологии)*, [в:] *Проблемы творчества и эстетической жизни наследия*, Москва 2006, с. 383-448.
- Тарасов Б. Н., *Тютчевская историософия: Бог, человек и история, Россия, Европа, революция, „Новый мир”* 2005 № 11, с. 12-18.
- Тарасов Б., *Ф. И. Тютчев о назначении человека и смысле истории*, [в:] Ф. И. Тютчев, *Россия и Запад*, Москва 2007, с. 3-24.
- Топоров В. Н., *Заметки о поэзии Тютчева: (Еще раз о связях с немецким романтизмом и шеллингианством)*, [в:] *Тютчевский сборник*, Под ред. Ю. М. Лотмана, Таллин 1990.
- Тургенев И. С., *Несколько слов о стихотворениях Ф. И. Тютчева*, [в:] Ф. И. Тютчев, *Pro et contra. Личность и творчество Тютчева в оценке русских мыслителей и исследователей*, Санкт-Петербург 2005, с. 43-44.
- Тынянов Ю. Н., *Архаисты и новаторы*, Ленинград 1929.
- Тынянов Ю. Н., *Пушкин и Тютчев*, [в:] Ю.Н. Тынянов, *Пушкин и его современники*, Москва 1968.
- Тынянов Ю. Н., *Тютчев и Гейне*, Москва 1977.
- Тютчев Ф., *Незавершенный трактат „Россия и Запад”*. Публикация К. Пигарева, [в:] *Литературное наследство*, т. 97, кн. 1, Москва 1988.
- *Тютчевский сборник. К двухсотлетию со дня рождения поэта*, под. ред. Дануты Пивоварской и Василия Щукина, Краков 2004.

- Чернышевский Н., *Полное собрание сочинений*, т. 9, Ленинград 1949.
- Чижевский Д. И., *Тютчев и немецкий романтизм*, [в:] *Ф.И.Тютчев: Pro et contra. Личность и творчество Тютчева в оценке русских мыслителей и исследователей. Антология*, Санкт-Петербург 2005, с. 608-632.
- Чистякова Т. Л., *Славянофилы и неославянофилы. А. Хомяков, Н. Данилевский, К. Леонтьев*, „Вестник Мурманского государственного технического университета” 2000, nr 3, s. 515-524.
- *Ф. И. Тютчев. Проблемы творчества и эстетической жизни наследия. Сборник научных трудов*, сост. В. Н. Аношкина, под ред. В. Н. Аношкиной и В.П. Зверева, Москва 2006.
- Фет А. А., *О стихотворениях Ф. Тютчева*, [в:] *Ф. И. Тютчев: Pro et contra. Личность и творчество Тютчева в оценке русских мыслителей и исследователей. Антология*, Санкт-Петербург 2005, с. 47-65.
- Шапурина А. В., *К вопросу о религиозности онтологической лирики Ф. И. Тютчева*, [в:] *Федор Иванович Тютчев. Проблемы творчества и эстетической жизни наследия: сб. науч. тр.*, сост. В. Н. Аношкина; под ред. В. Н. Аношкиной и В. П. Зверева, Москва 2006, с. 156-168.

Prace w języku polskim, angielskim, niemieckim i francuskim:

- Ks. Marian Banaszak, *Historia Kościoła Katolickiego*, T. 3, Warszawa 1989.
- Belmont L., *Rymy i rytmy. Wybór poezji*, t. III: *Przekłady*, Warszawa 1900.
- Bezwiński A., *Czaadajew i Schelling. O korespondencji dwóch filozofów*, „Studia Filologiczne. Filologia rosyjska”, z. 7, Zeszyty Naukowe WSP, Bydgoszcz 1980, s. 47-53.
- Bezwiński A., *Idealiści moskiewscy. Z dziejów romantycznej myśli i literatury rosyjskiej*, Bydgoszcz 1983.
- Bezwiński A., *Iwan Kiriejewski – krytyk myśliciel (korzenie rosyjskiego nacjonalizmu)*, Toruń 1993.
- Bezwiński A., *Ostatnie wiersze Fiodora Tiutczewa*, „Slavia Orientalis”, t. XLVII, 1998, nr 3, s. 415 – 423.
- Bezwiński A., *Prawosławie czy katolicyzm? Próba odpowiedzi Piotra Czaadajewa i Iwana Kiriejewskiego*, „Studia Filologiczne. Filologia rosyjska”, z. 18 (7), Zeszyty Naukowe WSP, Bydgoszcz 1983, s. 35-47.
- Białokozowicz A., *Z dziejów wzajemnych polsko-rosyjskich związków literackich w XIX wieku*, Warszawa 1971.
- Blüth R. M., *Adam Mickiewicz a Teodor Tiutczew*, „Ruch Literacki” 1928, nr 6, s. 163-166.
- Brückner A., *Historia literatury rosyjskiej*, t. II: 1825-1914, Lwów – Warszawa – Kraków, 1922.
- Cierniak U., *Religia z „krainy świętych cudów”. Słowianofil Aleksy Chomiakow i katolicyzm*, [w:] *Bizancjum – Prawosławie – Romantyzm. Tradycja wschodnia w kulturze XIX wieku*, Białystok 2004, s. 43-53.

- Cierniak U., *Trzeci Rzym przeciwko Pierwszemu Rzymowi*, [w:] *Ateny, Rzym, Bizancjum. Mity Śródziemnomorza w kulturze XIX i XX wieku*, red. J. Ławski i K. Korotkich, Białystok 2008, s. 819-829.
- Cornillot F., *De l'étincelle à l'incendie: Lamartine et Tiouttchev*, "Słowo" 1995–1996, p. 27-49.
- Czykwin J., *Afanasij Fet: Studium historycznoliterackie*, Białystok 1984.
- De Lazari A., *W kręgu Fiodora Dostojewskiego. Poczwiennichestwo*, Łódź 2000.
- Diec J., *Cywilizacje bez okien. Teoria Mikołaja Danilewskiego i późniejsze koncepcje monadycznych formacji socjokulturowych*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2002.
- Dobieszewski J., *Rosja – Europa – Rewolucja. U początków idei rewolucji w rosyjskiej filozofii społecznej XIX w.*, Warszawa 1988.
- Doleżał A., *Tradycja Fiodora Tiutczewa we współczesnej liryce rosyjskiej*, „Przeгляд Humanistyczny” 1994, nr 6, s. 121–132.
- Dudek A., *Modele romantyzmu i realizmu w liryce lat czterdziestych XIX wieku*, Kraków 1992.
- Duncan P. I. S., *Russian messianism: third Rome, revolution, communism and after*, London, New York 2000.
- *Dusza polska i rosyjska. Od Adama Mickiewicza i Aleksandra Puszkina do Czesława Miłosza i Aleksandra Sołżenicyna*, pod red. A. de Lazari, Warszawa 2004.
- *Dzieje literatur europejskich*, T. 3, cz. 1, pod red. W. Floryana, Warszawa 1989.
- *Dźwięki kruszonych oków. Polska w poezji rosyjskiej lat 1795 – 1917*, pod red. B. Białokozowicza, Warszawa 1977.
- Fet A., *Ja przyszedłem zbudzić ciebie...*, „Kamena. Kwartalnik literacki” 1948, nr 4-6, s. 66-67.
- Fromm E., *Ucieczka od wolności*, Warszawa 1993.
- Głębocki H., *Polska a uniwersalna misja Imperium Rosyjskiego w myśli Fiodora Tiutczewa*, [w:] *Тютчевский сборник. К двухсотлетию со дня рождения поэта*, pod red. Д. Пивоварской и В. Щукина, Краков 2004, s. 203-222.
- Gregg R., *Fedor Tyutchev: The evolution of Poet*, Columbia University Press 1965.
- Hegel G., *Wykłady z filozofii dziejów*, T. 1,2, PAN, Warszawa 1958.
- Heller M., *Filozofia przyrody. Zarys historyczny*, Kraków 2005.
- *Historia literatury rosyjskiej*. T. 2, pod red. M. Jakóbca, Warszawa 1976.
- Jakimiuk W., *Malarski charakter percepcji świata w liryce Fiodora Tiutczewa*, Białystok 1996.
- Jakimiuk-Sawczyńska W., *Motywy polskie w twórczości Fiodora Tiutczewa*, Studia Wschodniosłowiańskie, T. 2, Białystok 2002, s. 73-82.
- Janion M., *Niesamowita Słowiańszczyzna. Fantazmaty literatury*, Kraków 2007.
- Janion M., *Romantyzm a początek świata nowożytnego*, [w:] M. Janion, *Gorączka romantyczna*, Gdańsk 2007.
- Janion M., *Romantyzm a początek świata nowożytnego*, [w:] M. Janion, *Gorączka romantyczna*, Gdańsk 2007, s. 38. Henri Peyre, *Co to jest romantyzm?*, Warszawa 1987; Przybylski R., *Rozhukany koń: esej o myśleniu Juliusza Słowackiego*, Warszawa 1999; Piwinska M., *Złe wychowanie*, Gdańsk 2005.
- Janion M., Żmigrodzka M., *Romantyzm i historia*, Warszawa 1978.

-
- Jaworski K.A., *Pisma: wydanie jubileuszowe, t. 2: Od Łomonosowa do Jewtuszenki*, Lublin 1972.
 - Kahlenborn U., *Goethes Lyrik in russischer Übersetzung : V. A. Žukovskij und F. I. Tjutčev als bedeutendste Goethe-Übersetzer der russischen Romantik*, München 1985.
 - Kalinowska M., *Mowa i milczenie: romantyczne antynomie samotności*, Warszawa 1989.
 - Kamińska A. i J. Śpiewak, *Wstęp*, [w:] Teodor Tiutczew, *Poezje*, opracowała A. Kamińska, Warszawa 1957, s. 5-19.
 - Kopaliński W., *Słownik symboli*, Warszawa 2006.
 - Kostenicz K., *Nieznany odzew na „Prelekcje paryskie” Mickiewicza. Wiersz Teodora Tiutczewa z 1842 roku*, Rocznik Towarzystwa Literackiego im. A. Mickiewicza, R. VIII, Warszawa 1973.
 -
 - Kowalska-Stus H., *Miejsce prawosławia w transformacji ustrojowej, kulturowej i światopoglądowej współczesnej Rosji*, [w:] *Rosja: Między imperium a mocarstwem nowoczesnym*, Toruń 2010, s. 289-293.
 - Kułakowska D., *Dostojewski. Dialektyka niewiary*, Warszawa 1981.
 - Lane R., An index and synopsis of diplomatic documents relating to Tyutchev's period in Turin (October 1837 – October 1839), [in:] *New Zealand Slavonic Journal*, 1989–90.
 - Lane R., *F.I. Tyutchev's Diplomatic Career in Munich (1822 – 37)*, [in:] *Irish Slavonic Studies*, 15, 1994, pp.17-43.
 - Lane R., *The Life and Work of F.I. Tyutchev* [in:] Ph.D. Cambridge, 1970.
 - Lane R., *Tjutcev's Mission to Greece (1833) According to Diplomatic Documents*, [in:] *Russian Literature XXIII*. North-Holland, 1988, pp.265-280.
 - Laurel R., *Fedor Tjutčevs. Gedicht “Feuersbrünste” (Pożary)*, [w:] *Motive und Themen romantischer Naturdichtung: Textanalysen und Textzusammenhänge*, Göttingen 1984, s. 247-274.
 - Lednicki W., *Mój Puszkiniowski „Table Talk”*, [w:] *Puszkini 1837-1937*, t. I, s. 227-455, Prace Polskiego Towarzystwa dla Badań Europy Wschodniej i Bliskiego Wschodu pod red. W. Lednickiego, nr XVI, Kraków 1939.
 - Lednicki W., *Mój puszkiniowski Table talk. (Dla puszkiniistów)* [w:] *Puszkini 1837-1837*, Kraków 1939, T. 2, s. 227-455.
 - Legowicz J., *Zarys historii filozofii*, Warszawa 1976.
 - Lis-Czapiga A., *Szkoła tiutczewowska w poezji rosyjskiej XIX wieku*, Rzeszów 2013.
 - *Literatura rosyjska w zarysie*, pod red. Z. Barańskiego i A. Semczuka, Warszawa 1975.
 - Łotman A., *Aleksander Puszkini*, Warszawa 1990.
 - Łużny R., *Wstęp. Fiodor Tiutczew: zarys monografii*, [w:] F. Tiutczew, *Wybór poezji*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978, s. III-XCIII.
 - Mucha B., *Historia literatury rosyjskiej od początków do czasów najnowszych*, Wrocław-Warszawa-Kraków 2002.
 - *Myśl, słowo i milczenie: wokół zagadnień świadomości literackiej i praktyki twórczej*, pod red. P. Żbikowskiego, Rzeszów 1997.

- Orłowski J., *Неизвестное стихотворение Тютчева к Мицкевичу*, „Przegląd Humanistyczny” 1994, nr 6, s. 121-132.
- Panasiuk R., *Schelling*, Warszawa 1985, s. 137.
- Peyre H., *Co to jest romantyzm?*, Warszawa 1987.
- Piątek T. i J., *Religie Świata - Starokatolicyzm*, Warszawa 1987.
- Piwińska M., *Złe wychowanie*, Gdańsk 2005.
- Pollak S., *Przybliżenia. Od Tiutczewa do współczesności*, Kraków 1973, s. 9-15.
- Popkin R. H., Stroll A., *Filozofia*, przekład J. Karłowski, N. Leśniewski, A. Przyłębski, Poznań 1994.
- Pratt S., *Russian Metaphysical Romanticism. The poetry of Tiutchev and Boratynskii*, Stanford 1984.
- Pratt S., *The semantic of Chaos in Tjutčev*, München 1983.
- Prus K., *Fiodor Tiutczew o Polsce i Polakach*, [w:] „Prace Humanistyczne”, Rzeszów 1985, nr 25, s. 193-200;
- Prus K., *Idee słowianofilskie i panslawistyczne w liryce Fiodora Tiutczewa*, „Rocznik naukowo-dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie”, Rzeszów 1989, Z. 7/68, s. 25 – 37.
- Prus K., *Liryka Fiodora Tiutczewa. Charakterystyka gatunków*, Rzeszów 1990.
- Prus K., *Rosyjska liryka romantyczna. Gatunki nietradycyjne*, Rzeszów 2009.
- Prus K., *Świadomość estetyczna Fiodora Tiutczewa*, [w:] „Prace Humanistyczne”, Rzeszów 1985, nr 25, s. 175-192.
- Przebinda G., *Między Moskwą a Rzymem. Myśl religijna w Rosji XIX i XX wieku*, Kraków 2003.
- Przybylski R., *Dostojewski i „przekłete problemy”*, Warszawa 2010.
- Przybylski R., *Rozhukany koń: esej o myśleniu Juliusza Słowackiego*, Warszawa 1999.
- Radziwiłł A., W. Roszkowski, *Historia 1871-1945*, Warszawa 1993
- Rogalski A., *Rosja – Europa. Wzajemne związki, wpływy i zależności kulturalno-literackie*, Warszawa 1960.
- Schiller F., *Listy o estetycznym wychowaniu człowieka, List szósty*, [w:] M. J. Siemek, *Fryderyk Schiller*, Warszawa 1970.
- Semczuk A., *I. Turgieniew*, Warszawa 1987.
- *Słownik pojęć filozoficznych*, pod red. W. Krajewskiego, Warszawa 1996.
- Stołowicz L., *Historia filozofii rosyjskiej. Podręcznik*, Gdańsk 2008.
- Śliwowski R., *Antoni Czechow*, Warszawa 1986.
- Špidlik T., *Myśl rosyjska. Inna wizja człowieka*, Warszawa 2000.
- Tuwim J., *Z rosyjskiego*, Warszawa 1954.
- Uspienski B., Żywow W., *Car i Bóg: semiotyczne aspekty sakralizacji monarchy w Rosji*, Warszawa 1992.
- Walicki A., *O inteligencji, liberalizmach i o Rosji*, Kraków 2007.
- Walicki A., *Rosja, katolicyzm i sprawa polska*, Warszawa 2002.
- Walicki A., *Rosyjska filozofia i myśl społeczna od Oświecenia do marksizmu*, Warszawa 1973.
- Walicki A., *W kręgu konserwatywnej utopii. Struktura i przemiany rosyjskiego słowianofilstwa*, Warszawa 1964.

-
- *Wielka literatura powszechna*, t. IV: *Antologia*, cz.2, Warszawa 1933.
 - *Wokół słowianofilstwa. Almanach myśli rosyjskiej*, red. J. Dobieszewski, Warszawa 1998.
 - Wróblewski J., *Kształtowanie się osobowości twórczej poety a krajobraz (Na przykładzie liryki Fiodora Tiutczewa)*, [w:] *Ze studiów nad literaturą rosyjską i polską*, Poznań 1999, s. 159-163.
 - Zawodziński K. W., *Wstęp. Tiutczew, próba ujęcia*, [w:] Fiodor Tiutczew, *Wybór poezji*, BN 1978, s. VII-XXXVII.
 - Zawodziński K. W., *Wstęp. Tiutczew, próba ujęcia*, [w:] Fiodor Tiutczew, *Wiersze wybrane*, pod red. K. A. Jaworskiego i K. W. Zawodzińskiego, Łódź – Wrocław 1948, s. VII-XXXVII.

INDEKS OSOBOWY

- Aksakow Iwan – 14, 32, 40, 80-81, 117, 127, 144
Aksakow Konstanty – 144
Aksakowa Anna (Tiuczewa Anna) – 30, 73, 78, 182
Aleksander II – 79, 80
Annienkow Paweł – 147
Anoszkina Wiera – 17, 64, 82, 128, 185, 186, 189
Augustyn, św. – 96
Bachtin Michaił – 114
Banaszak Marian – 96, 189
Baranow Andrzej – 9
Barański Zygmunt – 144, 191
Baudelaire Charles – 20
Bazyli Wielki, św. – 96
Belmont Leo – 18, 189
Bergson Henri – 52
Beust Friedrich von – 101
Bezwiński Adam – 9, 23, 30, 77, 95, 135, 141, 189
Białokozowicz Bazyli – 21, 98, 189, 190
Bieliński Wissarion – 39, 130, 145, 148, 152
Bieniediktow Władimir – 142
Bierdiajew Mikołaj – 39, 88-89, 94, 185
Bierkowski Naum – 16, 41, 59-60, 62, 101, 111, 115, 119, 133, 163-164, 167, 176, 185, 187
Biestużew Aleksander – 131
Bismarck Otto von – 102
Blüth Rafał Marcel – 19-20, 189
Błagoj Dmitrij – 34, 185, 186
Błok Aleksander – 54, 171, 186
Błudow Dymitr – 90
Błudowa Antonina – 90
Bohuszewicz Franciszek – 110
Bonaparte Napoleon – 86, 115-116, 132
Bondarewa Olena – 9
Boratyński Eugeniusz – 17-18, 41, 67, 130, 134, 141-142, 187
Borkowska Grażyna – 9
Botkin Wasilij – 147, 175
Bötmer Eleonora – 30-31, 158
Bracka Mariya – 4
Briusow Walery – 13, 15, 42, 48, 186
Brojtman S. N. – 114
Brückner Aleksander – 19, 189
Buchsztab Borys – 15, 41, 83, 127-128, 186
Buczkówna Mieczysława – 20
Bujnicki Tadeusz – 9
Bułgakow Sergiusz – 87, 185
Burgunea Paul – 92
Byron George – 20, 36
Carlo Andrea de – 9
Chateaubriand Francois-Rene de – 37, 115
Chomiakow Aleksy – 17, 34, 36, 39, 67, 77, 84, 87, 91, 95, 97, 106, 120-121, 130, 135-137, 141-142, 144, 187, 189, 190
Chomik Piotr – 4
Cierniak Urszula – 9, 82, 87, 190
Ciołkowski Konstanty – 40
Cirlot Juan Eduardo – 64
Citko Lilia – 4
Coleridge Samuel Taylor – 36, 58
Cornillot F.,
Cornillot François – 18, 190
Cyceron – 111-112

- Cymborska-Lebioda Maria – 144
Cyprian, św. – 96
Czaadajew Piotr – 24, 38-39, 77, 84, 130, 189
Czajkowska Agnieszka – 4
Czajkowski Krzysztof – 4
Czechow Antoni – 36, 192
Czernyszewski Mikołaj – 34, 39, 146-147, 152, 164, 189
Czerwiński Grzegorz – 4,
Czykwin Jan – 4, 151, 190
Czysciakowa T. L. – 84, 189
Czyżewski Dymitr – 15, 189
Danilewski Mikołaj – 84-85, 186, 189
Diec Joachim – 85, 190
Dienisjewa Helena – 32, 46, 157, 167-170, 184
Dierżawin Gawriił – 15, 17, 29, 43, 60
Dinesman Tatiana – 92, 187
Dobieszewski Janusz – 25, 77, 95, 190, 193
Dobrolubow Nikołaj – 15, 127-128, 147, 150, 152, 186
Doleżał Anna – 23, 190
Dörnberg Ernestyna (Pfeffel) – 10, 14, 30-31, 120, 167
Dostojewski Fiodor – 13, 35-36, 39, 72, 86, 94, 143, 147-148, 152, 164-165, 176, 186, 187, 190, 191
Dronow W. S. – 13, 186
Drużynin Aleksander – 147
Dudek Andrzej – 177, 190
Duncan Peter – 18, 82, 190
Durow Sergiusz – 144
Dziedzic Joanna – 4, 5
Fet Afanasij – 15, 40, 127-128, 144, 146-147, 149-152, 171-176, 186, 187, 189, 190
Floryan Władysław – 110, 145, 190
Fromm Erich – 38, 190
Galicz Aleksander – 38, 129
Gasparow Michaił – 49, 63, 186
Ginzburg Lidia – 15, 37, 40, 43, 81, 113, 142, 186
Gippius Wasilij – 160, 171, 186
Girszman Michaił – 55, 186
Glinka Fiodor – 142, 176
Głębocki Henryk – 99, 106, 190
Goethe Johann Wolfgang – 19, 30, 34-35, 37, 129-130, 186
Gogol Mikołaj – 36, 147
Gonczarow Iwan – 13, 147
Gorczakow Aleksander – 31-32, 79-80, 123
Gorodecki B. P. – 186
Gregg Richard – 17, 190
Grigorjan Kamsar – 33
Grigorjew Apollon – 35, 144, 148, 177
Grossman Leonid – 92, 186
Gułyga Arsienij – 143, 186
Hanka Waclaw – 101-102
Hegel Georg Wilhelm – 34-35, 56, 78, 89, 93, 131, 190
Heine Heinrich – 15, 19, 21, 30, 37, 115, 131
Heller M. – 42, 190
Hercen Aleksander – 34, 39, 106-107
Herder Johann Gottfried von – 34
Hessen Sergiusz – 39
Hitler Adolf – 101
Hofmann Ernst T.A. – 34
Horacy (Quintus Horatius Flaccus) – 29, 154
Hus Jan – 105
Isupow Konstantin – 78, 187
Iwan III Srogi – 86
Iwanow Wiaczesław – 15
Jackiewicz Mieczysław – 9
Jacobi Friedrich – 35
Jakimiuk Walentyna (Jakimiuk-Sawczyńska W.) – 23, 190
Jakimiuk-Sawczyńska Walentyna (Jakimiuk W.) – 98, 190
Jakóbiec Marian – 110, 145, 190
Jakubowicz Piotr – 142
Jan Złotousty, św. – 96
Janicka Anna – 4
Janion Maria – 25, 38, 40, 43, 94, 101, 106-107, 190, 191
Jaspers Karl – 52
Jaworski Kazimierz Andrzej – 20-21, 185, 191, 193
Jazykow Mikołaj – 144
Jegorow Borys – 64, 186

- Jerszow Wołodymyr – 9
Jesałow Iwan – 128, 186
Jewdokimow Dorota – 39
Jewtuszenko Jewgienij – 21, 191
Kahlenborn Ulrike – 18, 191
Kalinowska Maria – 153, 191
Kamieńska Anna – 20, 185, 191
Kant Immanuel – 34, 127, 129-131, 179
Kantor Władimir – 85, 187
Karłowski J. – 192
Karnaukhov Dmitry – 9
Karol V – 85
Karol Wielki – 85
Kasabuła Tadeusz – 4
Kasatkina Wiera – 15, 53, 187
Kaźmierczyk Zbigniew – 9
Kierkegaard Søren – 52, 71, 74, 180
Kieźuń Anna – 9
Kiriejewski Iwan – 34, 36, 39, 77, 95, 129-131, 133, 142, 189
Kiriejewski Piotr – 34, 130, 133
Kluczyński Andrzej P. – 4
Konstantyn XI – 86
Kopaliński Władysław – 64, 67, 191
Kopania Kamil – 4
Korolewa N. W. – 14, 187
Korotkich Krzysztof – 4, 82, 87
Kostenicz Ksenia – 21, 98, 191
Kotlarewski Iwan – 110
Kowalczyk Witold – 4, 144, 146, 191
Kowalska-Stus Hanna – 180, 191
Kowalski Grzegorz – 4
Kozlik Igor – 168, 187
Kožynow Wadim – 15, 30, 34-36, 78, 80, 82, 85, 95, 99-100, 123, 131-132, 134-135, 137, 140, 142, 176, 187
Krajewski W. – 38, 73, 192
Kraśniński Zygmunt – 98
Krüdener Amalia (Lerchenfeld) – 30, 178
Krukowska Halina – 9
Küchelbecker Wilhelm – 131
Kuciński Paweł – 4
Kukiełko Dariusz – 4
Kuleszow W. – 187
Kułakowska Danuta – 72, 191
Kuroczkin Wasilij -
Kuroczkin Wasilij – 145
Kuziak M. – 52, 71
Kuzniecowa Jurij – 23
Kwitko-Osnowjanenko Hryhorij – 110
Lamartine Alphons de – 18, 36, 190
Lane Robert – 18, 92, 97, 187, 191
Laurel Reinhard – 17, 191
Laurentie Pierre – 87, 97
Lazari Andrzej de – 25, 86, 190
Lebiediew Jewgienij – 93, 188
Lednicki Wacław – 19, 98, 191
Legowicz Jan – 41, 191
Leontjew K. – 85, 189
Leończuk Jan – 9
Lermontow Michaił – 14, 20, 54, 115, 130, 134, 142, 144, 148, 172, 186
Lessing Gotthold E. – 35
Leśniewski N. – 192
Lis-Czapiga Agnieszka – 24, 191
Lisowska Lucy – 4
Löw Ryszard – 9
Ludwik Bawarski – 154
Ludwik XIV – 85
Lukrecjusz (Titus Lucretius Carus) – 131
Ławski Jarosław – 4, 82, 87
Łomonosow Michaił – 15, 17, 21, 29, 43, 128, 136, 191
Łotman Jurij – 15, 33, 36, 63, 65, 68, 114, 187, 188, 191
Łuźny Ryszard – 19-22, 42, 59, 83, 98-99, 110, 119-120, 165, 167, 185, 191
Majkow Apollon – 144, 146, 148-149, 176
Majkow Walerian – 148
Majmin Jewgienij – 15, 34, 42, 51, 54, 135, 138, 141-142, 187
Makaszyn Sergiusz – 92, 187
Maliutina Natalia – 9
Mann Jurij – 34
Manzoni Alessandro – 37
Marek, św. Ap. – 71
Maslin Michaił – 38, 88, 129, 143, 188
Mazur Aneta – 146

- Michajłow Michaił – 145
Mickiewicz Adam – 19-21, 23, 25,
104-105, 108-109, 189, 191
Mielgunow Mikołaj – 133
Mierzlakow Aleksy – 14, 29, 129
Mikiciuk Elżbieta – 9
Mikołaj I – 119, 123
Mikołajczak Małgorzata – 9
Miłosz Czesław – 25, 190
Mucha Bogusław – 145, 191
Musijenko Swietłana - 9
Nadieżdin Mikołaj – 130
Naumow Aleksander – 9
Nesselrode Karl – 31, 79
Niekrasow Mikołaj – 13-14, 32, 40,
144-145, 148-151, 163-164, 168-
171, 176, 187
Nikitin Iwan – 145
Nikitorowicz Jerzy – 9
Nosilia Viviana – 9
Novalis (właś. G.P.F.F. von Harden-
berg) – 34, 58, 179
Odojewski Władimir – 34, 38, 130
Ogariow Mikołaj – 39, 144-145
Oken Lorenz – 35
Okieanski Wiaczesław – 15, 67, 187
Olech Barbara – 4
Orlicki Jurij – 121, 135, 188
Orłow Władimir – 131
Orłowski Jan – 23, 98, 107, 109, 192
Ostrowski Andrzej – 39
Ozierow Lew – 15, 41, 148, 171, 187
Palm Aleksander – 144
Panajewa Awdotja – 170
Panasiuk R. – 51, 192
Papla Eulalia – 9
Pascal Blaise – 15, 25, 52, 70, 82, 128,
179-180
Pawłow Michaił – 129
Pawłowa Karolina – 144
Pestel Paweł – 131
Peterson Eleonora (Bötmer) – 8, 14,
30-31, 167
Peyre Henri – 38, 192
Pfeffel Karl – 128, 187
Piątek J. – 96, 192
Piątek T. – 96, 192
Pietrow Sergiusz – 145, 186
Pigariew Kirił – 15, 33, 40-42, 48, 81,
83-86, 92, 94, 119, 127-128, 134-
135, 167, 187, 188
Piotr I – 78
Piwińska Marta – 38, 192
Piwowarska Danuta – 9, 24, 85, 99,
106, 187, 189, 190
Platon – 58, 179
Pleszczejew Aleksiej – 144
Pogodin Michaił – 30-31, 34, 89, 130,
132-133
Poliszczuk Jarosław – 9
Pollak Seweryn – 20-21, 192
Połonski Jakub – 144, 146, 176
Popkin Richard H. – 56, 192
Poźniak T. – 110
Pratt Sarah – 17, 41, 192
Prus Kazimierz – 22-24, 83, 98, 107,
188, 192
Prutkow Koźma – 15, 127-128, 186
Przebinda Grzegorz – 89, 192
Przesmycki Zenon (Miriam) – 19
Przybylski Ryszard – 38-39, 192
Przyłębski A. – 192
Pumpianski Lew – 15, 41, 63, 188
Puszkin Aleksander – 13-15, 20, 31,
33-34, 36, 54, 59, 63, 106, 115-117,
130, 134, 142-143, 147-148, 155,
172, 186, 187, 188
Racine Jean – 37
Radyszewski Rościsław – 9
Radziwiłł Andrzej – 102, 192
Raicz Siemion (Amfiteatrow) – 29, 133
Ritz German – 9
Rogalski Aleksander – 41, 192
Roszkowski Wojciech – 102, 192
Rozanow Wasilij – 94
Rożalin Mikołaj – 130
Rubcow Mikołaj – 23
Rusek Iwona E. – 4
Rutkowski Krzysztof – 9
Rylejew Kondrati j – 131
Rzepczyński S. – 52, 71
Samarin Jurij – 95
Sartre Jean-Paul – 52

- Schelling Friedrich – 15, 19, 25, 30, 34-35, 41-42, 47, 51, 77, 128-129, 131, 135, 142-143, 179, 186, 189, 192
- Schiller Friedrich – 34, 40, 51, 69, 129, 131, 192
- Schlegel August W. – 129, 131
- Schlegel Friedrich – 129, 131
- Schubert Franz – 34
- Semczuk Antoni – 36, 144, 191, 192
- Shakespeare William – 37
- Siedlecki Michał – 4
- Sieliezniew A. I. – 127, 129, 188
- Siemek Marek J. – 69, 192
- Sikorski D. – 52, 71
- Simicz Olga – 93, 188
- Słobodnik Włodzimierz – 20, 39
- Słowacki Juliusz – 38, 192
- Sołowjow Włodzimierz – 15, 56-57, 88-89, 188
- Sołżenicyn Aleksander – 25
- Špidlik Tomas – 151, 192
- Stankiewicz Mikołaj – 39, 130, 144
- Stępniewski Tadeusz – 20
- Stołowicz Lew – 85, 91, 130, 144, 192
- Stroll Avrum – 56, 192
- Sucharski T. – 52, 71
- Sucharski Tadeusz – 9
- Supa Wanda – 9, 15
- Suszkow Mikołaj – 149
- Szapurina Anżelika – 128, 189
- Szczerbina Mikołaj – 144, 146
- Szczukin Wasilij – 24, 85, 99, 106, 187, 189, 190
- Szestow Lew – 39
- Szewczenko Taras – 110
- Szewyriow Stiepan – 30, 34, 130, 138, 140, 142, 176
- Szklarewski Igor – 23
- Śliwowski Rene – 36, 192
- Śpiewak Jan – 20, 191
- Talleyrand Charles Maurice de – 78
- Tarasow Borys – 15, 52, 80, 82, 92, 128, 186, 188
- Tiutczew Dymitr – 31-32
- Tiutczew Fiodor Fiodorowicz – 32, 167
- Tiutczew Iwan – 31
- Tiutczew Mikołaj – 32, 167
- Tiutczewa Anna (Aksakowa Anna) – 30, 73, 78, 182
- Tiutczewa Daria – 30, 72, 182
- Tiutczewa Helena – 32, 167
- Tiutczewa Katarzyna – 30
- Tiutczewa Maria – 31-32, 182
- Tołstoj Aleksy – 146
- Tołstoj Lew – 13-14, 35-36, 39, 133, 143, 147, 152, 176, 186
- Tom Alfred – 20
- Tomasik T. – 52
- Toporow Władimir – 33, 188
- Trubieckoj Włodzimierz Sergiusz – 39
- Tunimanow Władimir – 36, 39, 186
- Turgieniew Iwan – 13-14, 32, 36, 39, 133, 143, 147, 152, 176, 188, 192
- Turkiewicz Halina – 9
- Turner Joseph M. W. – 4, 124,
- Tuwim Julian – 20-21, 192
- Tynianow Jurij – 14-15, 59, 188
- Uspienski Borys – 87, 192
- Waczków Józef – 20
- Walicki Andrzej – 24-25, 77-78, 83-84, 95-96, 98, 100, 104-105, 107, 192, 193
- Wiaziemski Piotr – 30-31, 176
- Wiellański Danił – 129
- Wieniewitinow Dmitrij – 34, 36, 130, 141-142
- Wiernadski Władimir – 40
- Woldan Alois – 9
- Wołkow Władimir – 99
- Wordsworth William – 36
- Wróbel-Best Jolanta – 9
- Wróblewski Jerzy – 24, 193
- Zabielski Łukasz – 4
- Zawodziński Karol Wiktor – 19-20, 185, 193
- Zieńkowski Wasilij – 39, 53-54, 95, 130, 186
- Zofia Paleolog – 86
- Zołotusskij Igor – 36, 186
- Zwieriew Aleksiej – 36, 39, 186
- Zwieriew W. P. – 64, 82, 128, 186, 189
- Zygmunt Krasiński – 98
- Żbikowski P. – 153, 192

Żmigrodzka Maria – 40, 191

Żuk Igor Wasiliewicz – 9

Żukowski Wasilij – 18, 29, 31, 140,
153, 172, 186, 191

Żygulin Anatol – 23

Żyrmunskij Wiktor – 30, 134-135, 186

Żywow Wiktor – 87, 192